

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA SİN KÜLTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

Azize TURGUT

Ankara - 2024

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA SİN KÜLTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

AZİZE TURGUT

DOÇ. DR. YUSUF ALBAYRAK
DANIŞMAN

Ankara - 2024

ONAY SAYFASI

Azize Turgut tarafından hazırlanan "Arkeolojik Veriler Işığında Sin Kültü" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ		Kurumu	İmza
Doç. Dr. Yusuf ALBAYRAK		AYBÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Arkeoloji	
Kabul [X]	Red [ ]		
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK		AYBÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Arkeoloji	
Kabul [X]	Red [ ]		
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT		Hacı Bayram Veli Unv. Edebiyat Fak. Arkeoloii	
Kabul [X]	Red [ ]		

Tez Savunma Tarihi: 28.11.2024

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Muhammet Enes KALA

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Adı SOYADI:

Azize TURGUT

İmza

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken beni bilimsel düşünceyi yaşam biçimi olarak algılamamı sağlayan lisans ve yüksek lisans eğitim süresince beni her zaman destekleyen ve bana hep güvenen Doç. Dr. Yusuf ALBAYRAK hocama ve tezimin içeriğini yeniden düzeltmemde önemli bir şekilde yardımcı olan Prof. Dr. Oktay KESKİN hocama teşekkür ediyorum. Eğitim sürecimi maddi manevi destekleyen canım anneme, aileme ve değerli arkadaşım Mustafa Şahin'e ayrıca teşekkür ederim.

ÖZET

Eskiçağ insanının yaşamıyla bütünleşen çok tanrılı inanç, dünya toplumlarında tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışına kadar varlığını sürdürmüştür. İnsanoğlu inandığı tanrısına tapınım ve saygısını kültler aracılığıyla gösterirler. Kült kavramı, mitolojide "kutsama", "tapma", "ibadet", "inanç örüntüsü" şeklinde açıklanmaktadır. Kült için insanlar tören, ayin ve bayram gibi özel zamanlarda toplanırlar. Bu etkinlikler sırasında kült araçları kullanılır. Eskiçağın birçok toplumunda görüldüğü gibi, Mezopotamya'da yaşayan toplumların da inanç sistemi de çok tanrılıydı. Sümerler ile birlikte bu din sistemi ve panteonu Mezopotamya'da Akkadlar ile birlikte, Babil ve Asurlular ile Suriye'de yaşayan halklar ve Anadolu halkları arasında tamamen ya da kısmen yayılmış ve kabullenilmiştir. Sümerler tarafından doğa olaylarının, yani tanrı ve tanrıçaların her biri, Gök Tanrısı adını verdikleri An'ın yönettiğine inanılan kutsal bir düzen içinde konumlanmışlardır. Bu düzen içerisinde yer alan tanrılardan biri de Ay Tanrısı Sin'dir. Sümerler ile birlikte önemli bir yere sahip olan tanrılardan biridir. Farklı dönemlerde farklı isimler alan Ay tanrısının, Mezopotamya tanrılar sisteminde en önemli tanrılardan biri olması yanında en fazla tapınılan tanrılardan biri olma özelliği ile de özel bir yerdedir. Ayın efendisidir, bereket ve sonsuzluğun da sembolüdür. Koruyucu ve kollayıcı tanrı olma özelliği vardır ve hilal motifi ile sembolleştirilmiştir.

Geçmiş toplum ve uygarlıklara ait verilere ulaşmamızı sağlayan arkeoloji, geçmişte yaşamış insanlığı ve toplumların tarihini anlamak ve anlamlandırmaya çalışan bir bilim dalıdır. Bu amaçla geçmiş dönemlerde yaşamış olan topluluklarından günümüze ulaşan maddi kalıntıları inceler, tarihlendirir, belgeler ve yorumlar. Bu çalışmamızda maddi kültür kalıntıları ve yazılı belgeler yazıtlar yanında özellikle steller, ortostatlar, kabartmalar ve mühürler üzerinden Ay Tanrısı Sin Kültü değerlendirilmiştir. Bu veriler ışığında Ay tanrısı Sin'in MÖ. 3. binyıldan itibaren Mezopotamya bölgesinde yoğun olarak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Yazıtlardan öğrendiğimize göre, ilahilerde, dualarda ve antlaşma metinlerinde okunan Sin'in farklı isimleri ayın farklı evrelerini gösterir ve her evre Ay Tanrısı'nın farklı bir özelliğini ön plana taşır. Ay Tanrısı Nanna (Sin) sözleşme ve anlaşmaların hamisi ve koruyucusu olarak görülür. Yapılan anlaşmayı kim bozarsa Tanrı Sin'in lanetine uğrayacağına inanılırdı. Arkeolojik veriler ve dini metinlere göre hilal, Ay

tanrısı Sin'in sembolüdür. Ay Tanrısı tasvirinin yer aldığı bir çubuk üzerinde bulunan hilal tasviri yanında, yıldız tasviri de ikonografide çok fazla görülür.

Anahtar Kelimeler: Din, Kült, Ay Tanrısı, Sin, Stel, Ortastat, Mühür, Yazıt

THE CULT OF THE SIN IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL DATA

Abstract

The polytheistic belief, which was integrated into the life of ancient people, continued to exist until the emergence of monotheistic religions in world societies. Human beings show their worship and respect to the god they believe in through cults. The concept of cult is explained in mythology as "consecration", "worship", "worship", "belief pattern". People gather for cults at special times such as ceremonies, rites and festivals. Cult tools are used during these activities. As in many societies of antiquity, the belief system of the societies living in Mesopotamia was polytheistic. With the Sumerians, this religious system and pantheon spread and was accepted in whole or in part by the Akkadians, the Babylonians and Assyrians, the peoples of Syria and the Anatolian peoples in Mesopotamia. The Sumerians placed all natural phenomena, i.e. gods and goddesses, in a sacred order believed to be ruled by An, whom they called the Sky God. One of the gods within this order is Sin, the Moon God. He is one of the gods who had an important place with the Sumerians. The Moon God, who took different names in different periods, is one of the most important gods in the Mesopotamian system of gods, as well as being one of the most worshiped gods. He is the lord of the moon and the symbol of fertility and eternity. It has the characteristic of being a protector and guardian god and is symbolized by the crescent moon motif.

Archaeology, which allows us to access data from past societies and civilizations, is a branch of science that tries to understand and make sense of the history of humanity and societies that lived in the past. For this purpose, it examines, dates, documents and interprets the material remains that have survived from the communities that lived in the past. In this study, the remains of material culture and written documents, especially steles, orthostats, reliefs and seals, as well as inscriptions, were evaluated through the Moon God Sin Cult. In the light of these data, it is understood that the Moon God Sin was intensively worshipped in Mesopotamia since the 3rd millennium BC. As we learn from the inscriptions, the different names of Sin, which are recited in hymns, prayers and treaty texts, indicate different phases of the moon and each phase emphasizes a different feature of the Moon God. The

Moon God Nanna (Sin) is seen as the patron and protector of contracts and agreements. It was believed that whoever broke the agreement would be cursed by the God Sin. In addition to the depiction of the crescent moon on a stick depicting the Moon God, the depiction of the star is also very common in iconography.

Keywords: Religion, Cult, Moon God, Sin, Stele, Orthastat, Seal, Inscription

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI ……...i

BEYAN……...……...ii

TEŞEKKÜR …….iii

ÖZET…….……..……...…….....iv

ABSTRACT……..…….vi

İÇİNDEKİLER……..……..…….,…….…...viii

EKLER LİSTESİ …….……..x

1. GİRİŞ ……..……1

1.1. Konu ……6

1.2. Amaç ……...6

1.3. Kapsam ……...6

1.4. Yöntem ……7

1. DİN VE KÜLT……....8

2. MEZOPOTAMYA'DA DİN……..…..……12

3. SÜMER PANTHEONU…….……..18

4. AY TANRISI SİN…….……24

4.1. Sümer Pantheonunda Ay Tanrısı……..…..30

4.2. Hititlerde Ay Tanrısı……..34

4.3. Asur Ticaret Koloni Çağında Ay Tanrısı……...…….37

4.4. Babil ve Yeni Asurlularda Ay Tanrısı……..……..38

5. AY TANRISI SİN'İN ŞEHİRLERİ…….……42

5.1. Ur Şehri…….…….42

5.2. Harran……..……..46

5.3. Soğmatar……51

6. SİN'E AİT ARKEOLOJİK VERİLER…….53

6.1. Yazıtlar……..53

6.1.1. British Museum'da bulunan Yazıt……..…….53

6.1.2. Asur Kralı Ashurbanipal'ın Kütüphanesinden Yazıt…….....56

6.1.3. Kral Nabonidus'un Harran Yazıtları……...…58

6.1.4. Diğer Yazıtlar…….……70

6.2. Steller Üzerinde Ay Tanrısı……...…….74

6.3. Ortostatlar Üzerinde Ay Tanrısı…….83

6.4. Mühürler Üzerinde Ay Tanrısı……...……85

6.5. Kaya Kabartmaları Üzerinde Ay Tanrısı……...…….90

6.6. Plakalar Üzerinde Ay Tanrısı…….93

7. SONUÇ…….……94

8. KAYNAKÇA…….……105

9. EKLER……..……125

EKLER LİSTESİ

Tablo 1: Hitit Panteonu Tanrıları

Resim 1: Ay tanrısı Sin'in Semitik Halini Gösteren Susa Bulunmuş Stel

Resim 2: Üzerinde Tanrı Simgelerinin Bulunduğu Kudduru

Resim 3: Ur-Nammu, Shekina, Hayat Ağacı'na, Ay Tanrıçası Ningal'e ve Ay Tanrısı Nanna'ya İçkiler Sunduğu bir Stel

Resim 4: Tell Afiş'ten Bir Stel Üzerinde Ay Tanrısı ve Güneş Tanrısı Betimlemesi

Resim 5: Üçtepe Höyüğü'nden (Kurkh) III. Salmanassar'ın Kireçtaşı Steli

Resim 6: Gaziantep'te Bulunan ve Bethsaida stellerine benzer Ay Tanrısı Betimlemesi

Resim 7: Bethsaida Steli

Resim 8: Pazarcık Steli

Resim 9: Halep (Aleppo) Stel Altlığı

Resim 10: Yeni Assur Dönemi Ali Gör Steli

Resim 11: Tavale Köyü Steli

Resim 12: Barrakib Steli

Resim 13: Si Gabbor Steli

Resim 14: Qaruz Steli

Resim 15: Aşağı Yarımca Steli

Resim 16: Eserhaddon Zincirli Steli

Resim 17: Göktaş Köyü Steli

Resim 18: Sultantepe Steli

Resim 19: Nabonidus Steli

Resim 20: Nabonidus H2.B Steli

Resim 21: V. Şamsi-Adad Steli

Resim 22: Yeni Assur Dönemi Steli

Resim 23: Kral Melishipak I'ın Kızını Tanrıça Nanna'ya Gösterme Sahnesinin Yer Aldığı Sınır Taşı

Resim 24: Kilammuva Ortostatı

Resim 25: Aslanlı Kapı Ortostatı

Resim 26: Barrakib Ortostatı

Resim 27: İsrail Müzesi'ndeki Akad Silindir Mührü

Resim 28: Er Hanedanlar Dönemi Silindir Mühür

Resim 29: Alalah'ta Bulunmuş Silindir Bir Mühür

Resim 30: Alalah'ta Bulunmuş Silindir Mühür

Resim 31: Adıyaman Samsat'tan Bir Mühür Üzerinde Ay Tanrısı figürü

Resim 32: Kuzey Suriye kökenli Arami Dönemi Mühürleri

Resim 33: Akad Dönemi Silindir Mühür

Resim 34: Nippur'dan Akad Mührü

Resim 35: Yeni Assur Dönemi Mühür Örnekleri

Resim 36: New York Pierpont Morgan Kütüphanesi Geç Hitit dönemi Mühür Örneği

Resim 37: Pierpont-Morgan Kütüphanesi Koleksiyonu'ndaki Mühür

Resim 38: Aššur'un hadımı Adad-nāṣir Mührü

Resim 39: Yeni Babil Dönemi bir Mühür

Resim 40: Dūr-Katlimmu'dan bir Mühür

Resim 41: Ur-Namma döneminde İşkun Sin valisi Khashkhamer'in Mührü

Resim 42: Maltai Kabartması

Resim 43: Ceylanlı Kabartması ve Yazıtın Bulunduğu Nişler

Resim 44: Ergani- Gisis Kabartması

Resim 45: Kenk Boğazı, III. Salmanassar Kabartması ve Yazıtı

Resim 46: Karabur 2 Kabartması

Resim 47: Eğil Kabartması

Resim 48: Cudi Dağı, Şah 1 Kabartması

Resim 49: Plaka Üzerinde Ay Tanrısı Sembolü Hilal

Resim 50: Plaka Üzerinde Ay Tanrısı Sembolü Hilal

1. GİRİŞ

Eskiçağ toplumlarında insanlar yangın, sel, deprem, kıtlık ve bolluk gibi doğa olaylarını, doğadan sağladıkları her türlü ürün, doğum ve ölüme anlam veremediklerinde ve de isteklerinin olmasını dilemeleri gibi durumlarda ve benzeri oluşumlarda çaresiz kalmışlar insanüstü güçlere inanmaya yönelmişlerdir. Bunun sonucunda da "*politeizm*" çok tanrıcılık görülmeye başlamış, Eskiçağ toplumlarının yaşamıyla özdeşleşen bu inanç tarzı, pek çok eskiçağ toplumlarında tek tanrılı dinlerin doğuşuna kadar devam etmiştir[1]. İnsanları ve doğayı aşan, kaderlerini belirleyene karşı duygusal ve davranış tarzlarıyla, sevgi, korku ve hissel duygularıyla yönelmeleri, tapınım, ritüel ve törenlerle ulu tanrı veya ilahi varlıkların olurunu kazanmaya, nihayete ulaşmaya çalışmaları, bunun sonucunda bir yaşam biçimi ve topluluk kurmalarının sağlayan din kavramı kendini gösterir. Din, insanın kendi varlığının üstündeki güce veya kutsal olana karşı olan davranış biçimidir. Diğer yönden din, toplulukların sahip olduğu inançlar, süreklilikte olan tapınmalar ve ahlaki kuralların tamamıdır[2].

İnsanlığın var olduğu ilk günden itibaren ilkelinden en medenisine kadar hiçbir insan topluluğunun inançsız yaşam sürdürmediği, böylece de insanın topluluklarının ortaya çıktığı zamanlardan bu yana her çağda varlık gösteren insanların bir "Ulu Varlık", "Tanrı" düşüncesine inanma kavramına sahip olduğu görülmektedir. Toplumlar üstün bir güce inanıp O'nun karşısında saygı göstererek korkular ve umut ile O'na bağlanmış, farklı tapınımlar yaparak her şeyden üstün yüce güce ulaşmaya çalışmıştır[3]. Eskiçağ toplumlarında tek din kavramı görülmez. Din görülebilir ancak buna tam anlamıyla din veya inanç denilemez. İnandığı değerler ne kadar güçlü olursa olsun arayışta olan insan için dinin yani inancın temeli bulanamamıştır. O yüzden tanrı bütün dinin, gerçekliğin ve arayışın kaynağıdır[4]. İnsan kendisinden üstün olan bir varlığı yaratıcı olarak kabullenme düşüncesine tarihsel süreç boyunca sahip olmuştur. Bu yüce yaratıcı gücü kabul etmeyen veya yüce gücü gözle görülebilen varlıklarla ilişkilendiren insanlar da bulunur. Bu insanlar, her türlü olayın

[1] Kılıç ve Duymuş, 2009, s. 160
[2] Tümer, 1986, s. 230
[3] Aygün, 2016, s. 204
[4] Foulquie, 1998, s. 19

ortaya çıkışını, yaratılma olgusunu, tabiata veya tabiatta yer alan Güneş, Ay ve yıldızlar gibi göksel cisimlere bağlamaktadırlar[5].

İnsanoğlu inandığı tanrısına tapınım ve saygısını kültler aracılığıyla gösterirler. Kült olgusu, mit biliminde genellikle "kutsama", "tapınma", "ibadet", "inançlar bütünü" olarak açıklanırken, günümüzde din sosyolojisi bilimi çalışmalarında ve ilgili alanlarda "çoğunluğun geleneksel dini ile uyumsuz olan kısmen küçük bir dini topluluk" olarak tanımlanmaktadır[6]. Kült kavramında tapınılan güç, toprak, hava, su, dağlar ve çok sayıda varlığın mitolojik canlılarına özel olarak atfedilir[7]. Kült için insanlar tören, ritüel ve bayram gibi önemli zamanlarda bir araya gelirler. Bu etkinlikler gerçekleştirilirken külte ait nesneler kullanılır. Önemli olan ise bu etkinlikler sırasında toplanan insanlar ve bu insan topluluğunu yönlendirecek liderlik vasfında birinin olması gerekliliğidir[8]. Kültler, mitsel düşüncenin insan hayatını etkileyen ve çevresi ayinlerle donatılmış dinsel kategoriler gibi değerlendirilebilir. Mitsel düşüncenin temeli olan kültler, biçimlendirilmiş bir ruh ve onun kişileştirilmiş betimlemesi üzerine mitsel ve dinsel olarak oluşturulmuştur[9].

Tanrılar vatanı olan kadim Mezopotamya coğrafyasıdır. Mezopotamya uygarlığı kendine has coğrafi ve kültürel şekilde ortaya çıkarak gelişme göstermiştir. Mezopotamya güneş, ay ve yıldızların göksel özellikleri, mevsimler, fiziki dağlar, ovalar ve nehirler bu medeniyetin temelini oluşturmuştur[10]. Mezopotamya'nın kendine özgü mitosları ve karakterleri vardır. Mezopotamya, gösterişli ve gizemli uygarlıkların ortaya çıktığı coğrafya olarak insanoğlunun yaşamının tüm özelliklerini ve onların inandıkları tanrıları anlatan metinlerindeki zengin kültürel miras günümüze kadar ulaşmıştır[11]. Mezopotamya'da insanlar için tüm yaratıcı sonuçlar öncelikle hayal etmekle başlamıştır. Bu coğrafya insanları için inandıkları tanrılarına karşı kendi özünden ve kişiliğinden uzaklaşarak, ruhsal düşüncesini zayıflatarak kutsal olarak inandığı güç karşısında kendi iradesini reddetmeye mecbur kılmıştır. Mezopotamya'da yaşamış toplumlar tanrıların ortaya çıkışına, göksel

[5] Öztürk, 2013, s. 328
[6] Yıldız Altın, 2019, s. 1064
[7] Freud, 1971, s. 94
[8] Örnek, 1971, s. 147, 148
[9] Palmer, 1941, s. 16
[10] Jacobsen, 1977, s. 127
[11] Hattstein, 2000, s. 16

rollerinin sınırlarına, tanrıların günlük sıradan işlevlerine ve bu gibi doğa ötesi olaylara anlam yüklemeye önem vermişlerdir[12]. Mezopotamya tanrıları ait bilgileri eskiçağ mitolojik belgelerinden rahatlıkla öğrenmekteyiz. Bu mitolojik belgeler doğaüstü bir gücü temsil eden tanrılardan söz eder[13]. Mezopotamya toplumu, kendilerinden üstün olduğunu düşündükleri tanrıya ve doğayı anlamlandırma gerekliliğini her dönem hissetmiştir. Öncelikle yaratan tek güç olan tanrı olgusu, bu insanları derinden etkilemiştir. Bu insanlara göre yaratıcıyı arayış, sahiplenilemez, gözler ile görülemez, ulaşılmaz bir gizli bir güç olmuştur. İnsanın en önemli çabası da mağlubiyeti de tanrı düşselliği ile başlayan, nesnesel özellikler verdikleri mitolojik yaratıcı varlıklaradır. İnsanoğlu bunun sonucunca kutsal kabul ettiği değerlerini ulaşılamaz bir tanrı özlemine bağlar[14]. Mezopotamya toplumlarında gerçekliği kabul edilen doğaüstü bir âlemin varlığına inanılırdı. Evrenin ve insanların çok büyük bir tanrılar grubu tarafından idare edildiği düşünülmüş ve bu tanrılarında görünüş olarak insanlara benzeyebileceği kabul görmüştür[15].

Mezopotamya toplumları, komşu kültürlerde görülen göksel olaylara, tanrılarına kurban sunularına ve rüyalara inanmaktaydılar. Kehanetler, göksellik, tanrılar ile ilgili gökyüzü cisimlerin ortaya çıkışı, kendine özgü gök işaretlerinin özellikleri ve gelişimleri gözlemlenerek anlam verilmeye çalışılmıştır[16]. Ortaya atılan yorumlama ve yakıştırma sonrasında İštar-Venüs, Ninurta-Merkür ve Satürn, Marduk-Jipüter[17], Güneş ve Sin-Ay[18], Nergal-Mars, Šamaš- tanrılar olarak ortaya çıkmıştır. Mezopotamya coğrafyasında inançlar ve tanrılar sistemi, bir topluluk veya insanoğlunda en büyük özellikleri bir varlıkta sembolleştirme ve simgeleştirme en büyük ve kutsal olanı temsiliyet isteğinden ortaya çıkmaktadır. Hayal güçleri sınırsız olan, neden ve sonuç arasındaki bağlantıyı kurabilen Sümerliler, bu tanrıların her birinin var olduğuna, var oluş nedenini ve sürekliliğini bir problem olarak kabul ettiklerinden dünyadaki büyük geçeklere bağlamışladır[19].

[12] Rochberg, 1996, s. 475-485
[13] Segal, 2012, s. 71
[14] Ergüven, 1996, s. 141
[15] Bottero, 2006, s. 11
[16] Rochberg, 2004, s. 9, 10
[17] Taylor, 2006, s. 41-57
[18] Rochberg 2004: ix-x.
[19] Bottero, 2001, s. 111

Tanrıların her birine onlar ile özdeşleştirilen semboller verilmiştir. Tanrıların bir sembol ile tasvir edilmesi bilinen en önemli veri, I. Nebukadnezar'ın (MÖ. 1126–1103) Elam seferi sırasında yaptırdığı Kudduru'dur. Kudduru'nun ön yüzünde ise ilahi semboller ile arka yüzünde bir yazıt vardır. Kudduru'nun en üstünde tanrıça İştar'ın sembolü yıldız, tanrı Sin'in sembolü hilal, tanrı Şamaş'ın sembolü güneş diski tasvir edilmiştir. Bunların alt tarafında üç büyük tanrı, Ea, Anu ve Enlil'i simgeleyen, boynuzlu taç giydirilmiş sunaklar bulunur. Onun da altında tanrı Marduk'un sembolü kürek, tanrı Nabu'nun sembolü kalem ve tanrı Nergal'in sembolü hayvan başlı silahı yer alır. Kudduru'nun en alt kısmında ise, sırtında şimşekleri ile tanrı Adad, tanrı Nusku'nun sembolü lambası ve son olarak tanrı İşara'nın sembolü akrep tasvir edilmiştir[20].

Yıldızlar ve göksel cisimlerinin insan olarak düşünülmesi, onlara insan şeklinde bir bağış değil, insansı bir eylemdir[21]. Duyan, gören, ağlayan, duaları cevaplayan, yazan ve yaratan tanrılar gibi kişiselleştirilmişlerdir. Mezopotamya toplumu, bu özellikleri tanrılara da atfettikleri için yıldız ve göksel cisimlerini de böyle kabul etmişlerdir. Kehanet ve göksel ile ilgili metinlerinde, bu tür atıflar sıkça görülür. Böylece de göksel cisimlerinde ve yıldızlarda tanrının ortaya çıkışını gösteren farklı şekillerde metinler ortaya çıkmıştır. Tanrı olarak yıldızlar tanrısal olanın fiziki olarak bir nesnede temsilidir, yani ayın ay tanrısı olarak görülmesidir. Dua eden bir kişinin düşüncesine göre ya tanrı ya da yıldızlar konuşurdu[22].

Dünyaya en yakın gezegen olan ay, toplulukların sürekli ilgilendiği bir cisim olmuştur. Güneşin batmasıyla yeryüzünü aydınlatan, aydınlıkla umudun ve aydınlanmanın simgesidir. Güneş gibi doğmak, ölmek ve tekrar dirilme simgesi olarak görülen ay, suları kontrolü altında tutmakta ve bu özelliği ile de bereket sembolü olarak da görülmüştür. Ayın doğum ve bereket ve bolluğu simgeleyen eden özelliği dişil olmasından dolayı Ana Tanrıça ile bir tutulmuştur. Onun döngüsel evreleri, hilal formundayken bir aylık süre içerisinde giderek büyümesi ve sonunda dolunay formunu alması hamileliğin evrelerini hatırlatmasından dolayı doğumu simgelemektedir. Sonrasında yeniden küçülmesi yaşamı ve ölümü temsil etmektedir. Giderek büyüyen ay gelişmeyi simgelerken ederken küçülen ay da

[20] Bahrani, 2007, s. 163
[21] Alomia, 1987, s. 268
[22] Rochberg, 2011, s. 123.

ölümü simgelemektedir. Ayın dünya etrafındaki dönüşü sırasında devamlı değişen şekli insan yaşamına konusunda güçlü bir simge sunmuştur[23]. Mezopotamya'da sami panteonunda ay tanrsınn ismi Sin olup ona parlak şeklinden dolayı Nannaru ve Namraşit adları da verilmiştir. Tanrının kültü en eski kitabelerde zikredildiği gibi, son Babil devrinde de henüz yaşamaktadır. Başlıca kült yerleri Ur ve Harran olmakla beraber Nippur ve Babil'de de tapınım görmüştür. Onun "genç boğa" olarak kabul edilmesi çok dikkat çekicidir. Bundan dolayı ona iki muazzam boynuz takılmıştır ki, bu aynı zamanda onun sembolüdür. Mukaddes sayısı 30'dur. Güneş tanrısı Şamaş ve firtına tanrısı Adad ile birlikte bir birliktelik teşkil eder. Sin, kültte kehanet eden bir tanrı olarak göründüğü gibi özellikle hamile kadınlar için hekim rolünü de oynamaktadır[24].

Tanrı Sin tasvirleri Mezopotamya'da MÖ. 3. binin ortalarından itibaren mühürler üzerinde görülüyor. Mesela MÖ. 3. binin sonlarına doğru III. Ur hanedanlığının kurucu kralı olan Urnammu devrindeki bir memura ait silindir mühürde ay tanrısı tahtınta oturur şekilde ve üzerinde ay simgesi ile betimlenmiştir ki, ismen eskimiş olması bakımından tarihi bir kesinlik ifade etmektedir[25]. Sin Mezopotamya mühür tasvirlerinde genellikle bir taht üzerinde oturur vaziyette gösterilmiştir ve başnda "*Hörnerkrone*" boynuzlu taç taşır[26]. İkinci derecede kült merkezi olan Harran'da ay tanrısı Sin'e Amarna devrinde rastlanılmakta ve Mitanni kralı Mattivaza ile Hitit kralı Şuppiluliuma arasında kabul edilen uzlaşma yemin metinlerinde anılmaktadır. Asurlular devrinde "Bel Harran" olarak adlandırılan Sin'in kültü, sonraki devirlerde de yaşamıştır[27]. Hilâlin ay tanrısınn sembolü olarak tasvirine Sümerler devrinden (MÖ. 2700) yılından beri rastlanılmaktadır. Özellikle Harran'daki baş tanrı Sin'in sembolü olarak hilal bir sap veya bir sütün üzerinde plastik bir şekilde tasvir edilmiştir 51. Gerek Harran'daki eser gerekse Şem'al kralı Bar-Rekup kabartmasındaki tasvirin MÖ. 750 tarihli olduğu kitabelerinin içeriklerinden anlaşılmaktadır[28].

[23] Wilkson, 2009, s. 18
[24] Erzen, 1953, s. 10
[25] Gressmann, 1927, s. 93
[26] Prinz, 1915, s. 66
[27] Seton ve Bruce, 1951, s. 87
[28] Gadd, 1951, s. 108

1.1. Konu

"Arkeolojik Veriler Işığında Sin Kültü" adlı tez çalışmasının konusu, arkeolojik araştırmalar ve kazılar sonucunda ele geçen Sin'e ait arkeolojik verilerin tespit edilerek incelenmesini içermektedir. Bu arkeolojik veriler, steller, ortostatlar, kabartmalar, mühürler ve yazıtlar olarak ön plana çıkmaktadır. MÖ. 3. binyıldan itibaren Mezopotamya ve çevresinde tapınım görmeye başlayan Sin'in hangi uygarlıkta, hangi şekilde tapınım gördüğü tezimizin konusu içeriside yer almaktadır.

1.2. Amaç

Bu tez çalışmasının temel amacı, MÖ. 3. binyıldan itibaren Mezopotamya ve çevresinde tapınım görmeye başlayan Sin'in Demir Çağı'nda da Ay Tanrısı inancının kökeniyle ilgili verileri bir araya getirmek, bu tanrıyla ilişkili kültün arkeolojik veriler ışığında özelliklerini belirlemeye çalışmaktır. Son yıllarda yapılan araştırma ve kazılar ile Harran ve Soğmatar'daki Ay kültünün ön olana çıkması konusunda yeni veriler ortaya koymaktır. Arkeolojik verilerin değerlendirilerek farklılıklar ve benzerliklerin incelenmesidir. Mezopotamya, Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan Asur Ticaret Koloniler Çağı, Sümer ve Babil Krallıkları, Hitit Krallığı, Yeni Assur toplulukları ile Harran ve çevresindeki topluluklara ait panteonlarda Ay Tanrısı'nın yeri ve önemi de bu tez kapsamında değerlendirilmiştir.

1.3. Kapsam

Bu tez çalışması, arkeolojik araştırmalar ve kazılar sonucunda ele geçen Sin'e ait arkeolojik verilerin tespit edilerek değerlendirilmesini kapsamaktadır. Tezin temel kaynaklarını Mezopotamya ve Anadolu'da Ay Kültü ve Ay Tanrısı inancına kaya kabartmaları, ortostatlar, steller ve mühürler üzerindeki betimlemeler ve yazıtlar oluşturmaktadır. Bu tez calışması ile Ay Tanrısı kultunun toplum hayatındaki dini ve siyasi yeri, arkeolojik ve filolojik veriler üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Kültün öneminin yanında, Ay Tanrısı'nın kökenine ve Demir Cağı öncesi topluluklarında önemine de değinilmiştir. Günümüzde Ay Tanrısı'na ilişkin yapılan detaylı araştırma ve yayın oldukça

azdır. Tezin bir amacı da Hitit Donemi Ay Kültü'ne ait kaya kabartmaları, steller ve yazıtlar üzerinden Ay Tanrısı hakkında bilgiler ortaya koymaktır.

1.4. Yöntem

Tezde izlenen yöntem ilk olarak Tezde izlenen yöntem ilk olarak Sin'e ait arkeolojik veriler tespit edilerek bir araya toplanmıştır. Çalışma sırasında ağırlıklı olarak yabancı araştırmacıların kaynaklarından, az sayıdaki Türkçe kaynaklardan ve çivi yazılı kaynakların çeviri metinlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca müzelerde ve açık havada sergilenen arkeolojik veriler de incelenmiştir. Bu veriler, kaya kabartmaları, ortostatlar, steller ve mühürler üzerindeki betimlemeler ve yazıtlar olarak sınıflandırılmıştır. Ay tanrısının her zaman insan şeklinde değil bir sembol ile de temsil edilerek tasvir edildiği görülmüştür. Bu tasvirler de belirgin özelliklerine göre incelenerek değerlendirmeye alınmıştır. Tezin ana konusuna geçmeden önce tez ile ilgili olan din ve kült kavramlarına genel olarak değinilmiştir. Sonrasında ise Mezopotamya ve Anadolu'daki din ve Tanrıların oluşturduğu Pantheonlara yer verilmiştir. Ay tanrısının tapınım gördüğü uygarlıklar ve tanrıya ait kutsal kentleri de belirlenerek buradaki tapınım şekilleri de belirtilmiştir.

1. DİN VE KÜLT

Din, insanların kendilerini ve doğa sınırlarını aşan, yaşamlarını yönlendirene karşı hissen ve yaptıklarıyla, saygı, sevgi, korku ve hissiyat içerisinde yönelmeleri, tapınım, ibadet, ayin ve ritüeller ile ulu yaratıcı veya kutsal varlıkları memnun etmeye, huzura ve sağlıklı yaşama ulaşmaya yönelmeleri, bunun sonucu da bir hayat biçimi ve topluluk oluşturmalarını sağlayan önemli bir olgudur. Din, insanın kendini aşan güce veya kutsala karşı sergilediği tavrıdır. Din, insanların kabul ettiği inançlar, sürdürdükleri ayinler, törenler ve ahlaki kuralların bir bütünüdür[29]. Dinler, inançsal kurallarla şekillenerek meydana çıkmışlardır. Bu kurallar tapınım şekilleri, ayinler, ritüeller, dualar, kurbanlar, sunular, kutsal sayılan kitaplar veya metinler, rahipler ve sonrasında peygamberin de bulunduğu bir bütünlük içinde şekillendirilip uygulanmıştır[30]. İnsan yapısı kendisinin ve evrendeki konumunun farkına vararak kendi sınırlarını anlamayı öğrenmeyi hep sorgulamıştır. Gerçeği olanı bulmak için ve evrendeki ortaya çıkışın görünenleri ardındaki gizemleri bulmak için aklın yerini insanı zekası almıştır[31].

İnsanlık tarihinde ilkelinden en medenisine kadar hiçbir insan topluluğunun inançsız yaşam sürdürmediği, böylece de insanın topluluklarının ortaya çıktığı zamanlardan bu yana her çağda varlık gösteren insanların bir "Ulu Varlık", "Tanrı" düşüncesine inanma kavramına sahip olduğu görülmektedir. Tarihin bilinen gerçeklerine göre, inançsız bireyler olsa da her insan topluluğu genelinde bir dine ve inanca bağlı olmuş, insanlar kendisinden üstün bir güce inanıp O'nun karşısında saygıyla durarak, korku ve umut ile O'na bağlanmış, farklı tapınımlar yaparak her şeyin varlığına neden olan yüce güce ulaşmaya çalışmıştır[32]. İnanç, antropoloji açıdan insanın varlık yapısına ait bir olgudur, bu nedenle insanın inançsız varlığını devam ettirmesi imkansızdır. Tarihin çeşitli evrelerinde, toplumlar farklı olsa da pek çok varlık yüce yaratıcı olarak benimsenmiştir. Tek tanrılı ilahi dinlerden, çok tanrılı dinlere kadar güneş, ay ve yıldız gibi cisimler büyük yaratıcı olarak kabullenilmiştir. Tarihsel süreç boyunca insan kendisinden daha üstün görülmeyen bir varlığı yaratıcı olarak

[29] Tümer, 1986, s. 230
[30] Bayladı, 1998, s. 11
[31] Fromm, 1991, s. 17, 18
[32] Aygün, 2016, s. 204

kabul etmiştir. Yüce yaratıcıyı tanımayan veya yaratıcıyı gözle görülebilen varlıklar gibi inanan insanlar da vardı. Bu insanlar, her türlü oluşumu ve yaratılışı Ay, Güneş ve yıldızlar gibi göksel nesnelerle ilişkilendirmiştir. Sonuçta, var olma olgusu insandan daha güçlü görülmeyen bir varlığa dayandırılmaktadır[33]. İnanmayan bir insan yoktur. İnanma olgusu tıpkı bilgi ve beceri gibi insanın var oluş yapısına, insan olmaya özgü bir durumdur. İnanma olgusu, ilk insan toplulukları ile birlikte ortaya çıkmıştır[34].

İnsanlık tarihi süresince, dinin ortaya çıkışı ile insanlığın varlığı aynı zamana denk gelmektedir. Bu nedenle, insan topluluğunun görüldüğü her coğrafyada dinin var olduğu bir gerçektir. Din olgusu kültürü oluşturan ana unsurların başında gelmekle birlikte toplumsal yaşamla aynı zaman sürecinde başlamıştır. Din, toplumdaki bireylerin duygu ve düşüncelerini, yaşam tarzlarını ve davranışlarını yönlendiren en ilkel örgütlenme şekillerinden biridir. Din, dil ve etnik köken zaman içerisinde değişime direnç gösteren, değişmesi ise oldukça zor olan kavramların başında gelse de toplumlar geliştikçe ve küreselleştikçe bu kavramlarda da ciddi değişimler söz konusu olmuştur[35]. İnancın en bilinen biçimi bilinen dinlerden birine inanma, bir inanç sistemine bağlanma biçiminde kendini gösterir. Din sayesinde insan, yaşamın akışında etkin rol oynayan önemli bir şeye sıkıca tutunur. Bu bağlanmak bağlayıcı, sınırlayıcı, hatta esaret derecesinde olabilir. Bir bakıma düşmemek, dağılmamak, kaybolmamak ve varlığını kaybetmemek için de gereklidir[36]. Dinler, birbirinden çok farklı inanç biçimleri gösterebilirler ve birbirinden çok farklı olabilirler ancak hepsinin ortak bir özelliği vardır, o da inancın insan, insanı ve evreni aşan üstün bir yaratıcı arasındaki bir bağ olarak kabullenilmesidir[37].

İnsanoğlu inandığı tanrısına tapınım ve saygısını kültler aracılığıyla gösterirler. Kült olgusu, mit biliminde genellikle "kutsama", "tapınma", "ibadet", "inançlar bütünü" olarak açıklanırken, günümüzde din sosyolojisi bilimi çalışmalarında ve ilgili alanlarda "çoğunluğun geleneksel dini ile uyumsuz olan kısmen küçük bir dini topluluk" olarak tanımlanmaktadır[38]. "*Kült*" sözcüğü, din, bilim ve sanat dünyasında çok önemli bir yer teşkil

[33] Öztürk, 2013, s. 328
[34] Mengüşoğlu, 1988, s. 289
[35] Tümer ve Küçük, 1993, s. 1
[36] Atay, 2009, s. 17
[37] Mengüşoğlu, 1988, s. 291
[38] Yıldız Altın, 2019, s. 1064

eder. Kelimenin kökeni Latince tapınma anlamına gelen "*cultus*" ile iişkilidir. Kült, sanatsal olarak, bu alanı ifade etmekte ve kendi alanında kendisinden sonra yapılanları büyük ölçüde etkileme becerisine sahip olan eserler anlamı da taşımaktadır[39]. Kültü, kutsal olarak görülen ilahi varlıkların veya doğaüstü üstün güçler olarak tanımlanan varlıklara tapınma ve saygı olarak değerlendirebiliriz. Tapınım ve saygı içerisinde yakarış, tören, bayram, kurban ve ayin gibi özel ritüeller yer alır. Bir toplumda önemli görülen özel ayinler için bir zaman ve mekan (kült alanı) oluşturulmaktadır. Kült olgusunu gerçekleştirmek için tapınak mekanları, kutsal sayılan mağaralar, tepeler, nehirler ve ormanlar kullanılmıştır. Bu belirlenen alanlarda insan toplulukları kült için tören ve ayinlerini gerçekleştirmek için bir araya gelirler. Bu ayinlerde kült araçları da kullanılmaktadır. En önemli olan ise, bu kültü gerçekleştirmek için toplanmış bir topluluk ve bu topluluğu yönlendirecek bir liderin olması zorunluluğudur[40]. Kültlerin ortaya çıkmasında ve önemsenmesindeki etkenler, inanç, korunma ve korku ön plandadır. Kült, insanın kendini dünyaya düşünsel olarak değil de fiziksel olarak teslim etmesini sağlayan gerçek bir vasıtadır[41]. Mitolojik dinsel bakımdan kült, inanç ile birlikte kutsal görülen, evrenin yaratıcısıyla bağlantılı olduğu veya onunla bağlantı sağlamak için bir vasıta olduğu kabul edilen kutsal kabul edilmiş ve "*antropomorfizm*" (tanrıların insan şeklinde kabul edilmesi) olarak düşünülen tanrısal güçler veya tanrısal gücün ortaya çıkışı olup mitsel bilincin özel bir alanını kapsar. Kült kavramında tanrısal güç, toprağın, havanın, suyun, dağ ve benzeri çok sayıda nesnenin mitsel varlıklarına atfedilir[42]. Kültler, mitik düşünmenin insan yaşamını etkilediğine inanılan ve etrafı ritüellerle donatılmış dinsel gruplardır. Mitin özünü oluşturan kültler, biçimlenmiş bir ruh ve onun kişileştirilmiş betimi üzerine mitik ve dinsel olarak kurulmuşlardır. Eski ritüellerin, mitler ve mitsel olgularla açık bağlantısı vardır ve kültler mitlerin ihtiyaçlarına cevap olarak bireysel örneklerle gelişmiştir[43].

Kültler, kutsal olgusunun içinde bulunurlar. Kutsal kabul edilen her şey saygı zorunluluğundan kültlere de saygı duyulmalıdır. İlkel insan için doğa güçlerini tesir altına almakta şaşırtıcı ve aklın kabullenemeyeceği bir durum yoktur. Böylelikle doğaüstü güçler olgusu dinsel güçler kavramından üretilmiş ve doğal üstün güçler ile dinsel güçler arasında

[39] Dilek, 2020, s. 49
[40] Örnek, 1971, s. 147, 148
[41] Cassirer, 2016, s. 68
[42] Freud, 1971, s. 94
[43] Palmer, 1941, s. 16

bir uçurum bulunmaz[44]. Kült olgusunda bilinen nesnenin ta kendisi kabul edilen gerçeklik (su, ateş, toprak, dağ…) dıştaki, öz olanı, içtekini etkin gücü simgeler. Bu etkin güç nesnel gerçekliği yaratan öz ve saf varlıktır. Dıştaki nesnel gerçekliğin varlığı evrene ait öz yani kabul edilen güç ise onu kutsal hâle getirmektedir. Ritüel ise kültün eyleme dönüşen ve uygulanan hâlidir[45].

Mitolojideki çalışmalarda kült, direk "tapım", "kutsama" ve "ululama" ile ifade edilmiştir. Bunun kaynağı da arkeolojik çalışmalardır. Arkeolojik çalışmalarda kült, özellikle eski eserler için kullanılmaktadır. Çoğu araştırmacı, "ilkel" olarak tanımlanan insanların söz konusu eski eserlere tapınım gösterdiklerini düşünmüşlerdir. Bu nedenle kült kavramı, günümüze değin "tapma" ve "ibadet" ile ifade edilmiştir. Kült, "yüce ve kutsal olana tapınma" anlamında kullanılmıştır[46]. Arkeolojide din üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda sayıca artmıştır. Arkeolojik sonuçlardan faydalanılarak eski inanç sistemlerini çözmek için çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle ritüeller, bu çalışmaları kapsayan alanlar arasındadır. "Kült ve Din Arkeolojisi" olarak yapılan araştırmalarda, ritüellerin arkeolojik sonuçları önemsendiği görülmektedir[47].

[44] Durkheim, 2018, s. 52
[45] Malinowski, 2000, s. 60
[46] Akyurt, 1998, s. 154
[47] Insoll, 2005, s. 47

2. MEZOPOTAMYA'DA DİN

Dinin yani inancın etkin ve yoğun görüldüğü coğrafyada, yarattığı yaratılış anlayışı, bilinci yoğunlaşmış insanın kendi dünyasıyla karşılaşması dikkat çeker. Mezopotamya toplumu dünya düşüncesinde ulaşılamayan her şeyi yaratanın, evreni, dünyayı, toplumu ve insan sınıflarını yaratan çeşitli tanrılara sahiptir. Tanrılar, zihin ve inanca geldiklerinde sosyal ve sınıfsal düzenin yaratıcısıdırlar[48]. Mezopotamya toplumları, yaşadıkları evrende gözle göremedikleri evrenüstü bir dünyanın varlığına inanmışlardır. Üstte uçsuz bucaksız gök, aşağıda ise büyük bir cehennem çukuru, ikisinin ortasında bir deniz, denizin ortasında ada, yani yeryüzü olduğuna inanmışlardır. Bu dünyada nehirlerin akışı, dağların yüksekliği, bitkilerin oluşması, güneş, ay ve diğer gök cisimleri tanımlayamadıkları bir düzen vardır. Bu dünyayı yöneten bir güç vardır, bu güç büyük bir tanrılar topluluğudur. Mezopotamya toplumu da dünyayı büyük bir tanrılar topluluğunun yönettiğine ve bu tanrıların dünyanın var olmasına düzen verdiklerine inanmışlardır[49].

Mezopotamya[50] toplumları evreni idare eden bu tanrıların insan şeklinde düşünmüşler. Fakat güç ve gösterişli olarak tanrıların insanoğlundan çok daha üstün bir özellikte şekillendiğine inanmışlardır. Tanrıların görünüşleri insanlarla aynı idi ama insanın sahip olduğu eksiklikler, zayıflıklar gibi kusurlar tanrılarda bulunmuyordu. Her tanrının birer ailesi ve çocukları vardı ve çocukları da aynı şekilde tanrısal özelliklerle donatılmışlardı. Tanrılar da insanlar gibi yaşarlar, yaşadıkları evleri vardı ve insanlar gibi yerler, içerlerdi ve giyinirlerdi[51]. Tanrıların insanlardan en önemli farkı ölümsüz olmalarıydı. Tanrıların ölümsüz idiler ancak yine de beslenmeleri gerekiyordu. Ölümcül şekilde hastalanabilirler, birbirleriyle kavga edip ve birbirlerini yaralayabilirlerdi[52]. Tanrılar, kendilerine inananların rahatına veya felaketlerine karar verirlerdi. Yardımseverliği ve iyiliği ödüllendirip, kötülüğü

[48] Erikson, 1984, s. 7
[49] Bottero, 2006, s. 111-113
[50] Mezopotamya, MS. 2. yüzyıla değin kuzey bölümünde Asur, orta bölümünde Akad ve güney bölümünde Babil olmak üzere üç farklı isim ile anılmıştır. MS. 2. yüzyıldan sonra bölge Yunan dilinde "Mesopotamia" (mesos+potamos) ırmaklar arası (Bak. Sevin, 1999, s. 1) veya iki nehir arasında kalan memleket (Bak. Oppenheim, 1977, s. 38) olarak adlandırılmıştır. Günümüzde ise Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki topraklar ve çevresi için kullanmaktadır. Bak. Potts, 1997, s. 7–9
[51] Bottero, 2003, s. 237
[52] Kramer, 2002b, s. 158

cezalandırırlardı[53]. Rüzgâr, sel, bolluk, bereket ve kıtlık gibi tüm doğa olayları tanrı ve tanrıçaların emareleriydi. Ürünlerin bir sel ile zarara uğraması, her sabah güneşin doğması ve akşamları batması tanrıların takdiri idi[54]. Tanrı, bazen toprağının başında olmayan bir toprak ağası, kendisine ulaşılması her zaman zor olan, kendisini anlamsız bazı işaret ve felaketlerle gösteren bir varlık olduğuna inanılırdı[55].

Mezopotamya tanrı bilimi bir düşünce sistemi üzerine dayalıdır. Bu sisteme göre evren hem tanrıların hem de insanların yararı için idare edilmesi gereken bir durumdur. Bu düşünce sistemi, kült yani tapınım ve diğer dini tarzları, insanın, evrenin ve doğaüstünün işleyiş, amaç ve sorumluluklarına bağlanmaktadır. İnsanların yaptığı her şey tanrılar tarafından yakından takip edilir. Tanrılar insanları cezalandırma veya ödül vererek onlara rehberlik eder[56].

Mezopotamya inanç sisteminde evren üç bölümden oluşur. Bunlar, gök, yer ve yer altındaki yeraltı dünyasıdır. Enlil ve Ninlil karı-kocadırlar ve çocukları ay tanrısı Nanna'dır ve onun eşi Ningal birlikteliğinden Güneş Tanrısı Utu doğmuştur. Sümer inanç sistemi oluştuğunda dünyayı dizayn eden Enlil'dir ve Enlil'in oluru ile Enki'de dünyada düzen sağlayan tanrıdır. Erken Sümer inancında Enki tek başına yüce tanrı olarak dünyayı düzenlemektedir. Ayrıca, Enlil ve Enki evreni düzene sokmaları için bazı tanrılara görev ve yetki vermişlerdir. Evrenin bölümleri tanrılar arasında bölüşülmüştür.

"*An evrenin en üst kesiminin, Yukarının, Gök'ün tanrısıydı; Ki ise aşağı'nın, Yer tanrısıydı; Enlil havasal ve haraketli uzayın, aranın, hava gibi atmosfer gibi bir şeyin tanrısıydı. Enki ise Apsu'nun, yani yeraltındaki tatlı suyun tanrısıydı; Utu Güneş tanrısıydı; Nanna Ay Tanrısı*" [57].

Mezopotamya uygarlığı kendine özgü bir coğrafyada ortaya çıkıp, büyür ve gelişir. Güneşin ayın ve yıldızların göksel düzeni, mevsimlerin döngüsü bu medeniyetin temelini oluşturur. Bir bölgenin coğrafyası, yeryüzü şekilleri, dağlar ve ovalar, doğal su kaynakları ile bunun gibi etkenleri ve iklimi insanı bunlarla uyumlu olmaya yönlendirir. Bu düşünce

[53] Woolley, 1965, s. 120
[54] Pollock, 1999, s. 187
[55] Frankfort, 1989, s. 92
[56] Wiggermann, 1995, s. 1857
[57] Kramer, 1999, s. 86, 87

şekli yaşamsal tüm olguları ve inancı da etkiler[58]. Mezopotamya toplumlarının inanç sistemi çok tanrılı bir düzen üzerine kuruludur. Mezopotamya'da tapınılan tanrılar, Sümer ve Sami (Akkad, Babil ve Asur) topluluklarının tanrılarıdır. Mezopotamya coğrafyasına bu iki halk topluluğundan ilk Sümerler ayak basmıştır. Sümerler, Mezopotamya'ya geldiklerinde doğaüstü güçlere inanan topluluklarla karşılaşmışlardır. Güney Mezopotamya'ya yerleştikten sonra "ziggurat" olarak adlandırılan tapınaklar inşa etmişlerdir. Bu tapınakları inşa ederek gök, yer ve yer altı olmak üzere dünyanın üçlü paylaşımını ve tanrıya giden yolu hedeflemişlerdir[59]. Tanrıları için zigguratlar inşa eden Sümerler, din konularını hayat meseleleri kadar önemsemişler, çeşitli kurbanlar adayıp, dualar ederek, ayin ve ritüeller düzenlemişler, maddi ve manevi olarak tanrılarını mutlu etmeyi en önemli görevleri görmüşlerdir[60]. Sümerler ile ortaya çıkan bu din düşüncesi ve tanrılar sistemi zaman sürecinde Mezopotamya'da Akkadlardan itibaren, Babil ve Asurlular ile Suriye ve Anadolu toplumları arasında tamamen veya kısmen yayılmış ve kabul görmüştür[61].

Eski Mezopotamya insanının, doğayı, doğaüstü olaylara anlam verme ve yaratılış kavramları zihinlerini hep meşgul etmiştir. Öncelikle yaratan güç olarak tanrı olgusu bu insanları etkilemiştir. Tanrı gerçekte insanoğlu için bir bilinmeyen, elde edilemeyen, gözle görülemez sergilenemez ve ulaşılmazdır. Böylelikle insanın en büyük çabası da yenilgisi de tanrı düşünceleri ile başlar. Sonuç olarak, insanoğlu değerlerini ulaşamadığı bir özleme bağlar[62]. İnancın Mezopotamyalıların hayatındaki en büyük rolü, yaptırmak, doğruyu yaptırmak ve bu şekilde sürdürmektir. Günlük inanç biçimlerin işlevi var olmanın kaygısını gidermek değil, toplumu bir araya getirecek evrensel soruların cevaplarını geliştirmektir[63].

Mezopotamya toplumu her dönemde sınırlarındaki ülkeler ile siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu ilişkiler sayesinde, Mezopotamya'ya yakın ülkeler genellikle kültürel alanda Mezopotamya toplumunun tesiri altında kalmışlardır. Bu ilişkiler sonucunda, Sümerler tarafından ilk olarak kullanılan "*Sümer Çivi Yazısı*" da çevre ülkelerde kabul görmüştür. Bu sayede, Mezopotamya'nın sahip olduğu edebi, dinsel ve mitsel

[58] Jacobsen, 1977, s. 126
[59] Memiş, 2007, s. 174-175
[60] Bilgiç, 1982, s. 115
[61] Bilgiç, 1982, s. 115
[62] Ergüven, 1996, s. 141
[63] Guinan, 2002, s. 18

metinleri de çevre ülkeler tarafından kabullenilmiş, kendi din ve inanışlarına uygun şekilde dillerine çevrilmiştir[64]. Eskiçağ topluluklarında inanç sistemiyle mitoloji birbirinden ayrılmazdır. Din ve tanrılar topluluğu sistemi mitolojide yer almıştır. Böylece, Mezopotamya'nın inanç sistemi ile mitolojileri de komşu eskiçağ toplumlarının birçoğuna aktarılmıştır. Mezopotamya medeniyetine ait edebi metinlerin bazılarını Hurriler, Hititler, Urartular ve Suriye-Filistin bölgesindeki diğer halklar ya kendi dillerine çevirerek ve de bu metinlerin taklitlerini yaparak yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu yolla birçok eskiçağ toplumu şekil ve içerdiği konular bakımından Mezopotamya edebi metinlerinin etkisine girdikleri gibi, Yunanlılar da bu edebi akımdan etkilenmişlerdir. Yunanlılar, Mezopotamya topluluklarından aldıkları metinler yanında tanrı ve tanrıçaların ilgili inançları da almışlar, sahip oldukları kültürel, dinsel ve dil olgularına adapte etmişlerdir[65]. Mezopotamya topluluklarının çok tanrılı bir dinlerinin olduğu ve Sümer-Babil inanç sistemine ait 4 bin kadar tanrı olduğu bilinmektedir. Pek çoğu sadece isimce bilinmekte işlev ve özellikleri belirlenememiştir[66]. Tanrı ve tanrıçalardan bazıları konum olarak diğerlerinden daha üstün bir konuma sahiptir[67].

Gökyüzüne ilgi duyan Mezopotamya toplumları, gördükleri nesneleri tanımlama ve isimlendirme konusunda oldukça gelişmişlerdir. Bu isimlendirmede Ay'a, Sümerler Nanna Suen, Babilliler Sin adını vermişlerdir. Sonraki dönemlerde Akadlar da ay tanrısına Sin adını vermişlerdir. Bu isimler yanında, "Asimbabbar", "Namraşit" ve "Inbu"'da ayı nitelendirmek için kullanılmıştır[68]. MS. 150'li yıllarda Ur şehrinde tapınılan ay tanrısı Nanna[69], Ön Babil devrinde kuzeyindeki oldukça önemli tapınım merkezlerinden olan Harran'da tapınım görmüştür. Enlil'in ilk oğlu olarak Mezopotamya inanç sistemindeki Şamaş-Utu ve İnanna-İştar ikinci tanrılar olarak adlandırılmışlardır. Ay Tanrısının Tapınağının ismi E-kis-nu-gal[70] (parlak kaymak taşı evi)'dir[71]. Eşi tanrıça Ningal annesi de Ninlil'dir. Nanna'nın oğlu Güneş Tanrısı Utu'dur. Ur şehrinin III. Hanedanlık dönemi sırasında her yıl kutlanan yeni yıl bayramı olan Akitu, onun şerefine düzenlenirdi. Ay Tanrısı, silindir mühürlerde at arabası

[64] Kılıç, 1997, s. 6
[65] Bilgiç, 1982, s. 108
[66] Tosun, 1956, s. 263
[67] Pollock, 1999, s. 186
[68] Black ve Green, 2003, s. 153
[69] Leick, 1991, s. 125
[70] Black ve Green, 2003, s. 153
[71] Frayne ve Stuckey, 2021, s. 226

üzerinde[72], karanlıklara aydınlık getirir biçimde betimlenirdi[73]. Kaderin efendisi olarak bilinen Nanna'nın adı[74], Sümer tanrı listelerinden olan Fara antik metinlerinde geçer. Nanna'ya atfedilen en önemli isim Aşimbabbar (aydınlık ve parlaklık)'dır. Özellikle Sümerlerde hayvanların doğurganlığı, Nanna ile ilişkilendirilmiştir. Tanrı, sığır veya boğa ile tanımlanır çünkü boğanın boynuzları hilali anımsatır[75]. Ay'ın ilk evresi olan yeni Ay boyunca Nanna, Mezopotamya topluluklarının gözünde yer altı dünyasına iner ve orada ölülerin kaderlerini belirlerdi. Sonrasında da daha parlak şekilde yer altından yeryüzüne çıkardı[76]. Mezopotamya toplulukları, gökteki yıldızları bir hayvan sürüsüne benzetmişler ve sürünün çobanını da Ay Tanrısı Nanna-Sin olarak kabul etmişlerdir[77].

Mezopotamya topluluklarında gözündeki ayın evreleri önemliydi. Yılı ayarlamak ve dini inanışlarında ay tanrısına tapınım için ay gözlemlenirdi. Tarımsal faaliyetlerin uygun zamanda yapılabilmesi için de ay gözlemleri yapılarak ayın şekline göre tarım yapılıyordu[78]. Enuma, Anu ve Enlil adlı kehanet serisinde 14 tane tablet ay ile 8 tanesi de ay tutulması ile ilgilidir[79]. İlk olarak yeni ayın görünmesi, diğer ayın başlangıcı kabul edilirdi. Yeni ayın başlangıcı iyi sayılırdı. Bu ayın değişimi ile ilgiliydi. Yeni ayın dördüncü günü, yeni şeklini alan ayın başlangıcı sayılır ve ona "*eşşeşu*" (yeni gün) denilirdi. Ayın gözden kaybolması da Nanna/Sin'in doğum günü kabul görmüştür. Ayın kaybolmasını doğum günü gibi görmek ilginçtir fakat bu durum ayın kendi gizemli günü olan 30 sayısı ile uyumlu olması ve ayı tamamlamasına gösterilen önemle ilgilidir. Tasviri ise şöyledir; "*30 umu u-şal-lam (ay, 30 gününü tamamlayacak*"[80].

Mezopotamya topluluklarına göre gök, göksel bir düzen içerisinde meydana gelmiştir. Bu düzene göre gün geceden doğar, güneş aydan doğar, ışık karanlıktan doğardı. Güneş Tanrısı Utu/Şamaş'ın, Nanna-Sin'in oğlu olması da bu durumu ifade etmektedir. Zamanın yöneticisi olarak da kabul edilen Nanna/Sin, zamanı ve takvimi kontrol altında tutan mavi sakallı bir yaşlı olarak betimlenmiştir. Her ay sonlandığında diğer tanrılar Nanna/Sin'in kontrolünde bir araya gelerek bazı kararlar alırlardı. Bu durum Nanna/Sin'in

[72] Rochberg, 1996, s. 480
[73] Jordan, 2004, s. 228
[74] Lurker, 2004, s. 132
[75] Dijk-Coombes, 2018, s. 7
[76] Leick, 1991, s. 126
[77] Watanabe, 2002, s. 39, 40
[78] Cooley, 2013, s. 33
[79] Koch, 1995, s. 99
[80] Koch, 1995, s. 102

tanrıların başı gibi görünmektedir ancak yerel inanç sisteminde yer almasından ötürü, yaşam ve kader üzerindeki etkisinden dolayı bu düşünülmektedir[81]. Nanna/Sin, boynuzları ve vücudunun kusursuz bölümleri ile çoğu Mezopotamya tanrısı gibi bir boğa ile tasvir edilmiştir. Tanrı, "Lugalbanda Dağ Mağarasında" adlı tasvirinde "*sabahyıldızı gibi cennette parlayan, yıldızların kutsal buzağı-boğası, geceye ışığını yayar*" şeklinde tasvir edilir[82]. Nanna/Sin'e Sin-bel-qarnı (Boynuzların Efendisi) adı da verilmiştir. Akadça qarnu kelimesi hem boynuz için hem de hilalin sivri uçları için kullanılırdı. Ayrıca Sümerce ilahi sıfatlarda ona "amar-ban-da si-gurgur-ra" (çok kalın boynuzları ile öfkeli genç boğa), "amar-ban-da an-na" (cennetin öfkeli boğası) adı verilmiştir[83]. Rahibe olan Akadlı Sargon'un kızı Enheduanna, dualarında ona şöyle seslenirdi: "*mavi parlak gökten toprağı aydınlatmak için gelen, açık gökyüzünü yönetmeye uygun*"[84].

Mezopotamya'daki Ay sembolü pek çok inanç sisteminde sık sık görülmekte bazen eril bir tanrıya bazen de dişil bir tanrı olarak nitelendirilmektedir. Mezopotamya ve çevresinde görülen inançların genelinde Ay ilk sırada önemle kabul edilen bir tanrı olarak kabul edilmekteydi. Mezopotamya'da yaşamış olan toplumlarda Ay tanrısı veya tanrıçası etrafında oluşan düzenin de en önemli aşamada yer aldığı görülmektedir[85].

[81] Baigent, 2015, s. 94
[82] Rochberg, 2011, s. 124
[83] Watanabe, 2002, s. 109
[84] Rochberg, 2011, s. 51
[85] Gündüz, 1998, s. 148-152

3. SÜMER PANTHEONU

Mezopotamya panteonunu ilk oluşturan topluluk Sümerlilerdir[86]. Sümerler, Mezopotamya'ya MÖ. 3500'lü yıllardan sonra yerleşmeye başlamıştır. Mezopotamya'nın güneyindeki bataklık bölgeye ulaşan Sümerler, küçük topluluklar şeklinde yerleşmeye uygun yerlerde Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak ve Kiş gibi pek çok şehir devleti kurmuşlardır. Buralara geldiklerinde kendi kültürlerinden daha geri seviyede bir köy kültürüyle bulmuşlardır[87]. Bölgede bulunan bu kültür kısa sürede Sümer kültüründen etkilenmiş ve silindir mühür, çömlekçi çarkı, yüksek tapınım yapıları gibi yeni kültür ürünleri oluşturarak bölgedeki eski köy kültürünü hızla şehir kültürü haline dönüştürmüşlerdir[88]. Araştırmacılar Sümerler görüldüğü erken dönemlerinde Hint kökenli ve İndus kültürlerine sahip oldukları söylemişlerdir[89]. Fakat arkeolojik ve antropolojik veriler, Sümer dilinin bitişik bir yapıda olması, Sümerlerin hem Hint hem de bölgeye daha sonradan gelen Sami topluluklarından farklı bir kavim olduğunu gösterir[90]. Sümerler, Mezopotamya bölgesinde yaşayan büyük uygarlıklardan birisidir. Sümerler, kendi döneminde varlık gösteren birçok toplum ve devleti etkilemiş, sosyal ve siyasi yaşama katmış oldukları önemli değişimlerle kendilerinden sonra kurulan uygarlıkların gelişmelerine de öncü olmuşlardır. Bütün bunlar Sümerlerin önemli özelliklerinden bazılarıdır[91].

Sümerliler MÖ. 3. binyılda önemli izler bırakan dinsel düşünceler geliştirmişlerdir. Sümer düşünür ve bilgeleri, evrenin ortaya çıkışı ve içeriği ya da işleyiş düzeni üzerine söylediklerinin sonucunda, eski çağda Yakın Doğu'nun çoğunluğunun ana düşüncesi olacak kadar yüksek bir inanca sahip bir evren ve tanrı anlayışı geliştirdiler. Sümer rahipleri, tanrıları mutlu edip ve onları sakinleştirmeye çalışmak kadar, insanoğlunun abartılı tören ve ayinlere duyulan sevgi için duygusal bir istem sağlamak için ayinler ve ritüellerden çok çeşitli bir din anlayışı ortaya çıkarmışlardır. Sümerlilerde evren oluşumunun belli başlı

[86] Uncu, 2013, s. 349
[87] Wooley, 1938, s. 197
[88] Memiş, 2007, s. 21
[89] Ceram, 1994, s. 261
[90] Özçelik, 2002, s. 47
[91] Üstüner, 2008, s. 7

kuralları vardı. Evreni gerçekte gökyüzü ve yeryüzünün birleşiminden oluştuğunu düşünüyorlardı[92]. Hayal güçleri oldukça geniş olan, neden ve sonuç ilişkisi sunabilen Sümerliler bu tanrı ve tanrıçaların tümümün varlığını, olma nedenini ve düzenini sorun olarak düşündükleri dünyadaki büyük gerçeklerle bir bağlantı kurmuşlardır[93]. Mezopotamya medeniyetinin son safhası olarak kabule dilen Geç Babil krallığının yok olmasına kadar bu inanç düzeni, neredeyse Sümerlilerin istediği şekliyle devam etmiştir[94].

Sümer inancında evrenin nasıl ortaya çıktığını anlatan pek fazla yazıt yer almaz. Sümer yazıcıları aktarmak istedikleri bir anlatının önüne alışıla gelmiş olarak, a evrenin ortaya çıkışı ve büyük tanrıların görevleri ile ilgili bilgiler aktarırlar. "*Gök yerden uzaklaştıktan sonra/ Yer gökten ayrıldıktan sonra/ İnsanın adı konduktan sonra;/An göğü ele geçirdikten sonra,/Enlil yeri ele geçirdikten sonra […*]". Bu anlatımlarda ilk başta yer ve göğün bir olduğu, sonradan birbirinden ayrıldığı ve insanın ortaya çıktığı anlatılır. Ardından An, göğü zapt ederken Enlil'de yeri zapt eder. Anlatımın devamında Ereşkigal'in "kur" isimli yaratığı ile Enki'nin mücadelesi anlatılır. Enki'nin denize açıldığının anlatılması, Enki'nin su ile ilişkili konumuna bir referans olabilir. Sümer isimlerinin yer aldığı bir tablete göre Nammu, "*gök ve yere yaşam veren ana*" olarak tasvir edilmiştir. Yani gök ve yeri Nammu yaratırken, onların egemeni An ve Enlil olmuştur[95].

Sümer yaratılış mitosunda An/Göklerin tanrısından önce "*yaratıcı*" Abzu ve "her şeyi doğuran" Tiamat ile başlayan çiftleşen tanrılar vardı. Sümerlilerin ilk tanrısı Abzu, Enki'nin isteği ile annesi Nammu'nun insanı yarattığı tatlı su okyanusu ile özdeştir. Böylece onu bütün tanrısal ve insani yaşamın kaynağı olarak kabul edebiliriz[96]. Evrenin düzenlenmesi ile ilgili yaratılış tasvirinin, gökyüzüne ait cisimleri ve Sümer uygarlığının çeşitli unsurlarının nasıl ortaya çıktıklarını açıklayan mitoslarla da anlaşılmıştır[97]. Sümerlerin inancına göre, An-Enlil-Enki-Ninhursag tanrılar birliğinin dört büyük tanrısıdır. Dört büyük tanrının yanında yıldızlar dünyasının üç önemli tanrısı, Ay Tanrısı Nanna, Güneş Tanrısı Utu ve aşk, savaş tanrıçası İnanna da vardır. Bu yedi tanrı panteonda "*kader belirleyen tanrılar*" olarak kabul görmüşlerdir[98]. Sümerlerin büyük tanrıları, Sami topluluklarının yoğun olarak Sümer

[92] Kramer, 2002, s. 152, 153
[93] Bottero, 2006, s. 112
[94] Salvini, 2006, s. 45
[95] Kramer, 1999, s. 80
[96] Uhlig, 2006, s. 30
[97] Hooke, 2002, s. 31
[98] Bilgiç, 1982, s. 116

kültürü ve inancı tesirinde kalmasıyla birlikte, genellikle Sami adlar ile yer değiştirmişlerdir. An, Anu biçiminde anılmaya başlanmış, ancak Enlil'in adı aynı kalmıştır. Adları değişikliğe uğramayan iki önemli tanrı da Ölüler Dünyasının tanrısı Nergal ve tanrıçası Ereškigal'dır. Enki'nin yerini Ea almıştır. İštar, Šamaš, Sin ve Adad ise İnanna, Utu, Nanna ve İškur'un yerine geçmişlerdir[99]. Diğer değişim ise Sümer üçlüsünün yerine Sami toplumların üçlüsünün geçmesidir. Sümerlerin tanrı üçlüsü An-Enlil-Enki'den oluşmaktadır. Samiler ile birlikte bu üçlünün yerini Šamaš-Sin-İštar teslisi almıştır[100].

Sümer tanrılar birliği, saray hiyerarşisi gibi düşünülmüştür. Bir şehrin hakimi olan üst bir tanrının altına daha alt derece tanrılar konulmuştur. Alt tanrılar, üst tanrıya hizmet ederler. İnsanlara her türlü kültürü veren tanrılar, üst tanrılardır. Daha üst bir tanrılar birliği oluştuğunda ise, şehir tanrıları kültür dağıtabilmek için birliğin üst tanrılarından izin alması zorunluydu. Bir metinde, Enlil'in izni olmadan, şehrin kurulamayacağı anlatılır. Şehirlerdeki tüm yaşam tanrı izni ve onun uygun görmesi ile yapılabilmekteydi[101]. Tanrılar, insanlar gibi düşünür, giyinir, yerler, içerler ve yaşadıkları bir evleri olurdu. Tanrılar da insanlar gibi konuşur, güler, ağlar, sever ve nefret duygularına sahiptiler[102]. Sümer inancında tanrılar da insanlar gibi eşleri vardır ve çocukları olmuş böylece tanrı anlayışında bir aile tanrı birliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tanrıların, birlik içindeki konumları Sümer şehirlerinin gelişmesiyle bağlantılıdır. Mezopotamya'da her şehir kurucu ve koruyucu bir tanrıya sahiptir ve zamanla kentler büyüyüp geliştikçe, tanrıları da Sümer tanrı birliğinde önemli yerlere çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak da önemli kentlerin tanrılarına diğer kentlerde de tapılmakta ve saygı gösterilmiştir[103].

Sümer tanrıları, insan gibi betimlenmiş olsalar da bazı işaretler ve sembollerle gösterilmiştir. Tanrısal güçleri ile bağlantılı olan bu semboller her tanrıda farklı verilmiştir. Örneğin *Nergal* vahşi bir aslan ya da aslan-şeytan biçiminde, *Nabu*, yılan-ejderha ile *İşkur* ise aslan-ejderha ile tasvir edilmiştir. Yer altında yaşayan *Ningişzida* çoğunlukla farklı ejder biçiminde tasvir edilmekteydi. Ayrıca taktıkları başlıklarda boynuz bulunması tanrılık

[99] Bottero, 2003, s. 241
[100] Memiş, 2007, s. 175
[101] McCants, 2012, s. 25, 26
[102] Bottero, 2000, s. 757
[103] Kramer, 1990, s. 74

işaretlerindendir. Bunun sonucu, tanrıların tasvir edildiği silindir mühürlerde ve tabletlerde boynuzlu başlık oldukça fazla kullanılmıştır[104]. Sümerlerde nesnelerle ilişkili tanrıların durumu tartışmalıdır. Tanrı olarak kabul edilen aşk, nesnenin kendisi mi olduğu yoksa bu nesneyi simgeleyen bir durum mu olduğu tam açıklanamamıştır. Örneğin, gökyüzünde ışık saçan ayın, panteondaki tanrılardan Nanna-Sin'in kendisi mi olduğu ya da Nanna-Sin'in bir sureti mi olduğu kesin değildir[105].

Mezopotamya toplumları evrenin bu kadar düzenli olmasının nedenin tanrılara yüklemişler ve tanrıları kendi düşüncelerine göre yaratmışlardı. İnsanlık olmadan tanrılarda olamazdı[106]. Bu tanrıların adı, görevleri ve kutsal şehirleri şu şekildedir;

Tanrı	**Görev**	**Şehir**
An/ Anu	göklerin tanrısı	Uruk
Enlil	fırtınaların tanrısı	Nippur
Enki/ Ea	tatlı su/ bilge tanrısı	Eridu
Ninhursag	yeryüzü tanrıçası	Kiş
Utu/ Şamaş	güneş/ adalet tanrısı	Sippar/ Larsa
İnanna/ İştar	aşk/ savaş tanrıçası	Uruk
Nanna/ Sin	ay tanrısı	Ur
Ninlil	buğday tanrıçası	Nippur
Nisaba	buğday tanrıçası	(…)
Ningirsu	şimşek tanrıçası	Lagaş
Uttu	dokuma tanrıçası	(…)[107].

[104] Günaltay, 1978, s. 477
[105] Demirci, 2013, s. 22
[106] Radau, 1911, s. 3, 4
[107] Pollock, 1999, s. 187

Sümer toplumlarında insanların görevi tanrıların hizmetinde olmak, onlara içecek ve yemek vermek, barınacak yer bulmaktır. Ölüm sonrası insan, "*karanlık ve ürkütücü ölüler dünyasına*" gitmekteydi. Tanrı Utu onları yargılıyor, adalet sağlıyor ve Nanna geleceğini tayin ediyordu. Ölüler dünyasında Ereşkigal ve Nergal ikilisi hüküm sürmekteydi. Sümer toplumlarında insanlar, tanrıların onlara verdikleri emirleri yapmakla görevliydi[108]. Bitkiler gibi topraktan doğan insanlar için bir Sümer ilahisinde, en büyük tanrı olan Enlil gökyüzü ve yeryüzünü birbirinden ayırmıştır. "*Canlı bedenin çıktığı yerde*" ilk insanlar, bitkiler gibi topraktan doğmuş ve Enlil bundan memnun kalır. Diğer tanrılar topraktan çıkıp filiz vermeye başlayan insanları gördüğünde, hayran bir şekilde Enlil'e yalvarır, ondan tanrılara hizmet edecek ve her türlü gereksinimlerini giderecek insanlar yaratmasını istemiştir. Ana tanrıça insanoğlu içerisinden yöneticiler yaratır. Bunun sonucu insanlığa bir düzen getirilmiştir. Ayrıca insanların üreyerek sayıca artması mümkün olmuştur[109].

Sümerlere göre bir kentin tanrısı onun yapılan kutsal yapılarda yaşamakta, yaşam alanı olarak burayı kabul etmiştir. Sümer şehirlerindeki bu tanrıların, o şehrin gelişmesinden, her alanda ileriye gitmesinden, şehir halkının güvenle yaşamlarından ve hayatlarını sürdürmelerinden, huzur ve mutlu olmalarında sorumlu olduklarına inanılmıştır. Tanrılar sürekli ziggurat adı verilen yapılarda yaşamazlar, bazen şehirlerarası seyahat ederlerdi. Sümerlere ait tabletlerde tanrılar bu seyahatlerinde, genellikle Sümer icadı olan tekne, savaş arabası gibi araçları kullanırlardı[110]. Bir şehrin tanrı veya tanrıçasının şehrin koruyucusu olarak, kenti kurduğu inancı yaygındı. Uruk şehrinin kurucu ve koruyucu tanrıları Nanna ve İnanna, Nippur şehrinin koruyucu ve kurucu tanrısı Enlil'di. İnsanlar kurucu ve koruyucu tanrılarının, şehir devletlerinin tanrılarının uzlaştırılarak tanrılar birliğini kurmalarından önce, tıpkı insanlar gibi bir aileleri olduğu düşüncesiyle, onlara barınacak bir yer inşa etme gereksinimi duymuşlardı. Onlara yapılan bu tapınaklar tanrıların eviydi, eşleri, çocukları ve hizmetçileriyle bu evde yaşarlardı[111]. Sümer dini inanç sistemini anlatan pek çok kaynakta bir tanrının yaratmayla ilgili düşüncelerinde, onunla ilgili planları yapmak ve kutsal kelimeyi kullanmak yeterli olmaktaydı[112].

[108] Kramer, 2002, s. 166, 177
[109] Zgoll, 2009, s. 22, 23
[110] Crawford, 2010, s. 15
[111] Mieroop, 2018, s. 43
[112] Kramer, 2002a, s. 169

Sümer inanç sisteminden ve kültüründen Mezopotamya topluluklarının yanı sıra Anadolu, Suriye ve Filistin bölgesindeki topluluklar da etkilenmişlerdir. Anadolu ve Suriye-Filistin bölgesinde kabul gören Mezopotamya dini inançları diğer toplulukları etkilemesinin iki farklı şekilde olduğu düşünülmektedir. Bu etkileşim sırasında Anadolu ve Fenikelilerin bir köprü görevi sağladıkları sonucuna varılabilir. Ege Adaları ve Yunanistan'da, Mezopotamya inancının görülmesinde Fenikelilerin önemli rol oynamışlardır[113].

[113] Bilgiç, 1982, s. 119

4. AY TANRISI SİN

Eski Çağlardan itibaren tapınılan tanrılar çoğunlukla insan gibi tasvir edilirken, Yeni Babil dönemi ile birlikte tanrıların semboller ile ifade edilmeye başlandığı görülmektedir[114]. Tanrılar betimlenirken onları insandan farklı kılan detaylarda da verilmiştir. Çoğunlukla tanrının boynuzlara sahip bir başlıkla (tiara), tanrıçanın da yüksek silindir bir başlıkla tasvir edildiği görülmektedir. Tanrı ve tanrıça tasvir edilirken pantheonda bulundukları yere de dikkat edilmekteydi[115]. Bazı tanrıların her dönemde farklı semboller almıştır. Bazı tanrılar ise simgeleriyle beraber kaybolmuş ve yeni tanrıların ortaya çıkmış bu da semboller konusunda çeşitliliğe neden olmuştur. Örneğin İştar ilk dönemlerdeki inançlarda elinde bir hurma demeti tutarken daha sonraki devirlerde elinde bir gürz ile tasvir edilmiştir[116].

Tanrıların sembol ile tasviri ilk olarak Akadça "*sınır taşı*" olarak adlandırılan "*Kuddurular*" ve silindir mühürler üzerinde görülmektedir. Tanrıların bir sembolle tasvirini gösteren en önemli buluntu, I. Nebukadnezar'ın (MÖ. 1126–1103) Elam devleti üzerine düzenlediği sefer sırasında diktirdiği "*Kudduru*" taşıdır. Kudduru taşının arka tarafında bir yazıt, ön yüzünde tanrısal semboller vardır. Kudduru'nun en üst bölümünde tanrıça İştar'ın sembolü olan yıldız, Sin'i simgeleyen hilal, Şamaş'ın sembolü güneş diski bulunur. Bunların alt tarafında, Ea, Anu ve Enlil'in sembolü, boynuzlu taç ile donatılmış sunaklar bulunur. Onun altındaki sırada ise tanrı Marduk'un sembolü kürek, tanrı Nabu'nun sembolü kalem ve tanrı Nergal'in sembolü hayvan başlı silahı tasvir edilmiştir. Kudduru'nun en alt kısmında sırtında şimşekler çıkan tanrı Adad, tanrı Nusku'nun sembolü lamba ve tanrı İşara'nın sembolü akrep bulunur[117].

Evrenin yaratılışına dair mitolojik varsayımlara göre Mezopotamyalıların mitolojilerinde Ay Tanrısı Sin'in doğumunun anlatıldığı, 152 dizelik bir yazıt yer vardır. Bu yazıtın bir kısmı ilk olarak 1918 yılında yayınlanmıştır ve daha sonra da dokuz parçası bulunan metnin tam olarak yayınlanması olanaklı hale gelmiş tir. Nippur'da geçen bu mitosa göre, Ninlil, Enlil'in sevgisini kazanmış ve Enlil'in tohumuyla döllenip Ay Tanrısı Nanna'ya gebe kalmıştır. Enlil ölüler diyarına gitmek üzere Nippur'dan ayrılırken, Ninlil de peşinden

[114] Beaulieu, 2007, s. 166
[115] Bottero, 2001, s. 65
[116] Tosun, 1946, s. 16
[117] Bahrani, 2007, s. 163

gitmiştir. Enlil, ölüler diyarının kapısından geçerken kapının adamına Ninlil'e yerini söylememesini emretmiştir. Fakat Ninlil gelip Enlil'in ne rede olduğunu sorunca Enlil, kapının adamının kılığına bürünmüş ve Ninlil'i gebe bırakmıştır. Mitos, Enlil'in bir kez daha ölüler diyarı ırmağının adamının yerine geçerek Ninlil'i gebe bıraktığını açıklamaktadır[118]. Mitosta geçen Ninlil'in Nanna'ya gebe kalması anlatılmıştır ancak doğumu açıklanmamıştır. Buna karşılık benzer bir mitosta Nanna'nın doğumunu açıklamaktadır. Mitos, Nippur kentinde bulunan Enlil'in tanrıça Ninlil'e tutulması ve Ninlil, Nunbirdu Irmağı'nda yelken açmış gezinirken, onun ırzına geçmesi doğrultusunda gelişmektedir. Enlil, bu yüzden yer altı dünyasına sürgüne gönderilmiştir. Ama gebe olan Ninlil, tek kalmayı kabul etmemiş ve Enlil'in arkasından ölüler dünyasına inmiştir. Bunun sonucunda, Ninlil'in çocuğu Ay Tanrısı Nanna'nın, göklerin aydınlığı yerine, karanlık yeraltı dünyasında doğmasına sebep olmuştur. Enlil, Ninlil'in ölüler dünyasında bulunduğu sırada üç tanrısal varlığının annesi olmasını sağlamıştır, Nanna'nın tekrar gökyüzüne gitmesine imkan sağlayacak bir plan yapmıştır. Bu plan sayesinde Enlil, gökyüzü ile yeryüzünü birbirinden ayırdıktan sonra göklerin gündüz ve gece aydınlanmasını Güneş Tanrısı Utu ve Ay Tanrısı Nanna ile gezegenler ve yıldızlar sayesinde sağlamıştır. Bundan sonra sıra yeryüzünün düzene koyulmasına gelmiştir[119]. Ay Tanrısı Sin'in eşi, Tanrıça Ningal'di. Nan na ve Ningal, Güneş tanrısı Utu'nun (Şamaş) ve bazı mitoslarda Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna'nın (İştar) ebeveynleri olarak kabul edilmektedirler[120].

Sin adının kökeni bilinmemekle birlikte Zu-Ena'nın (bilginin efendisi) bozulmuş bir hali olduğu düşünülmektedir[121]. Sin, ilk metinler de EN.ZU "bilginin efendisi"[122] olarak yazılmaktaydı. Daha sonra ise ZU.EN[123] olarak yazılmıştır. ZU.EN'den kısaltılan bir biçiminin de ZU olduğu düşünülmektedir[124]. Sümerlilerde de "*Suen*" ya da "*Nanna*" (Nannar) olarak adlandırılmıştı ve bazen her iki ismi de birlikte Nanna-Suen olarak kullanılmaktaydı. Nanna ismi ise, genellikle ŠEŠ.KI olarak yazılmıştır ve muhtemelen Ur kenti ile olan bağlantısından dolayıdır (sum. ŠEŠ.AB.KI) Akkadlılar ise, Ay Tanrısını Suen

[118] Kramer, 1999, s. 88-95
[119] Uncu, 2011, s. 32
[120] Kuiper, 2010, s. 182
[121] Pinches, 1906, s. 81
[122] Price, 1910, s. 309, 310; Radau, 1908, s. 38
[123] Grayson, 2002, s. 51
[124] Kasak ve Veede, 2001, s. 18

olarak isimlendirirken, daha sonraları Sin olarak isimlendirmişlerdir. Asimbabbar[125], Namraşit (Parlayan Kişi) ve Inbu (gurun) ("taze"-Ay'ın doğuşuna refere etmektedir) isimleri de verilmiştir. bel purussê (en. eš.bar) "kararın efendisi" isminin de kullanıldığı ve Sin'in ayın uzunluğuna karar verme rolüne refere ettiği belirtilmektedir[126]. Diğer tanımlamalar ise, "Ur'un efendisi, Giš-nu-gala tapınağının efendisi, parlayan tacın efendisi" vb. şeklinde olmuştur[127].

Ay ile ilgili tüm simgeler anlamlarını Ay'dan almışlar. Döngü hem aydınlık hem karanlığı temsil eden, insanın Ay'ın etkisi altında kalabileceği bir durumdur. Ay'ın çeşitli şekiller alarak kendini değiştirmesi onun "canlı" olduğu düşüncesini sağlamıştır. Bu canlılık özelliği zaman, doğanın düzeni ve yaşam, tohum ekme, ürün alma ve hatta regl zamanları ile ilgilidir. Birbirinden farklı bu ayın şekillerinin tamamı, Ay'ın uyumlu hareket etmesine göre belirlenir ya da ayın bu hareketlerinin tesiri altındadır. Neolitik Çağ'dan itibaren tarımın yaygınlaşmasıyla beraber Ay'ın, doğa, deniz suları, yağmur, bereket, kadın ve hayvanın verimli olması, ölüm, ölüm sonrası hayatla olan bağlantısı güçlenmiş, inançsal bakımdan tanrı inancında Ay kutsal bir varlık olarak inanç olgusunda oldukça önemli bir yer almıştır[128]. Ay, her dönemde her gece görünür ve her sabah kaybolurdu. Bu, eski toplumların ilk dönemlerinde insan için yeniden doğma kabul edilirdi. Yapılan ayin ve ritüllerde insan, tıpkı ay gibi ölür ve sonrasında Ay ile birlikte yeniden doğuş gerçekleşir ve insan erginleşmiş bir şekilde yeniden doğardı[129]. Aydınlık ve karanlık şekli ile ay, yeni ay ve dolunay gibi devamlı özellikleri ile insanın ve evrenin üzerinde çok etkili olmuştur[130].

Eskiçağ toplumlarında Ay inancı din, tarım ve ticaret üzerinde etkili olmuş, insanları, toplumları ve kültürleri yönlendirmiştir. Toplumlar üzerindeki etki ve gücü çok fazla olduğundan dolayı da Ay ile ilgili dinî inanışlar, Güneş ile ilgili inanışlardan daha çoktur[131]. Değişen şekli, aydınlatıcı ışığı, değişim gösteren rengi, konumu, mesafesi gibi özellikleri Ay'ı diğer gökyüzü cisimlerine göre önemli bir yere getirmiştir. Dini inanışlar içerisinde Ay,

[125] Flückiger-Hawker, 2009, s. 132
[126] Black vd., 2006, s. 144
[127] Pinches, 1906, s. 81
[128] Eliade, 2005, s. 187
[129] Eliade, 2018, s. 99
[130] Eliade, 2018a, s. 204-211
[131] Eşmeli, 2014, s. 197

ilk dönemlerde özellikle göçebe toplumların inancındaki vazgeçilmez bir rol oynamıştır. İnsanlar, Paleolitik Çağ ile birlikte Ay gözlem notlarını küçük taşlara veya kemiklere kazıyarak ay verdikleri önemi belirgin hale getirmişlerdir[132].

Gökyüzüne tapınım inancı insanlığın en ilkel topluluklarından itibaren görülmektedir. Bu olgu ilkel tek tanrıcılığı göstermektedir. Sonsuz yücelik ve imtiyaz sahibi olan gökte bulunan kutsal varlık evreni yaratır, yağmurlar yağdırarak toprağı bereketli yapardı[133]. Kurallar uygular ve bu kurallara uymayanları yıldırımları ile cezalandırırdı. Yer ve insanoğlunun yaratıcısı olarak göğün yüce tanrısı babasıdır. Varlığı bilinen ve gözle görünmeyeni yaratan, her şeyi gören ve toprağı bereketlendiren de O'dur[134]. Göğün sonsuz sınırsızlığı, her daim var oluşu ve aydınlatan parlaklığıyla insan düşüncesinde devasa, eşsiz ve gizemli bir iz bırakmıştır[135]. Gök, tanrıların mekanı olarak, onlara göre dünyada bilinmeyen üstün bir gücü temsil eder[136]. Yıldızlar arasında veya dünya dışında olan olaylar, gök cisimlerinin dönüşleri, ayın hareketleri ve ışıltısı, güneşin doğarak batması, meteorlar, gökkuşakları, bulutlar ve fırtınalar gökyüzünün kutsallığının birer parçalarıdır[137].

Mezopotamya toplumları, tanrıların gökyüzünden işaretler göndererek kendilerini gelecekleri hakkında uyardıklarına benimsemişlerdi. Sümerce "*Giskim"*, Akadça "*İttu*" bu uyarılara verilen isimlerdi. İşaretlerin dolayısıyla kehanetlerin yöntemi farklı şekillerdeydi. Bu kehanetlerde, hayvanlar, bitkiler, gökyüzü cisimleri gözlemlenirdi. Özellikle de Ay ve Güneş tutulma durumları, gökyüzündeki varlıkların birbirlerine yaklaşıp sonra uzaklaşmaları, göksel olaylar ve diğer atmosferik olaylar izlenerek kehanetlerde bulunurlardı[138]. Gökyüzü hareketlerinin dünyada savaş, barış, kıtlık, bolluk ve hastalıklara neden olduğuna inanmışlardır[139].

[132] Sayılı, 1982, s. 21
[133] James, 1963, s. 12
[134] Eliade, 2018a, s. 65
[135] Pettazzoni, 2002, s. 27
[136] James, 1963, s. 9
[137] Eliade, 2018a, s. 67
[138] Baysal, 2018, s. 463
[139] Reiner, 1995, s. 12

Sümerlerin, 12 aydan oluşan, 30 günlük ve yılı 360 gün olan bir takvimleri vardı. Yeni Assur dönemine tarihlenen MUL.APIN tabletlerinde[140], yıl içerisinde dört mevsimin yaşandığı kayıt altına alınmıştır. Mevsimlerin sayısının dört olması, Ay ve Güneş'in yerlerine göre Enlil, Anu ve Ea olarak tanrı isimleri verilen Yengeç, Ekvator ve Oğlak bölgeleri bilinmektedir[141]. Asur takviminde bir ayın otuz gün olmasından dolayı "30" ideogramı ile de Tanrı Sin belirtilmekteydi[142]. Bu sayı, Asur hayat ağacında bilgeliği simgelemekteydi ki aslında Ay tanrısı ile bağlantılıydı. Yıldız fallarında Ay, eğer isim kullanılmazsa 30 ile belirtilirdi. Eski Babil astrolojik tahminlerinde ve eski astrolojik metin MUL.APIN'de, Ay, DINGIR ile basitçe ifade edilirdi-Akkadca Ilu 'Tanrı'-. Ay, Akkadca gök cismi olarak (w)arhu'dur. Daha şiirsel durumlarda ^{MUL}GAL ya da sıklıkla ^{MUL}BIR kullanılmaktaydı. Ay'ın farklı evreleri kendi isimleriyle belirtilmekteydi. Yeni Ay, ilk 5. gün; U.SAR^{d} A-nu-ŭ, 6.-10. günlerde yarım ay; ka-li-tu ^{d}Ė-a, 11.-15. günlerde dolunay; AGA taš-ri h-ti "dolunayın tacı" olarak adlandırılmaktaydı[143]. Ay Tanrısı Sin'in Hilal şeklinde iken birinci gün "Anu" olarak, yedinci gün yarım taç şeklinde iken "Ea" olarak, on beşinci gün bir daire şeklinde iken "Enlil" olarak isimlendirilmiştir[144].

İnsanlar aya, sadece gökteki bir cisim olduğu için tapmamışlar, kutsalı ifade ettiği için, sonsuza dek yaşama sahip olduğu için de tapmışlardır. Bunun yanında Ay, bereketin ve verimliliğin de kaynağı kabul edilmiştir. Eskiçağda insanı için öküz kutsaldı ve öküzün boynuzlarını da ayın hilaline benzeterek öküzü, ayın bir sembolü olarak görürlerdi. Büyük tanrıçaların da çoğu Ay ile bir tutulmuştur. Bunun nedeni bazı dini inanış sistemlerinde, Ay ile yerin aynı yerden geldiğine inanılırdı. Büyük tanrıça, başlangıçta topraktı sonraları büyük tanrıçalar Ay ile bir tutulmuştur. İnsanoğlu da yeniden doğabilmek için ölür ve toprağa gömülürdü. Ay, çoğu gerçekliği ve kaderi birleştirme gücüne sahiptir. Hareketleriyle bir bütünlük sağlayarak görünmez bir bağ kurar ve insanları ve diğer canlıları, ölüleri, yenilenmeyi ve yaşamı birbirine bağlamayı sağlardı. Bundan dolayı çoğu inanışta Ay kutsallığında, bir hayvanda ya da insanda belirerek insanların kaderini belirlerdi. Bazı

[140] MUL.APİN adı verilen tabletlerin en eskisi MÖ. 7. yüzyıla tarihlenir ve birçok kopyası bulunur. Mezopotamya toplumunda astronominin ana temaları olan takvim, yıldız listeleri, gezegenlerin yakınlaşım zamanları, Ay'ın şeklleri, gece gündüz zamanlarının uzunluğu hakkındaki bilgileri anlatan bu tabletler Eski Mezopotamya'daki en iyi astronomi metni olarak bilinmektedir. Bak. Hunger ve Steele, 2019, s. 1
[141] Sayılı, 1982, s. 321, 330
[142] Beaulieu, 2007, s. 145, 146
[143] Kasak ve Veede, 2001, s. 18
[144] Livingstone, 2007, s. 31

inanışlarda, ay kutsallığının bir örümcekte görülmesinin, yani toplumların örümceği Ay ve Ay tanrıçası ile bir tutmasının nedeni buna bağlanır[145].

Tanrı Sin'in bir tarihi yoktur, hakkında geç dönemlere ait çok fazla miktarda mitoloji bulunmasına rağmen, onun doğumu veya yaşamı hakkında elimizde hiçbir şey yoktur. Ay tanrısının bazı ilginç özellikleri ve yetenekleri erken dönem literatürde yaygındır. Hastalıkları iyileştiren ve bazı hastalıklara neden olan biri olarak çağrıldı. Bu ikinci gücün bir yankısı olarak: "*Gündüz sana güneş, gece de ay çarpmayacak. Yahveh seni her türlü kötülükten koruyacak; ruhunu koruyacak*"[146]. Farklı dönemlerde farklı adlar alan Ay tanrısı, Mezopotamya tanrılar inanç sisteminde bulunan en önemli tanrılardan biridir. En çok tapınılan tanrılardan biri olması nedeniyle özel bir yerdedir. Koruyucu tanrı olma özelliği olan Ay Tanrısı, bereket ve sonsuzluğu simgeler ve hilal motifi ile sembolleştirilmiştir[147]. Ay'ın hilal şekliyle ismi "*Sin*" olsa da, dolunay ile "*Nanna*", değişerek büyüyen biçimi ile de "*Asimbabbar*" adını almıştır. Ay tanrısı Sin, tüm Samî topluluklarının en önemli tanrısı olarak bilinir. Sin'in simgesi olan hilal, Mezopotamya'nın erken dönem inancında güneşi simgelemiştir. Geç dönemlerde hilal, bir sütunun üzerinde tasvir edilmiştir. Ayrıca Ay tanrısının mühürlerde hilal içinde tasvir edildiği örnekler de bulunmaktadır[148]. Ay hilal şeklini aldığında eril olarak boğa ile özdeşleştirilmiş ve dolunaya dönüştüğünde dişil özellikleri almıştır[149].

[145] Eliade, 2018a, s. 197, 198, 200, 208
[146] Price, 1910, s. 310
[147] Özfırat, 2005, s. 72, 73
[148] Ward, 1910, s. 395
[149] Tamara, 1992, s. 25

4.1. Sümer Pantheonunda Ay Tanrısı

Sümer panteonunda dört büyük tanrıdan sonra Ay Tanrısı Nanna, Nanna'nın oğlu Güneş Tanrısı Utu, Aşk ve Savaş Tanrıçası olan İnanna gelmektedir[150]. Sümer mitolojisinde yaratılış mitosu olarak sayılan ilk mitos, Ay Tanrısı Nanna'nın doğuşunu anlatan mitostur. Sümer panteonunun en büyük tanrısı Enlil ile tanrıça Ninlil'in oğlu olan ay tanrısı Nanna, karanlıkları ışık veren bir tanrı olarak bilinir ve aydınlanmayı temsil etmektedir[151]. Sümer toplumları güneş ile ayın hareketleri ve şekillerinin, yeryüzü olayları ve insanların kader ve gelecekleri ile bağlantılı düşündükleri için bunları simgeleyen tanrıları Sümer inanç sisteminde önemli bir yere yerleştirmişlerdir. Sümer toplumlarında takvimle bağlantılı kabul edilen, sembolü hilal olan Ay Tanrısı'nın rolü çok önemli bir yerdedir. Zamanın belirlenmesi ve ölçülmesinin onun yönetiminde bulunduğu ve kralların yıllarını, aylarını ve günlerini belirleyen tanrı olduğuna inanılmıştır[152].

Ay Tanrısı Nanna'nın kızı olan İnanna Sümerliler tarafından toplumun yüzü ve mutluluğu olarak benimsenmiştir. Sümerler kadınlarda bulmak istedikleri bütün özellikleri onun şahsında toplamışlardır. O, güzelliğin, bereket ve çoğalmanın şefkatin, hırsın, kavganın ve kurnazlığın simgesi olmuştur. Tanrıçanın aşk özelliğiyle doğaya canlanma, insanlara üreme gücü verdiğine inanılmıştır. Yine insaların düşüncesine göre, "*Tanrıça göğe ve yere hakim olup, tanrıların en yücesi olan Enlil'e herşeyi yaptırmayı, Enki'yi aldatmayı başarmıştır*"[153]. Tanrıçanın dikkat çekici bir özelliği de hastalıklardan koruyarak, hastalara şifa dağıtmasıdır[154].

Ay Tanrısı Sin'in (Nanna) ana kenti Ur'du, fakat Kral Nabonidus'un uğraşlarıyla onun inancını yaymaya uğraştığı Harran'la da ilgiliydi. Güneş tanrısı Šamaš'ın hem yerde hem de gökte adalet dağıtıcı olarak özel bir yeri vardır. Adalet tanrısı olarak fakirleri gözetmek bu tanrının özel ilgi alanı olarak bilinmektedir. Sippar ve Larsa şehirleriyle ilişkili olan,

[150] Kramer, 2002, s. 165
[151] Hooke, 2002, s. 31; Kramer, 2002, s. 178
[152] Günaltay, 1987a, s. 469
[153] Çığ, 2008, s. 13, 14
[154] Yiğit, 1997, s. 279

sembolü güneş diski olan Šamaš, Sümerlerdeki gibi ay tanrısının oğullarındandır. Bu tanrılar grubunda yer alan diğer önemli bir tanrı da Sümerlerdeki adı "*İškur*" olan Hava Tanrısı Adad'dır. Bu tanrının sembolü çatallı şekilde şimşek iken kutsal hayvanı da boğaydı. Adad (veya Hadad), özellikle Babil ve Asur ülkesinde çok sevilmiştir. Çoğunlukla "*dönüşü olmayan ülke*" olarak adlandırılan Ölüler Diyarının başında olan, korkunç tanrıça Ereškigal ve sonradan ona katılan Nergal'in varlığı da devam etmiştir[155]. Nanna'nın diğer adı olan "*Suen*", çoğu yazıtta ve ilahide hilal olarak tanımlanır. Bilginin efendisi anlamı taşıyan "*Zu-ena"* kelimelerinin değişmiş şeklide olabilir[156]. Nanna ise çivi yazılı tabletlerde "*Şeş-ki*" şeklinde yazılıdır[157]. Nanna'nın, diğer bir işareti de ay takvimine göre bir aydaki gün sayısı olan 30'dur[158]. Diğer sıfatları ise, "*Dilim-babbar*"[159] (parlayan kepçe), "*Ma-gur*" (kayık veya bot), "*Inbu*" (meyve), "*Hedu-ana*" (cennetin süsü)[160] ve "*Amar-banda-Enlila*" (Enlil'in genç-vahşi boğa-buzağısı)'dır[161]. İlahilerde ise cennetin çobanı olarak anlatılmıştır. Gökyüzünü takip eden Mezopotamyalılar, Ay'ı bir çoban, gezegen ve yıldızları ise onun bir sürüsü olarak düşünmüşlerdir. Kendi sürülerinin koruyucusu olarak da Nanna/Sin'i seçmişlerdi[162].

Yaratılış olgusunda evrenin düzenlenmesiyle ilgili olarak birçok mitoloji bulunur. Bu mitolojilerden ilki Ay Tanrısı Nanna'nın (Sin) doğumuyla ilgilidir[163]. İlahi ve dualarda tanrılar, gök cisimleri olarak anılır, İnanna'ya Venüs, Nanna'ya Ay denilerek onlardan söz edilir. Gök cisimleri, ilahi olanın görünür ve somutlaşmış haline bir başka deyişle ilahi olanın kutsaliyetinin gök cisminde otaya çıkmasına ve insanın onu kutsal kabul etmesine neden olur. Tanrılar gök cisimleri olarak algılanır yani, ilahi olan belli ve algılanabilir bir gök cisminde ortaya çıkar. Burada görülen olay bir kişileştirmedir. Gök cismi kişileştirilir ve bir tanrı olarak algılanırdi[164]. Nanna'ya yazılan ilahilerin birinde;

"*Güçlü genç boğa, kadim boynuzlu, mükemmel uzuvlarla, lacivert sakallı, bolluk ve bereketle dolu! Levent endamlı, kendiliğinden büyüyen meyve, muhteşem görünen,*

[155] Oates, 2004, s. 182, 183
[156] Mackenzie, 2011, s. 82
[157] Colbow, 1997, s. 19
[158] Black ve Green, 2003, s. 153
[159] Steinkeller, 2016, s. 618
[160] Frayne ve Stuckey, 2021, s. 225
[161] Goff, 1963, s. 225
[162] Watanabe, 2002, s. 40
[163] Hooke, 2002, s. 31, 32
[164] Rochberg, 1996, s. 475, 476

bereketinden doymamıza imkân olmayan, her şeyi doğuran ana rahim, canlı varlıkların ortasında kutsal bir mekan kuran sen! […] Senden çıkan söz, rüzgâr gibi gelip geçince, çayır ve otlaklar bereketli ürün verir. Senin ağzından çıkan söz, yeryüzünde söylenince yeşillikler yetişir. Senin ağzından çıkan söz, davar sürüsünü, koyun ağılım büyütür, canlı varlıkları çoğaltır. Senin ağzından çıkan söz, adalet ve hakkı muhafaza eder, insanlar doğru ve samimi konuşurlar. Senin ağzından çıkan söz uzak gökler gibidir, kimsenin görmediği gizli yeraltı ülkesi gibidir. Senin ağzından çıkan söz onu kim anlar, ona kim tahammül eder?"[165].

Nanna/Sin'e ilahilerde gökyüzündeki tahtından söz edilir ve bu tahtın, gökyüzünün görünen açık gök veya cennet (şamû ellûtu) adı verilen katında bulunduğu söylenirdi[166]. Silindir mühürlerde ay tanrısı uşkaru[167] (hilal) biçiminde ve yanında da bir kuş ile betimlenmiştir. Bu kuş genellikle eşi olarak kabul edilir. Hilalin silindir mühürlerde kullanılması ise kutsal kabul edildiği içindir. Çapraz şekilde boğaların arasına konulup silindir mühürlerde kullanıldığı örneklerde vardır. Boğa, onunla özdeşleştiği[168] ve onun verimli, dölleyici kutsaliyetlerine sahip olduğu için böyle bir durum mantıklıdır[169]. Nanna/Sin'e yapılan aşağıdaki bir duada onun gösterişi, yüceliği, güzelliği ve yardımseverliğini görebiliriz;

"*Sen Sin! parlayan, ışıldayan tanrı, cennetin ışığı,*

Enlil'in ilk oğlu ve E-kur'un önde geleni,

Evrenin hükümdarı olarak hüküm süren sensin,

Gökteki parlayan cennette tahtını kuran sensin,

Krallığın ihtişamlı tacı sensin,

Ey asil Sin, ışığın halkın önünde gider,

Emirleri asla değişmeyen ihtişamlı prens,

Senin niyetini hiçbir tanrı bilemez,

[165] Schimmel, 1998, s. 54, 55
[166] Horowitz, 1998, s. 252
[167] Rochberg, 2009, s. 42
[168] Dijk-Coombes, 2018, s. 7
[169] Colbow, 1997, s. 23–25

Sen göründüğünde bütün tanrılar toplanır,

Tüm hükümdarlar saygı gösterir,

Ey Sin, ışığın akik ve lapis taşlarının ortasından gelir,

Senin ortaya çıkmanla yıldızlar sevinir, gece sevinir,

Cennetin ortasında yerini alan sensin,
Enlil'in sevilen büyük oğlu sevgili yavrusu sensin,

Göklerin aydınlığı, bütün toprakların efendisi"[170].

"Lugalbanda Mağarada" isimli edebi metinde Ay Tanrısı Nanna, "göklerde sabahyıldızı gibi ışık saçan, geceleri parlak ışık veren ve ruhani kutsal boğa (buzağı)" olarak anlatılır[171]. Metinin son yüz satırında ise Ay- tanrısı Nanna, Güneş tanrısı Utu ve Aşk, Bereket ve Savaş-tanrıçası İnanna'ya dünyayı aydınlatmasında yardım eden yedi göksel ışığa adanmış övgüyle sonlandırılmıştır[172]. Aydınlatıcı ışık, Enuma Eliş'te de ilahi olmanın ana özelliği gibi görülmektedir. Enuma Eliş'te Marduk'un 50 isminden 9.'su "*Namru*" (parlak olan) anlamınadır ve Marduk'a, yolları aydınlatan, parlayan tanrı gibi sıfatlar verilirdi. Astral parlaklık ve ilahi aydınlanmanın en açık şekilde verildiği tanrı ise Utu/Şamaş'tır. Eşi Aja/Aya'nın kişileştirmesi, sabah ışığı veya gökyüzüydü. Sümerce ismi "*Şe-nır-da*", Akadça "*Şertu*" (ufuk) olarak bilinir. Utu/Şamaş'ın tapınağının ismi "*E-babbar*" (parlayan-beyaz ışık evi) anlamındadır. Bir gök cisminin parlaklığı ve göz alıcılığı, onun ilahi özelliğinin bir sembolü olarak görülüyor ve fiziksel bir kutsallık olarak insanların gözünde kabul görüyordu[173].

[170] Foster, 1996, s. 758
[171] Yücel, 2016, s. 50
[172] Kramer, 2002, s. 283
[173] Rochberg, 2011, s. 125

4.2. Hitilerde Ay Tanrısı

Hitit panteonunun krallığın kuruluş süreci ve sonrasında Eski Hitit Krallığı döneminde yerel Hatti tanrıları ve diğer Hint-Avrupa kökenli tanrıların ön plana çıktığını görüyoruz[174]. Hititler başta Tanrıça İštar'ın olmak üzere pek çok Mezopotamya tanrısına da tapınım göstermişlerdir (Tablo 1). Sümerlerin gökyüzü, yeryüzü ve okyanus tanrılarını simgeleyen Anu-Enlil-Ea üçlüsüne Hititler de tapınmışlardır. Bunun yanında, Sami kavimlerin Sin-Šamaš-İštar (Ay-Güneş-Yıldız) astral üçlüsü de Hitit panteonunda yerini almıştır[175]. Hititçede ay tanrsının adı "*Arma*-" olarak bilinir[176]. Ay tanrısının Luvice adı yine "*Arma*-" olduğu kabul edilmekte, hieroglif Hititcesinin de "*Arma*-" olması gerektiği ileri sürülmektedir[177]. Yazılıkaya, Malatya ve Karkamış kabartmalarında kanatlı ve başındaki sivri külahında yarım ay bulunan, aynı zamanda hieroglifinin hilali temsil ettiğine inanılan tanrının ay ilahi olmasında şüphe yoktur[178]. Hititler tanrıların adına düzenledikleri dini ritüellerini mevsimlerin iklimsel özelliklerine göre dönemsel olarak yapılandırmışlardır. Hititlerde mevsimlerin takip edilmesi konusunda nasıl bir takvim kullandıklarına dair net bir bilgi olmasa da ay takvimini kullandıklarına dair görüşler vardır[179]. Bir kral rüyasının yazılı olduğu tablet metninde kraliçe Puduhepa'nın Kummannili Ningal ile rüyasında konuşması ve kraliçenin tanrıdan tavsiye alması üzerine kraliçe, bunun karşılığı olarak Sümerli Ay Tanrısı SIN'e122 yemin etmiş ve bir yılın 12 ay olduğunu ve her 12 ayda bir aynı hediyeyi Ay Tanrısına sunacağını kaydettirmiştir[180].

Hattice yazılı metinlerinde Hattice-Hititçe çift dilli üç önemli metnin varlığı bunu ifade etmektedir. Bunlar, "*temel taşını koyma*" ritüeli, "*tapınak temel atma ritüeli*" ve "Ay Tanrısı'nın gökyüzünden aşağı düşme anlatısıdır[181]. Hitit çivi yazılı belgelerde bir kadının hamile olduğu zaman karnındaki bebeğe olumsuz ve kötü göz ile bakılması halinde arındırma ritüeli gerçekleştirilmiştir. Ayrıca anne ve bebeğin lanetlenmesini engellemek

[174] Dinçol, 1982, s. 78
[175] Kınal, 1998, s. 208
[176] Laroche, 1946, s. 80
[177] Sundwall, 1950, s. 8, 15
[178] Akurgal, 1949, s. 104
[179] Demirel, 2017, s. 22
[180] Dee Roos, 2007, s. 108
[181] Vigo, 2014, s. 82

içinde ritüel yapılmıştır. Bu ritüelde Ay Tanrısı'nın ismi anılmaktadır; "*(bir kadın) çocuğa hamile kalırsa gökyüzü siyahı giyinmiştir. Ama Ay tanrısı kan kırmızısı giyinmiştir. [ve?] derisinin kanı ölmüştür? (bağlanmıştır?.), ve o, kendisi için kanlı bir ok aldı ve o kendisi için kanlı bir ok yayı aldı. O, yanan ateşi eli ile tuttu; (diğer) elinde tüm hançerleri tuttu. Daha sonra o, içine girdi… Ve onlara, muttiya, kapısında ve onun gözleri önünde o, doğmuştu, ölümlü (insanoğlu)…*"[182].

Çivi yazılı bir metinde ritüeli gerçekleştiren kişinin ilacı nasıl kullanacağı da anlatılmıştır. Buna göre hasta ilacı sabah aç karnına (Güneş Tanrısının karşısında) ve (taze olarak hazırlanmak şartıyla) akşam yemeğinin hemen peşinden (Ay Tanrısının karşısında) içmek zorundadır. Bu "tedavi" biçimi bütün ritüel süresini, yani yedi günlük bir dönemi gerektirmektedir[183]. Büyü metinlerinin birinde Lamaštum isimli ve henüz doğmamış ya da yeni doğmuş bebekler için kadın şeytana karşı yapılan büyüler vardır. Ay tanrısı Sin'in ineğine benzetilen doğum esnasındaki bir anneye yardım etmek için yapılan büyü ve yeni doğan bebeklerin yakalandığı sarılık hastalığına karşı yapılan büyü en dikkat çekenidir[184]. Genelde büyü ve tıpla ilgili metinlerde geçen "*Kamruşepa*" bir büyü tanrıçasıdır. Bu tanrıçanın Hattice okunuşu Kattahziwuri'dir. Bu tanrıça gökyüzünden Ay Tanrısı'nın düştüğünü bildirmiştir. Telipinu kızgınlığı nedeniyle ortadan yok olunca, Kamruşepa onun kızgınlığını büyü ritüeli ile tedavi etmiştir[185]. Başka bir büyü ritüelinde bir ağırşağa (pişmiş topraktan yapılmış bir ağırlık) su ile benzer bir görev verildiği dikkati çekmektedir, buna göre geceleri gökyüzü güçleri harekete geçirdiğine inanılan bir ağırşağın bir hastalığın iyileştirilmesinde kullanıldığı görülmektedir. Ağırşak (büyülü bir materyal) bir ekmeğin (kurban materyali olarak) üzerine bırakılır ve büyülü sözler söylenerek çatının üzerine konulurdu: "*Yukarıdan, gökyüzünden bin yıldız onu büyülediler ve Ay Tanrısı da onu büyülesin. Aşağı(dan), kara topraktan Yeryüzünün Güneş Tanrıçası onu büyülesin!"* Söz konusu kontekstte ritüellerin "*Yıldızların altında dinlendiği*" doğrultusunda bir vurgu yapılmış olması ilginçtir. Ertesi gün Güneş Tanrısı ritüelleri büyülemeye davet edilir. "*Geceleyin bin yıldız ve ay tanrısı onu büyülediler; Yeryüzünün Güneş Tanrıçası da onu büyüledi. Şimdi Güneş tanrısı, sen onu büyüle"*[186].

[182] Güçerdem, 2007, s. 111- 113
[183] Straub, 2006, s. 253-271
[184] Erol, 2013, s. 66, 67
[185] Ünal, 1992, s. 495, 496
[186] Straub, 2006, s. 253-258

Boğazköy'de bulunan Akadcca ve Hititçe biçimi olan bir dua anlatısında Tanrıça İštar'ın ismi okunmaktadır. Burada ay tanrısının kızı olarak verilen İštar'ın Mezopotamya toplumlarındaki gibi, Hititler'de de savaşlarda önemli görev üstlendiğini anlatması açısından önemlidir: "*-[zi-iq]-qa-za DİNGiRXXX-aš ne-pi-ša-aš DUMU.SAL-aš šar-ku-ušDİNGİRIŠTAR-iš -Büyük İštar, sen Sin'in göksel kızısın - [GİŠTUKULMEŠ da]-a-i (?) ku-ru-ur-ma ni-ni-in-ki-iš-ki-iz-zi -Sen silahları taşırsın ve düşmanı tahrik edersin*"[187].

Hitit metinlerinde tanrının kaybolması motifi mitsel kurguda sıklıkla karşılaştığımız bir olgudur. Mezopotamya örneklerinde Tammuz, Baal gibi tanrıların kaybolduğu mitsel anlatılar sık sık karşımıza çıkar. Hititler'de ise Kaybolan Tanrı Telipinu, Güneş Tanrısı'nın Kaybolması, Ay Tanrısı'nın Kaybolması mitleri Mezopotamya ile benzeri kurgusal özellikler gösterir[188].

[187] Kılıç ve Uncu, 2011, 192
[188] Gaster, 2000, s. 272

4.3. Asur Ticaret Koloni Çağında Ay Tanrısı

Mezoptamya'nın kuzeyinde kurulan Asur Devleti'nden Anadolu'ya ticaret için gelen tüccarlar kalay ve kumaş gibi daha pek çok çeşitli malları uzun yollar aşarak kervanlarla Anadolu'ya götürmüşlerdir. Asur tarihinde "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" olarak bilinen bu dönem, MÖ. 1974-1723 yılları arasındadır[189]. Bu Asur Ticaret Koloni Çağı'nda Anadolu'da bulunan Hatti, Hurri, Luvi ve Hitit gibi toplumlarının çok tanrılı dine sahip oldukları ve her topluluğun kendine ait tanrılarının olduğu bilinmektedir. Tanrıların insan şeklinde, görünmez, ölümsüz ve doğaüstü güçlere sahip olan canlılar olduğuna inanılmıştır[190].

Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'ni anlatan ve dönemin inancına ışık tutan bulgular Hitit devrine ait metinleridir. Bu metinlerin en önemlisi Anitta metnidir. Anitta metninde koruyucu tanrı Ḫalmašuit'e ve Gökyüzünün Fırtına Tanrısı'na Kanešte iki adet tapınak yapıldığı anlatılır. Ḫalmašuit ve Fırtına Tanrısı Hitit dininde en sık adı geçen tanrılar arasındadır ve sonraki dönemlerde de sık sık karşımıza çıkar. Metinlerde geçen Mezopotamya kökenli tanrılar içerisinde baş tanrı Aššur, Fırtına tanrısı Adad, Tanrıça Ištar, ay tanrısı Sin, Amurrum, Anum, Ea ve Šamaš', Aššutritum, Belum ve Išḫara'yı sayabiliriz[191]. Kültepe metinlerinde Tanrı Asur, Fırtına Tanrısı Adad, Ay Tanrısı Sin, Tahıl Tanrısı Nisaba ile İštar'ın rahipleri hakkında bilgiler verilmektedir. Metinlerde adı okunan tanrılardan Asur ve diğer Sami halklarının tanrısı olan Adad'ın rahipleri yerlilerden oluşmaktadır. Hititçe adlar alan kişilerin Adad'ın rahibi olarak kabul edilmesi, Asurluların kendi inançlarını yerlilere kabul ettirdiklerini ortaya koymaktadır. Buna göre de, Hititlerin, Koloni Devrinde Anadolu'ya gelerek Anadolu'da yaşayan Hattilerin ve diğer halkların tanrılarını kabul ettikleri gibi Asurluların tanrılarını da benimsediklerini açıkça göstermektedir[192]. Dönemin yerli ve yabancı tanrılar hakkında bilgileri, Kaniş Karum'unda ele geçen mühür ve mühür baskıları, üzerinde mühür baskısı olan bullalar ve zarflardan öğrenmekteyiz. Bu bilgilerde en çok karşılaşılan tapınım tasvirlerinde Asur'un baş tanrısı Assur, bilgelik ve su tanrısı Ea, savaş ve aşk tanrıçası İştar, Güneş tanrısı Şamaş, Ay tanrısı Sin ve Fırtına tanrısı Adad görülmektedir[193]. Karum II. yapı katının mühürlerinin birinde,

[189] Veenhof, 2003, s. 57
[190] Kramer, 2002, s. 107
[191] Taracha, 2009, s. 27
[192] Şahin, 1999, s. 143, 144
[193] Günbattı, 2012, s. 150

mızrakla yapılan av sahnelerinde bir aslan avı anlatılmıştır. Ay Tanrısı ya da Hava Tanrısı'nın korumasında bir kahraman tarafından kırsal alanda olan hayvanlar ve karışık varlıklar arasında av yapılmıştır[194].

4.4. Babil ve Yeni Asurlularda Ay Tanrısı

Eski Çağlardan itibaren tapınılan tanrılar çoğunlukla insan gibi tasvir edilirken, Yeni Babil dönemi ile birlikte tanrıların semboller ile ifade edilmeye başlandığı görülmektedir[195]. Tanrılar betimlenirken onları insandan farklı kılan detaylarda da verilmiştir. Çoğunlukla tanrının boynuzlara sahip bir başlıkla (tiara), tanrıçanın da yüksek silindir bir başlıkla tasvir edildiği görülmektedir. Tanrı ve tanrıça tasvir edilirken pantheonda bulundukları yere de dikkat edilmekteydi[196]. Bazı tanrıların her dönemde farklı semboller almıştır. Ayrıca bazı tanrılar sembolleriyle unutulmuş ve yeni tanrılar ile ortaya çıkan semboller konusunda çeşitliliğe neden olmuştur. Örneğin İştar ilk dönemlerdeki inançlarda elinde bir hurma demeti tutarken daha sonraki dönemlerde elinde bir gürz ile tasvir edilmiştir[197]. Babilliler Sümer dönemine ait tanrılara kendi dillerinde isimler vermişlerdir. Örneğin An yerine Anu, Enki yerine Ea denmesi gibi, UTU yerini Šamaš'a bırakır, Inanna'nın yerini Ištar alır, Ay tanrısı Sin olur[198].

Yeni Babil döneminde (MÖ. 610-539) Babil panteonun baş tanrısının Tanrı Marduk iken, Babil kralı II. Nebukadnezzar dönemiyle Ay Tanrısı Sin, önemli bir konuma gelmiş, özellikle kral Nabonidus zamanında ön planda olmuştur. Yeni Assur ve Geç Hitit dönemlerinin tam tersine bu dönem kabartmalar üzerinde tasvirlerde Ay Tanrısı Sin, Güneş Tanrısı Şamaş ve diğer tanrılarla birlikte olmak yerine, çoğunlukla Eski Babil döneminde olduğu gibi Tanrıça İştar ile gösterilmiştir. Gerek steller üzerinde bulunan kabartmalardan gerekse Yeni Babil krallarının egemenlikleri döneminde yaptıkları imar çalışmalarını anlatan yazıtlarda bu dönemde Ay Tanrısı'nın Babil panteonda önemli bir konumda olduğu

[194] Özgüç, 1965, s. 4
[195] Beaulieu, 2007, s. 166
[196] Bottero, 2001, s. 65
[197] Tosun, 1946, s. 16
[198] Kahraman, 2021, s. 35

görülmektedir. MÖ. 610 yılında Assurlular ile mücadele eden Babilliler ve Medler Ay Tanrısı Tapınağı tahrip etmişlerdir[199].

Babil devrinde "*ilu sa ilani*" (tanrıların tanrısı), "*sar ilani*" (tanrıların kralı) ve "*bel ilani*" (tanrıların efendisi-rabbi) gibi isimler verilen Ay tanrısı Sin için inşa edilen tapınaklar ile (antik çağda hul-hul ve u-zu-mu gibi) paganizm inancının en önemli tanrısı olma özelliğini yüzlerce yıl boyunca devam ettirmiştir. Romalılar döneminde ise Ay tanrısı Sin, "*Mar Alahe*" olarak adlandırılmıştır. E-hul-hul başta olmak üzere bu bölgede yer alan Sin tapınakları Asur, Babil ve daha sonraları da Roma imparatorlarınca sürekli ziyaret edilmiştir. Hatta devletlerarası bazı barış antlaşmalarının da burada imzalandığı bilinmektedir. MÖ. 19. yüzyılda Hitit ve Mitanni krallıkları arasında yapılmış olan barış antlaşmasında da Tanrı Sin ve Şamaş'a yapılan göndermeler görülmektedir[200]. Babilliler Suen'i, Sin olarak adlandırmışlardır. Yeni yıl bayramlarında Nanna'nın, özellikle gökyüzünde ayın gözden kaybolması ile törensel olarak şeytani varlıklarla savaştığı kabul edilmiştir. Nanna ve çocuklarına saldıran bu kötü güçler, törensel olarak Marduk'un da yardımı ile yenilgiye uğrarlar ve ay tekrar ortaya çıkardı[201]. Babilliler döneminde ay tapınımı ve aya tapılma nedenleri ile ilgili bilgiler ele geçmiştir. Bu bilgilere göre Nanna/Sin'e tapanlar, genelde çöle yakın yerlerde yaşayan göçebe haklardı. Çölde yaşayan bu halklar, her zaman diğer halkların saldırı yapacağı korkusuyla taşırlardı. Gece ayın yoğun ışık vermediği zamanlarda Ay tanrısına en çok dua ettikleri zaman olmuştur. Bu durumda ay ışığı onlar için bir lütuf sayılıyordu. Gece, ayın ışığı onlara zamanı ölçmeleri[202], kolay hareket etmeleri, önlerini görmeleri ve düşmanlarının izini bulmaları konusunda çok katkı sağlıyordu. Bu yüzden ay tanrısına tapınım çöl sınırları içerisinde yaygın şekilde görülmekteydi[203]. Ay tanrısı Nanna, Babil inanç sisteminde Sin adıyla bilinen, gökyüzü tanrıların en büyüğü olarak kabul görmüştür. Sonraki dönemlerde bu özelliği değişmiş ve diğer çoğu toplumlarda olduğu gibi ay tanrısı önemini oğlu güneş tanrısına bırakmıştır. Güneş ışık saçan tanrıların en önemlisi konumuna gelirken ay tanrısı ise ikinci planda kalmış ve hatta bir tanrı değil tanrıça sayılmıştır[204].

[199] Green, 1992, s. 21
[200] Gündüz, 1998, s. 134-141
[201] Leick, 1991, s. 127
[202] Jastrow, 1915, s. 192
[203] Mercer, 1919, s. 13
[204] Hooke, 2002, s. 32

Gökyüzündeki bir varlık olarak ayın, sürekli şeklini değiştirip sonra tekrar ilk haline gelmesi, onu Mezopotamyalıların gözünde hayatın hareketlerini en iyi biçimde temsil eder hale getirmiştir. Ay Tanrısı Sin için yazılan bir Babil ilahisi, onu "kendi kendine büyüyen bir meyve" olarak anlatır[205]. Buzul çağından beri insanoğlu, ayın büyüsel anlamının ve öneminin bilincindeydi. İlkel insanlar, özellikle Neolitik Çağ'dan sonra tarımın başlamasıyla aya bakarak suların taşabileceğini, yağmurun yağacağı vakitleri, kadın ve hayvanların doğurganlığını ve bazı ritüel ve törenleri yapıyor ve hesaplıyorlardı[206].

Eski Babil Devrinde Ay tanrısı Nanna'nın simgelerinden biri boğadır. Mühürler üzerinde görülen tasvirlerde boğa hilal ile bir tutulmuştur. Boğa aynı zamanda Taurus takımyıldızlarını da temsil etmektedir. Eski Babil Dönemi'nde Ay tanrısının sembolü Hilal'dir. Hilal Akadça "*Uskaru*" dur. Bazı farklılıklar olsa da bir sopanın üzerinde betimlenmiş, bağımsız bir figür olarak mühürlerde görülmektedir. Kassit döneminden sonra hilal bir daire içerisinde betimlenmiştir[207].

Asur devletinin Kralı Asarhaddon (MÖ. 680-669), Ay tanrısı Sin'e samimiyet le tapınan bir kral olarak belirtilmektedir. Asarhaddon'un batıya doğru yaptığı seferleri sırasında, Ay Tanrısı Sin'e bağlılığını sunmak üzere zaman zaman Harran'daki Sin tapınağına gittiği belirtilmektedir. Asur Devlet adamlarına ait olan bir mektuba göre, Asarhaddon'un Harran civarında sedir ağacından yapılmış ve içerisinde Ay Tanrısı Sin'i tasvir eden bir büstü bulunduran bir tapınağı ziyaret ettiği belirtilmektedir. Ancak bu tapınağın Harran'ın dışında olduğu ve E.Hul.Hul olmadı ğı belirtilmektedir. Asur krallarından hem Asarhaddon'un hem de Asurbanipal'in (MÖ. 668-626) hükümdarlıklarının başlangıcında Tanrı Sin'den kraliyet tacını almak için Harran'a gittikleri belirtilmektedir. Kraliyet tacının ve asasının Tanrı Sin'den alınması Asur Kralı III. Tiglat Pileser'in yazıtlarında da görülmektedir: "…*Benim hükümdarlığımı kuran, Kraliyet tacını ve asasını bağışla yan, ışıkla parlayan Sin…*"[208].

[205] Buren, 1945, s. 60
[206] Doğan, 2017, s. 530
[207] Black ve Green, 2003, s. 48, 49, 103
[208] Tadmor, 1994, 113

Asurbanipal, tahta geçtiğinde E.Hul.Hul.'da restorasyon çalışmaları yapmış ve en küçük kardeşi Assur-etil-shame-irsitim-ballitsu'u baş rahip olarak Tanrı Sin'in hizmetine adamıştır. Asurbanipal Harran'da Ay Tanrısı Sin için "Uzu-mu" isminde bir tapınak daha inşa ettirmiştir[209]. Yine Asurbanipal'in sefer yıllıklarında, yedinci seferinde Elam ülkesi kralı Teumman'ın üzerine yürüdüğünü anlatırken, Ay tanrısı Sin'den ve onun ayı olan "Ululu" ayından söz ettiği görülmektedir: *"(...) Tanrıçaların özel görev ayı, yüce Asur'un bayram ayı, gökyü zünün ve yeryüzünün aydınlatıcısı tanrı Sin'in ayı olan Ululu ayında, parlak tanrı Nanna'nın kararına ve hanımefendim İştar'ın değiştirilemez mesajına güvendim (...) Ben Savaşçılarımı topladım ve savaşçılar, çarpış manın ortasında,Assur, Sin ve İştar'ın buyruğuyla saldırıya geçtiler (...)*[210].

[209] Gündüz, 1998, s. 143, 144
[210] Luckenbill, 1927, s. 333

5. AY TANRISI SİN'İN ŞEHİRLERİ

Ay tanrısından ilk kez Lagaş patesisindeki yazıtlarda bahsedilir, ancak bunların zaman içinde Ur krallarından ve "Sümer ve Akkad krallarından" önce geldiğini kabul edilir ve başlıca yerleri Ur ve Harran'daydı[211]. Ancak son yıllarda yapılan araştırma ve kazılarda Soğmatar Kutsal Alanında da Sin tapınıma ait önemli veriler ele geçmiştir[212].

5.1.Ur Şehri

Ay Tanrısı Nanna-Sin'in en önemli tapınım merkezlerinden olan Ur kenti (modern Tell Muqayyar), Fırat ve Dicle ırmaklarının arasında kalan verimli topraklara sahip Mezopotamya bölgesinin güneyinde, Basra Körfezi'ne yakın yer almaktadır[213]. Kent ilk olarak 1918-1919 yıllarında daha sonra da 1922-1934 yılları arasında kazılmıştır. Ur'un Ubeyd Dönemi'nde (MÖ. 4500'ler) başlayan ve MÖ. 450'lerde sonlanan bir tarihi vardır. Ur kenti, MÖ. 3. binyılda (MÖ. 2700-2400) Erken Hanedanlar döneminde önemli bir kent olarak tarihte yer edinmeye başlamıştır. Sümer Kral Listesi, Ur'da iki hanedanlığın bulunduğunu bildirmektedir. İlk hanedanın, Woolley tarafından kazılan Ur Kraliyet Mezarlığı ile çağdaş bir döneme denk geldiği belirtilmektedir. Sumer Kral Listesi'ne göre Ur'un ikinci hanedanının dört kralı vardır fakat isimleri korunamamıştır. Bu dört kraldan sadece biri, Ur Hanedanı'nın kurucusu Mesannepadda olduğu bilinmektedir. Sumer Kral Listesi'nde geçmemesine rağmen bulunan mühür baskıları Meskalamdug ve Akalamdug isimli iki kralın varlığına işaret etmektedir. Ur kenti öneminin zirvesini III. Ur Hanedanlığı (MÖ. 2112-2095) döneminde yaşamıştır. Ur'da bulunan mimari yapıların ve çivi yazılı metinlerin tümü bu döneme aittir[214].

[211] Price, 1910, s. 311
[212] Segal, 1954; Segal, 1957; Drijvers, 1972; Drijvers, 1980; Drijvers-Healey, 1999; Albayrak, 2015; Albayrak, 2016; Albayrak-Mutlu, 2014; Albayrak-Mutlu, 2015; Albayrak-Mutlu, 2018; Albayrak vd., 2017
[213] Wayne ve William, 2012, s. 12
[214] Leick, 1988, s. 229, 230

Ur şehri, birbirinden farklı dini yapı sergileyen Sümer Şehir Devletleri içinde önemi devamlı artan şehirlerden biri olarak Ay'ın tapınım merkezi konumundadır. Ur kentinin Sümer Kent Devletleri Dönemi Mezopotamyası'nda önem kazanmaya başladığı dönemde, Sümer ülkesindeki dini inançlarda bazı değişiklikler olmuştur. Siyasal değişiklikler olarak da Güneş Tanrısı Utu, Yıldız Tanrısı İnanna ve Ay Tanrı Nannar'ın (Sin) tapınım şehri konumunda olan Ur şehrini idare eden kralların, Lagaş kralı Gudea'nın ölümünden sonra Nippur ve güneydeki Larsa ve Uruk üzerinde ciddi bir hakimiyet sağlamış olduklarını görülmektedir. Dini değişimler ise daha önce gök tanrısının rahipleri olarak kabul edilen Uruk'taki rahipler artık Ay tanrısının rahipleri olarak kabul edilmiş ve Tanrı Enlil'in kutsal şehri Nippur'da Ay tanrısı Nanna'ya tapınım gösterilmesi III. Ur Kralı Şulgi'nin (Dungi) yönetimi sırasında resmen kabul edilmiştir[215].

Ur kraliyet sarayında mezarlarda yapılan kazılarda resimler bulunmuş ve bu resimlerin bazı çarpıcı çizimlerini yapılmıştır. Bu görüntülerin aslında tanrı Sin'e ait olduğu anlaşılmıştır. Tanrının altın bir taç biçiminde onurlandırıldığı, Ur hanedanı hilal şeklinde boynuzları ve lapis lazuli'den uzun, akıcı bir sakalı olan buzağı tasviri olduğu görülmüştür. Bir Sümer-Akad ilahisinde bulunan aşağıdaki açıklamaya göre tanrı: "*Boynuzları kalın, bacakları mükemmel olan vahşi boğa, lapsis sakallı, lüks ve bollukla dolu*". Ay tanrısına neden bu biçimde tapınıldığı elbette bir sorudur. Bir spekülasyon, boynuzların şeklinin hilal şeklindeki ay olduğu yönündedir[216].

III. Ur Dönemi'ne ait kayıtlara göre, dini inançlar ve siyasi bakımdan bu dönem halkı ve yönticileri üzerinde etkin bir Akad tesiri görülmektedir. Bu tesirinin en önemli delili kralların Uruk, Nippur, Eridu, Larsa, Kiş, Lagaş, Adab kentleri ve Diyala bölgesindeki Eşnunna gibi şehirlerde tapınaklar yaptırmalarıdır. Ayrıca Kral kızlarının Ur'daki Ay tanrısı Nanna'nın hizmetine "Entu(m)" (En Rahibesi) olarak verildiği de görülmektedir. III. Ur Dönemi öncesinde bilinen Akad hanedanının en önemli krallarından biri olan Sargon'un, kızı Enheduanna'yı Ur'daki Ay Tanrısı Nanna'nın "Entu"su yapması ve III. Ur Dönemi kralı Ur-Nammu'nun, kızı Ennirgalanna'yı yine Ur'daki Ay Tanrısı Nanna'nın hizmetine "Entum"

[215] Mackenzie, 1915, s. 130
[216] Key, 1965, s. 20, 21

rahibesi olarak vermesidir. III. Ur Dönemi'nden sonra Yeni Babil Devletinde de kral Nabonid'in, kızı Ennigaldi-Nanna'yı Ay Tanrı Sin'in Entum'u olarak Ur'a verdiği görülmektedir[217].

Ur Tarihinde, özellikle Yeni Babil Dönemi Kralı Nabonidus'un (MÖ. 556-539), Ay tanrısına özellikle bir bağlılığı vardı. O, Nanna/ Sin'in tapınım merkezi olan Harran'da doğmuştu ve annesinin oradaki tapınakta bir rahibe olmuş olabileceği düşünülmektedir. Buna göre, Ur'un Ay Tanrısı çok için önemli bir tapınım merkezi haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Özellikle Yeni Babil Kralı Nabonidus tarafından yoğun inşa çalışmaları yapılmıştır[218]. Gipar; (Akkadca ĝiparu), rahip ve rahibelerin konutuydu ve Nanna'nın ana tapınağına yakın yapılmıştı. Ur'da ĝipar, Nabonidus tarafından yapılan inşa faaliyetleri esnasında tapınağın biraz daha doğusunda yer almıştı ve yeni bir Ningal tapınağı da Nanna Tapınağı alanında inşa edilmişti[219]. Nabonius'un kil bir silindir üzerindeki yazıtı Ur kentindeki ĝipar'ın yeniden inşasını açıklamaktadır:

"*Benden önce yaşamış olan Ninurta-nadin-şumi oğlu Nabukadnezar'ın yazdığı ve rahibeler evine (gˆipar) koydurduğu eski bir stel gördüm: Bu stelde atribüleri, giysileri ve mücevherleriyle bir başrahibe resmedilmişti. Antik tablet ve sicilleri inceledim ve eski zamanlardaki gibi yaptım. Simgelerini ve evinin dekorasyonunu gösteren yeni bir stel yaptım ve ona yazıt kazıttım. Steli efendilerim, tanrılar Sin ve Ningal'in (Sin'in eşi) önüne sağlamca yerleştirdim (...) Tapınakları, eskisi gibi aynı planla yeniden yaptım. Rahibeler evinin civarına, tanrı Sin'in başrahibesi kızım En-nigaldi- Nanna'nın evini inşa ettim. Kızımı kötülüklerden arındırdım ve onu efendilerim Sin ve Ningal'e adadım (...)*[220].

Sin'e Ur'daki tapınağı, E-kiš-nuĝal'de[221] "ışık yayan" Nannar olarakta tapınılmaktaydı[222]. Nanna ile ilgili olarak, Jastrow'un onu "ışık üreticisi" olarak ifade ettiği belirtilmektedir. Ay Tanrısı için olan uzun bir dua metninde, "efendi, tanrıların prensi,

[217] Kılıç ve Duymuş, 2009, s. 165
[218] Crawford, 2015, s. 120
[219] Black ve Green, 2004, s. 91
[220] Bordreuil vd., 2014, s. 191
[221] Flückiger-Hawker, 1999, s. 35, 36
[222] Jayne, 1962, s. 128

gökyüzünün en yücesi" ve "Baba Nannar" olarak açıklanmaktadır[223]. Baba Nannar olarak hitap edilen dua metninin bir kısmı;

Baba Nannar, gökyüzünün muhteşem bir efendisi, Tanrıların Tanrısı!

Baba Nannar, Ay'ın efendisi, Tanrıların Tanrısı!

Baba Nannar, Ur'un efendisi, Tanrıların Tanrısı! Baba Nannar, E-gis-sir-gal'in efendisi, Tanrıların Tanrısı!

Baba Nannar, parlak bir Ay diskinin efendisi, Tanrıların Tanrısı!

Baba Nannar, Görkemiyle kurallar koyan, Tanrıların Tanrısı!

Baba Nannar, soylu kıyafetler giyen, Tanrıların Tanrısı![224]

Ur şehrinin, Nanna/Sin'in tapınım merkezi olması nedeniyle Kamış bitkisi tanrıçası Ningikuga'nın (saf kamışların efendisi) kızı Ningal, Nanna/Sin'in eşi olmuştur. Kamışın bitkisel bir şifa verici ve ekonomik olarak da vazgeçilmez olması, Mezopotamya toplumunun onu kutsal olarak görmesini sağlamıştır. Sığır güden çobanlarının çokluğu da Nanna/Sin'in oldukça fazla bir tapınım görmesi de dikkat çekicidir[225]. Nanna/Sin'in, Ur'dan Nippur'a gidişi de bize Mezopotamyalıların yaşantılarından bilgiler verdiğini gösterir. Yılın elde edilen ilk süt ürünleri Ur'dan Nippur'a gönderilerek hediye edilirdi. Bu sütler, nisağ (ilk meyve teknesi) adı verilen bir tekne ile taşınır ve bahar ayini ile yakından bağlantılıdır. Nippur'da ise çiftçiliğe dayalı bir ekonomi olduğu için takas yapılırdı. Böyle önemli bir olayın mitolojiye dönüştürülmesi, mitlerin altındaki gizemi anlamamızı sağlaması bakımından önem taşımaktadır[226].

[223] Pinches, 1906, s. 81
[224] Bottero, 2001, s. 32, 33
[225] Jacobsen, 2017, s. 167
[226] Jacobsen, 2017, s. 171

5.2.Harran

Ay tanrısının Ur'dan sonra bilinen diğer bir tapınım şehri Harran, MÖ. 2. binyılın ilk yarısında oldukça önemli bir şehirdi ve Sin'in bu bölgede yaygın tapınım gördüğü görülmektedir. Prehistorik çağlardan bu yana gezegen ve ay inancı görülmüşse de bölgeye MÖ. 2. bin yılın ilk yarısında gelen göçebe Samiler ile bir tapınım merkezine dönüşmüştür. Göçebe olan Samiler, göksel gözlemlerin yapmışlar, göksel inancı din ve mitoloji ile yoğurmuşlar ve bunu Ortadoğu'da yaşayan toplumlara kazandırmışlardır[227]. Sin kültü ile ilgili ilk bilgiler MÖ. 1776 yıllarına kadar tarihlenen, Mari'den bir mektupta karşımıza çıkar. Buna göre "*Asdilakim ve Zalmagum Kralları, Sugagular ve Beneimina'nın yaşlıları Harran'daki Sin tapınağında bir barış anlaşması yapılmasını kararlaştırdılar ...*" Bu belge Harran Sin'inin daha MÖ. 2. binin ilk yarısı içinde oldukça önemli olduğu ve şehrin çevredeki ünü daha çok Sin tapınımı sayesinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca İngiliz bilim adamlarınca yapılmış olan Harran'daki yapılmış çalışmalarda taş temelsiz kerpiçten büyük bir yapıya ait kalıntılar MÖ. 2. bin yıl tapınağının alt yapısı olduğu söylense de bu erken döneme ait yazılı belgelerde Sin'in adı hiç geçmemektedir[228]. MÖ. 14. yüzyıl ortalarında kral I. Suppiluliuma döneminde (MÖ. 1385–1345) Hititler, Mitanni krallığının bölgedeki hâkimiyetine son verdiler ve Mitanni krallığı Hititlere bağlı bir devlet haline geldi. I. Suppiluliuma'nın bu vesileyle Mitanni kralı Mattiwaza ile yaptığı antlaşmada Harran halkından da bahsedilmektedir. Antlaşma metninde Harran halkı da dâhil bölgedeki çeşitli şehirlerin halkının Suppiluliuma'nın babasına isyan ettikleri ve Suppiluliuma krallığın başlangıcında onlara saldırdığında onların Mitanni kralı Tuşrata'ya (kral Mattiwaza'nın babası) sığındıkları belirtilir. Ayrıca bunların Hitit Kralı desteğindeki Nattiwaza'nın Sutatarna'ya karşı taht mücadelesinde Harran halkı da Nattiwaza'yı destekledi. Nattiwaza ile Suppiluliuma arasındaki antlaşma da Harran tanrıları Sin ve Şamas'ın isimleri yer alır[229].

[227] Demirci, 2005, s. 114
[228] Özfırat, 2005, s. 73
[229] Gündüz, 1997, s. 84

Harran şehri için Sin, şehrin adı olarak kabul edilen Ay Tanrısı Sin Şehri olarak bilinmesiyle beraber bölgede çok güçlü politik bir merkez konumuna gelmesini sağlayacak kadar önemlidir. Harran bölgesinde ele geçen kitabelerde Kuzey Mezopotamya'da yerel kralların tahta atanmaları törenlerinin Sin tapınağında yapıldığı yazılıdır[230]. Kraliyet ailesinden olanların isimlerinin önünde ya da sonunda bir ek olarak "Sin" ünvanını aldıkları ve bunun yalnızca kraliyet aileleriyle de sınırlı olmadığı çevrede yaşayan toplulukların da Sin'in çeşitli şekillerden oluşan isimleri olduğu bilinmektedir[231]. Başlangıcından beri Harran'da görülen yıldız ve gezegen tapınımı¸ içerisinde Sin'in en üstte bulunduğu tanrılar birliğinin diğer tanrıları da tıpkı Sin gibi Mezopotamya bölgesindeki diğer şehirlerin tanrılarıdırlar. Örneğin, gezegeni Jüpiter olan Marduk Babil'in, Merkür/Nabu Borsippa'nın, Venüs/İştar Uruk'un ve Sin'de Ur ve Harran'ın tanrısıdır[232]. Sin'in Harran'daki dinsel ve siyasal önemi, o dönemde koruyucu, kehanet, her şeyi bilen, gören ve yapılan antlaşmaların da koruyucusu olarak da bilinmesine bağlıdır. Bu tanrının Kuzey Mezopotamya'daki kült merkezi olarak Harran, Sin kültünün yüzyıllarca devam eden sürekliliğiyle tarihte önemli bir rol almıştır[233].

Harran'da da Ay tanrısı Sin'in bir tapınağı olduğu söylenmektedir[234]. Tapınağı'nın yeri tam olarak bilinmektedir. Tapınağın yeri olarak bir görüşe göre, bugünkü Ulu caminin avlusundaki yer alan su kuyulardan birinde bulunmuş, tepesi Ay sembollü kırık bir sunak referans gösterilerek, tapınağın Ulu Camii'nin altında olabileceğidir. Başka bir görüşe göre de tapınağın bugünkü iç kalenin bulunduğu alanda olduğu, İslami yazarlar tarafından burasının Sâbiler tarafından tapınak olarak kullanıldığı yönündedir. Dr. Nurettin Yardımcı tarafından Harran höyükte yapılar kazılar sırasında tapınaktan söz eden Nabonid dönemine ait çok sayıda tuğla parçasından ve Assur kralı Assurbanipal'in tapınak için "kent merkezinin ortasında" söylemi baz alınarak tapınağın höyükte olabileceği görüşü de bulunmaktadır. Bunlardan başka Ras-el-ayn-el Arus, biri Aşağı Yarımca ve biri de Harran'daki İç Kalede olmak üzere üç adet tapınak olduğu yönünde de düşünceler de vardır[235]. Ele geçen belgelerde bu tapınakta ayinler ve şölenler yapıldığı yazılıdır. Bu şölenlerde gerçekleştirilen eylemler tarihleriyle birlikte verillmiştir. Buna göre, 3 Nisan–

[230] Gündüz, 1988, s. 139
[231] Novotny, 2003, s. 3
[232] Pingree, 2002, s. 8
[233] Özfırat, 2005, s. 70
[234] Green, 1992, s. 54
[235] Özfırat, 2005, s. 74-76

Venüs onuruna yapılan kutlamalar ve hayvan kurban töreni, 6 Nisan - Ay tanrısına hayvan kurbanı, 20 Nisan– Sin tapınağına hac, Satürn, Merih ve Sin'e hayvan kurbanı, 24 Ocak– Ayın doğumu kutlamaları olarak yazıldığı görülmektedir[236]. Harran'da Tašritu'nun 17'sinde kutlanan Sin onuruna yapılan bir Akītu festivali vardı[237]. Yeni Babil Dönemi'nde Nisannu adı verilen ayda Tanrı Marduk, Tasritu ayında ise Sin onuruna Akitu festivali düzenlenirdi[238]. Harran'da ele geçen MÖ. 363'e tarihli bir festival listesinde Ay tanrısı ve Venüs için bir kutlamadan söz edilmektedir[239]. Asurlular ve Babil'lerde içerisinde Akitu, yani yeni yıl festivalinde yapılan Akitu tapınakları şehrin dışında olurdu ve bu tapınaklar tanrılar panteonunun zirvesinde bulunan tanrı için inşa edilirdi. Genellikle Nisan ayında kutlanan Akitu festivalinde kendisi için festival düzenlenen yüce tanrının timsali (Büstü) şehirdeki ana tapınaktan nehir yoluyla bit Akitu'ya götürülürdü. Bu tören tanrının "Ölüler Nehri"ni geçerek öbür dünyaya gidişini sembolize ederdi[240].

Harran'da E.HUL.HUL. adı verilen bir tapınakta Sin'e tapınılmaktaydı. Sin Kültü ile ilgili en eski veriler yaklaşık MÖ. 1776 yılları tarihli olan Mari şehrinde bulunan bir mektupta görülmektedir. Bu mektuba göre Harran'daki Sin Tapınağı'nda bir barış anlaşması yapılması kararının verildiği görülmektedir. Böylece Harran'daki Sin tapınımının MÖ. 2. binyılın ilk yarısı içinde önemli bir yerde olduğu ve adının yayıldığı anlaşılmaktadır. MÖ. 2. bin yılın ikinci yarısı tarihli yazılı belgelerde Harran'daki Sin'den MÖ. 14. yüzyılda söz edilmektedir. Hitit Kralı I. Şuppiluliuma (MÖ. 1380-1345) ile Mitanni prensi Mattiwaza arasında yapılmış olan barış antlaşmasında yemin tanrıları olarak Sin ve Şamaş'ın isimlerinin yazdığı görülmektedir[241]. Mari mektuplarına göre Harran'daki Sin tapınağının üç kere onarım görmüştür. İlk olarak Assur Kralı III. Salmanassar (MÖ. 858-824) döneminde Assur Devleti'nin bir eyaleti haline getirilmiş olan ve vergi alınan Harran kentindeki tapınağın ilk defa yenilenmesinden söz edilmektedir. Bu krala ait bir yazıtta; "*Assurnasirpal II'nin oğlu, Salmanassar III, Harran şehri içinde Tanrı Sin'in tapınağı olarak bir E.HUL.HUL yaptırdı*" şeklinde yazıldığı bilinmektedir[242].

[236] Llyod ve Brice, 1951, s. 91
[237] Demirci, 2013, s. 61
[238] Wolters, 1995, s. 205
[239] Geller, 1997, s. 55
[240] Gündüz, 1997, s. 84, 85
[241] Özfırat, 2005, s. 71
[242] Novotny, 2003, s. 21

Yeni Assur Dönemi krallarından olan Asarhaddon (MÖ. 680-669) Dönemi'nde kralın, MÖ. 671 yılında sona eren Mısır seferine giderken tapınağa geldiği kral Assurbanipal'e yazılmış olan mektuptan bilinmektedir. Tapınağın yeniden inşasının ise Assur kralı Asurbanipal (MÖ. 668-631) döneminde olduğu görülmektedir ve bu dönemde Ninive'de ortaya çıkarılan bir yazıtta tapınağın Yeni Assur kutsal alanı haline getirildiği bilinmektedir[243]. Asurbanipal'in sefer yıllıklarında, yedinci seferinde Elam ülkesi kralı Teumman'ın üzerine yürüdüğünü anlatırken, Ay tanrısı Sin'den ve onun ayı olan "Ululu" ayından söz ettiği görülmektedir;

"(...) Tanrıçaların özel görev ayı, yüce Asur'un bayram ayı, gökyüzünün ve yeryüzünün aydınlatıcısı tanrı Sin'in ayı olan Ululu ayında, parlak tanrı Nanna'nın kararına ve hanımefendim İştar'ın değiştirilemez mesajına güvendim (...) Ben Savaşçılarımı topladım ve savaşçılar, çarpışmanın ortasında, Assur, Sin ve İştar'ın buyruğuyla saldırıya geçtiler (...)"[244].

Assurbanipal'in hükümdarlığının ilk zamanlarında Harran'daki bir isyanı bastırdığı ve erkek kardeşinin yüksek rahibi olduğu Harran'daki Sin tapınağını tamir ettirdiği bilinmektedir. Ancak Harran'da bulunmuş olan bir stel üzerindeki yazıttan tapınağın MÖ. 610 yılında Harrran'ı işgal eden işgalciler tarafından tahrip edildiği anlaşılmaktadır[245]. Daha sonra Babil kralı Nabonid'in, hükümdarlığının on birinci yılında, annesinin rahibesi olduğu Harran'daki Sin tapınağını onarttığı görülmektedir[246]. Tapınak bu dönemde geniş oranda yenilenmiştir. Bu yenilenme, biri Eski Harran'da, diğer üçü Harran Ulu Camii'nde bulunan, ikisi Nabonid'in annesi Adda-guppi'ye, diğer ikisi de Nabonid'e adanan toplam dört adet steldeki yazıtlardan okunmaktadır. Bu dört stel ilk olarak Ay Tanrısının tapınağının dört köşesine yerleştirilmiştir. Stellerin birindeki yazıtta; "*Harran'daki ay tanrısı Sin'in tapınağını onartan Nabonidus'un annesi, bütün hayatı boyunca kendini Ay tanrısına*

[243] Özfırat, 2005, s. 71
[244] Luckenbill, 1927, s. 333
[245] Özfırat, 2005, s. 72
[246] Llyod ve Brice, 1951, s. 88

adamıştır"[247] yazılıdır. Yine Harran'da bulunan diğer bir yazıtta; Sin "*šar-ilānē" ve "bêl-ilāni*" olarak anılmaktadır[248].

Harran'da ay kültünü yıllarca yaşatan Süryanilerde Ay, insanların düşüncesinde göksel bir cennet olarak kabul görmüştür[249]. Harran'daki Ay kültü Roma Dönemi'nde de varlığını sürdürmüş fakat bu dönemde tanrının cinsiyeti ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Son olarak Orta Çağ kaynaklarına göre de, Ay kültünün, burada yaşayan Sâbiler tarafından MS. 11. yüzyıla kadar devam ettiği görülmektedir. İbn Cübeyr, İbn Şeddad, El Bîrunî, Dımaşki, Yâkut, Mesûdi ve Nêdim gibi birçok İslam yazarının Ay'a tapan Sâbi adı verilen bir toplumdan ve Harran'daki Ay tapınaklarından söz etmektedir[250].

Romalıların Harran'a hâkim oldukları dönemde Roma imparatorları, Harran yöresine uğradıklarında, tıpkı Asur ve Babil dönemlerinde olduğu gibi buradaki meşhur Ay Tanrısı Sin'i ziyaret etmeden gitmezlerdi[251]. Nitekim MS. 217'de imparator Caracalla'nın aralarında kısa bir uzaklık olan ay Tanrıçası Selene tapınağından Harran'daki Saraya giderken öldürüldüğü belirtilmektedir[252]. Buna karşılık Cassius Dio ve Spanthian suikastın Edessa ile Harran arasındaki yolda gerçekleştirildiğini belirtmektedirler. Caracalla'dan yaklaşık 150 yıl geçmesine Harran şehrini Edessa'ya tercih ederek Harran'ı ziyaret eden İmparator Julian'de tıpkı Caracalla gibi Harran'da ünlü Ay Tanrısı Sin'in tapınağına giderek ibadet edip saygılar sunmuştur[253].

[247] Gadd, 1958, s. 38
[248] Drijvers, 1973, s. 5; Pognon, 1907, s. 35
[249] Murray, 2006, s. 310
[250] Özfırat, 2005, s. 73, 74
[251] Gündüz, 1997, s. 89
[252] Şeşen, 1998, s. 6
[253] Özfırat, 2005, s. 76

5.3. Soğmatar

1901 ve 1905 yılında Soğmatar'ı[254] ziyaret eden Fransız Konsolosu H. Pognon[255], 1950 yılından sonra da Segal[256] ve Drijvers[257] Soğmatar'dan kutsal bir alan olarak söz ederler. Buna delil olarak da Soğmatar bulunan kabartma ve yazıtları gösterirler. Son yıllarda Soğmatar'da Doç. Dr. Yusuf Albayrak'ın yapmış olduğumuz araştırmalar ve kazılar sonucunda, önceki araştırmacıların da söylediği gibi buranın kutsal bir alan olduğu, Ay Tanrısı Sin'in burada tapınım gördüğü ispatlanmıştır. Ayrıca buranın, yüzün üzerinde kaya mezarı ile Nekropol alanı olduğu, bazı mağaraların kutsal alan olarak, bazılarının da yaşam alanı olarak kullanıldığı görülmüştür[258].

Soğmatar'da pek çok yazıt tespit edilmiştir. Bu yazıtlar detaylı olarak Fransa'nın halep büyükelçisi Pognon, Segal, Drijvers ve Healey tarafından yayınlanmıştır. Bu yazıtlar Höyüğün hemen güneyinde alçak bir tepenin kuzey sırtında ana kayada, rölyeflerin yanında ve Pognon adı verilen bir mağarada yer alır[259]. İlk olarak, 1900'lü yıllarda Fransa'nın Halep Büyükelçisi Pognon tarafından keşfedilen ve bugün Pognon Mağarası olarak bilinen mağaranın kuzey, batı ve güney duvarlarında insan kabartmaları ve üstlerinde yazıtlar yer alır. Bu kabartmalardan birinde kafasının üst tarafında Sin'in sembolü olan hilalin yer alması Soğmatar kutsal alanındaki Sin'in var olduğunu göstermektedir[260]. Soğmatar'daki höyüğün güneyindeki tepenin kuzey sırtında ana kaya üzerinde yer alan 2 rölyeften sağdaki, ayakta duran rölyefin sol yanında yer alan yazıtta; "*Šila'nın oğlu Šila bu büstü Adona'nın oğlu Tirdat ve kardeşlerinin hayatı anısına tanrı Sin için yaptı"*[261] ifadesi geçmektedir.

[254] Soğmatar, Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin 40 km. kuzey doğusunda Tektek dağlarında yer almaktadır. Bak. Albayrak, 2015, s. 254
[255] Pognon, 1907, s. 24
[256] Segal, 1953, 1954, 1967
[257] Drijvers, 1972, 1980
[258] Albayrak, 2015; Albayrak, 2016; Albayrak-Mutlu, 2014; Albayrak-Mutlu, 2015; Albayrak-Mutlu, 2018; Albayrak vd., 2017; Mutlu-Albayrak, 2018
[259] Segal, 1954; Segal, 1957; Drijvers, 1972; Drijvers, 1980; Drijvers-Healey, 1999.
[260] Pognon, 1907, s. 23-35
[261] Drijvers, 1980, s. 123

Soğmatar'da ele geçmiş ve bugün Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan asker tasvirli bir rölyef üzerindeki bir yazıtta ise; "*her kim bunu tahrip ederse Sin onu cezalandıracak*" yazmaktadır[262].

Soğmatar'daki Sin kültünün varlığı yazıtlarda defalarca okunmaktadır. Bu yazıtlarda Sin adının yanısıra "*tanrıların efendisi*" olarak adlandırılan Maralahe ismi de görülmektedir[263]. Kutsal bir merkez olarak Soğmatar, önemini ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Assur ve Babillilerin inancından gelen Pagan (putperest) dinin ve bu dinin tanrılarından "Maralahe"nin yani tanrıların efendisinin merkezi olmasından almaktadır. "Maralahe" isminin pek çok yazıtta sık sık dile getirilmesi de bunun en önemli delilidir. Ayrıca bazı büst ve kabartmaların Harran'ın ay tanrısı "*Sin*"in sembolünü taşıması ve yazıtların bazılarında "*Sin"*in isminin geçmesi Soğmatar'ın önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bu buluntuların da ortaya koyduğu gibi, Soğmatar kutsal alanı dini bir merkez olarak oldukça önemli bir rol üstlenmekteydi. Burada, Edessa, Harran, Palymra ve Hierapolis görüldüğü gibi, pagan dini yani ay, güneş ve gezegen kültleri inanç sistemi vardı[264].

[262] Drijvers ve Healey, 1999, s. 152
[263] Drijvers, 1980, s. 75-78; Drijvers ve Healey, 1999, s. 78
[264] Segal, 1957, s. 518

6. SİN'E AİT ARKEOLOJİK VERİLER

6.1. Yazıtlar

6.1.1. British Museum'da Bulunan K. 155, Kujuncik Koleksiyonundan bir Tablet

Asur'a ait olan bir tablettir ve yazıtlar büyüler sınıfına girer. İlk bölüm bir ilahidir. Niteliklerinin yüce ve dindar ifadelerle ortaya konduğu Ay tanrısına övgüler yer alır. İkinci bölüm ise eş tanrıça Tasmit'e yapılan duadan oluşmaktadır. Kötü bir büyü ve büyücülükten mustarip ve bir hastalıkla boğuşan dua eden kişi, bu büyük sıkıntı içinde ona şefaat etmesi için ona dua eder.

Önyüz;

1. *Büyü: Tanrı Sin, aydınlatıcı, şanlı.*
2. *Tanrı Sin, ışık saçan, ışık saçan,*
3. *(Bütün) diyarları aydınlatan kimdir,,*
4. *İnsan ırkına rehberlik eden,*
5. *Işığınız göklerde parlıyor,*
6. *Senin ışık saçan meşalenin gücü ateş tanrısına benzer ….*
7. *Bütün dünya senin parlaklığınla dolu.*
8. *İnsanlar senin yüzünü gördüklerinde büyük ölçüde güçleniyorlar.*
9. *Öğütlerini kimsenin anlamadığı göklerin ilahi efendisi (sen),*
10. *Işığınız ilk doğan Bama gibi boldur,*
11. *Büyük tanrılar senin huzurunda eğilirler; senin parıltınla belirlenecek kaderler.*
12. *Herhangi bir ayda, yılın herhangi bir gününde kötü bir ay tutulması olduğunda*
13. *Kötü ve kötü büyücüler ve kadın görevliler (hangi) saray ve toprak.*
14. *Büyük tanrılar sana danışır, sen öğüt verirsin.*
15. *Sen onlara tamamen hükmediyorsun; onlar senin sol elinden kalkarlar,*
16. *Tapınağın aydınlatıcısı olan ay tanrısı (E-kur), tanrıların kararını senden isterler.*
17. *Toplantı günü, büyük tanrıların kararının açıklandığı gün,*
18. *30'uncu gün sizin bayramınızdır - tanrısallığın kutsandığı gün.*

19. *Ey Tanrım, senin bilgeliğinin büyüklüğünde insanın öğrenebileceği bir eşi daha yoktur.*
20. *Sana muhteşem bir kurban sunuyorum, sana seçkin koçların ilkini kurban ediyorum.*
21. *Önünde eğiliyorum, kendimi tanıtıyorum, sana ibadet ediyorum; aç ağzımı.*
22. *Lütuf dolu düşünceler ve doğruluk üzerime yerleşiyor.*
23. *Uzun zamandır bana kızgın olan Tanrım ve Tanrıçam,*
24. *İyilik ve doğrulukla bana yönelin.....*
25. *O gönderdi. Bel mi? rüyaların tanrısı,*
26. *Gün ağardığında günahlarımı örtsün, kötülüklerimi örtsün.*
27. *Gücüne sonsuza kadar tapınılsın.*
28. *Büyü: Tanrı Sin'e tapınma.*
29. *Büyü: [Tanrıçaların] en büyüğü olan kudretli tanrıça Iştar,*
30. *Cennetin ve yerin hakimi (?), ihtişamıyla [parlak],*
31. *[Tanrıça] Innina ..... tanrı Sin, Tanrının çocuğu....*[265].

Arka Yüz;

2. [*tanrıça] Tagmit .....*

3. .. herhangi birinin oğlu olan, kimin tanrısı kim olursa olsun, onun tanrısı her zaman (o) ..

4. Herhangi bir ayda, herhangi bir yılda kötü bir ay tutulması olduğunda],

5. İçimdeki kötü ve kötü büyücüler (?) ve kadın memurlar saray ve toprak diye feryat ediyorum.

6. ..... duamı duy.

7. Eşiniz, yüce efendi, tem'in ilk doğan oğlu tanrı Nebo'ya davamı sunun.

8. Senin şefaatin aracılığıyla şikâyetimi duysun, ricamı kabul etsin, duamı kabul etsin.

9. Bu büyük sıkıntı içinde Tanrı ve Tanrıça büyük olsun.

10. Vücudumun hastalığı giderilsin, etimin israfı uzaklaştırılsın,

11. Kasları tüketen hastalık ortadan kalksın.

[265] Craig, 1894-1895, s. 103

12. Üzerimde olan cadılık, kötü nefes ve zehir olsun,

13. Yasak kalksın, büyü bozulsun,

14. Veba iblisi kovulsun, göğsü yatışsın, şefaatle sağlığıma kavuşsun.

15. Tanrı ve kral, senin değişmez olan yüce emrin aracılığıyla benim iyiliğimi ilan etsin,

16. değişmeyen sadık iyiliğin sayesinde bile Ey Tanrıça, Tasmit.

17. Büyü: Tanrıça Tasmit'e duyulan hayranlık.

18. Büyü: İnsan ordusunu doğru yönlendiren efendi.

19. ... kurban evi. Kralı Asurbanipal'in sarayı Asur ülkesinin kralı ev sahipleri,

20. [kimin] güveni tanrı Alur'a ve tanrının bağlı olduğu tanrıça Beltis'edir. Nebo ve tanrıça Beltis büyük bir anlayış sağladılar.

21. Tablet yazma sanatı hakkında net bir fikir sahibi oldu,

22. benden önceki kralların hiçbirinin sahip olmadığı iletişim aracı.

23. Tanrı Nebo'nun bilgeliğini, ... orada olan her şeyi tabletlerin üzerine yazdım (ve) hazırlandı (ve)

24. Sarayımın içine, huzurumda, talimatım için yerleştirdim.

25. Ey bilgeliği, tanrıların ışığını veren tanrı, tanrı Alur, kim olursa olsun (ismimi) *yok edecek veya onun adını benim adımla yazacak,*

26. tanrı Asur ve tanrıça Beltis öfkeyle ve kızgınlıkla onu fırlatsınlar aşağı ve onun adı ve tohumu topraktan silinecek[266].

[266] Craig, 1894-1895, s. 105

6.1.2. Asur kralı Ashurbanipal'ın Kütüphanesinden Bir Tablet

Ay Tanrısı Sin'e dua içeren bir tablettir. Tek tanrılı dualar, Tanrı'ın ismini, statüsünü ve gücünü anarak başlar. Tanrı. Bu kavramlar, müşrik bir inançta özel bir önem kazanır. Hitap edilecek tanrı sadece insanlığa ilişkin olarak tanımlanmamalıdır. Aynı zamanda panteonun diğer tanrılarıyla da ilgili. Buna göre, Bu duanın uzun okunması iki bölüme ayrılmıştır; Sin'in insana faydası, diğeri ise Sin'in tanrılar arasındaki konumu; her ikisi de ilahi isimlerin anılmasıyla tanıtılmıştır. İlk bölüm (1-8), Sin'i insanlığa yardım eden ve doğru yolu gösteren bir ışık kaynağı olarak över. İlahi rehberlik burada yalnızca ruhsal bir kavram değil, aynı zamanda Ay Tanrısı'nın sağladığı ışığın geceyi aydınlatması ve insanın yolunu bulmasını sağlamasıyla fiziksel gerçekliğe karşılık gelir. İkinci bölüm (9-14), Sin'e Tanrılar arasında eşit derecede yüce bir konum verir: Güneş Tanrısı Şamaş'tan daha az güçlü değildir ve onun huzurunda 'eğilen' diğer tanrılardan çok daha üstündür. Böylece iki tektanrılı dua, tek Tanrı'ya odaklanan ve Zaman'ın sonuna doğru yönelen bir 'eskatolojik kozmoloji' ile başlarken, Babil duasının çağrılması, bireysel tanrının insanlık ve akranları karşısındaki konumunu sonsuza dek tanımlayan zamansız bir hiyerarşiyi çağrıştırır. Günah duası durumunda tehdit, ay tutulmasıyla ortaya çıkan 'kötü ve olumsuz alametler'den oluşur (15-16) ibadet eylemi ise belirli bir zamanda kutlanacak belirli bir ritüel sunumdan oluşur (17-20)[267].

I. *Dua*

1. *Sin, Ey Nannar, yüce,*
2. *Sin, eşsiz olan, yapan,*
3. *Kim ona ışık sağlıyor,*
4. *Karanlık kafalı insanlara rehberlik eden,*
5. *Senin ışığın parlak,*
6. *Senin meşalen ne kadar parlak,*
7. *Parlaklığın geniş toprakları doldurdu.*
8. *İnsanlar ışıl ışıl parlıyor: seni görünce cesaretleniyorlar.*
9. *Ey tasarımlarını kimsenin düşünemeyeceği cennetin Anu'su,*
10. *Senin ışığın, ilk doğan oğlun Şamaş gibi üstündür.*
11. *Büyük Tanrılar senin huzurunda eğildiler; Ülkenin kararları önünüze seriliyor;*

[267] Sperl, 1994, s. 222, 223

12. Büyük Tanrılar sana sorduğunda sen öğüt verirsin.

13. Onlar senin emrinde meclislerinde otururlar (ve) tartışırlar;

14. Ey Sin, sana sorduklarında Ekur'dan biri parlıyor tanrıların kehanetini veriyorsun.

II. *Ağıt ve Tapınım*

15. Ay tutulmasının kötülüğünden dolayı ...,

16. Kötü ve olumsuz alametlerin şerrinden dolayı ve sarayımda ve ülkemde meydana gelen işaretler,

17. Ayın karanlığında, kehanetin zamanında, ...

18. Otuzuncu gün, bayramınız, senin tanrılığının zevk günü,

19. Ey Namrasit, tasarıları benzersiz olan güçte kimse hamile kalamaz,

20. Senin için saf bir buhur sunusu hazırladım gece; Sana en güzel tatlı içeceği döktüm.

21. Diz çöküyorum;

III. *Dilekçe*

22. Bana esenlik ve adalet dileklerini getir.

23. Tanrım ve tanrıçam, günlerce bana kızdılar,

24. Gerçekte ve adalette benden yana olun; yolum hayırlı olsun; yolum doğru olsun.

25. Rüya tanrısı Zakar'ı gönderdikten sonra,

26. Gece boyunca günahlarımın silindiğini duyayım; suçum dökülsün;

27. Ve sonsuza kadar sana sadakatle hizmet etmeme izin ver[268].

Üç dua metni arasındaki edebi etki sorusu son derece kurgusal kalmaktan başka bir şey yapamazken, aralarındaki karşılaştırma, farklı dinlerin bu metinlere Tanrı'ya hitap eden dil olarak atadığı statü hakkında yorumlara neden olmaktadır. Üçü de yüce bir şiirsel diksiyonla formüle edilmiş olsa da, onlara atfedilen kült değeri önemli ölçüde farklıdır. Bu tür dualaların kompozisyonu rahip ayrıcalığı gibi görünmektedir. Dahası, diğer ilahi dualar gibi, kapsamlı bir kurban ritüelinin bir parçasıydı ki bu olmadan muhtemelen Ay Tanrısı ay olarak belirgindir; ışığı, varlığı çıplak gözle görülebilir, ancak bir ilahilik olarak uzaktır ve diğer, rakip tanrılarla çevrilidir. Duada belirtildiği gibi, onlarla iletişim ancak geniş bir panteonun aracılığı ile gerçekleşebilir[269].

[268] Pritchard, 1969, s. 386

[269] Sperl, 1994, s. 224, 225

6.1.3. Kral Nabonidus'un Harran Yazıtları

Harran Ulu Camii kalıntıları arasında 3 tane, eski kent kalıntıları arasında da 1 olmak üzere yazıtlı 4 stel tespit edilmiştir. Nabonidus'un saltanatına ait dört anıt artık Harran'da (veya yakınında) bulunduğundan, bunlara kısa bir başlık olarak NABON.H (yani Harran) vermek uygun olacaktır. Bu dört anıt iki farklı yazıt taşıyor, her birinin iki kopyası var. Bir anıtın başlangıçta Ay-tanrısı tapınağının dört tarafının her birinde bir yerde durmuş olması mümkün görünüyor ve bu nedenle şu anda Nabonidus tarafından oraya dikilen tüm anıtlara sahip olabiliriz; bu durumda onları I, 2, 3, 4 olarak numaralandırmak yeterli olacaktır. Ancak tam tersine, başka kopyalar veya hatta başka yazıtlar da mevcut olabilir 1 ve gelecekte bulunabilir. Bu nedenle, biraz daha karmaşıklık pahasına, iki yazıtın her biri için numaralar ayrılacaktır I kraliyet Annesininki için ve 2 kralın kendisi için. Her birinin iki kopyası daha sonra A ve B olarak ayırt edilecektir[270].

Bu dört adet stel Ay Tanrısı Sin'in tapınağının dört köşesine konulmuştur. Bu stellerdeki yazıtlarda;

NABONIDUS H I, B Yazıtı **I.**

1. *Ben. Ben Adda-guppi hanımıyım, anne*
2. *Babil kralı Nabium-na'id'den,*
3. *tanrıların sadık kadını Sin, Nin-gal, Nusku,*
4. *ve Sadarnunna, tanrılarım;*
5. *Çocukluğumdan beri arananlar*
6. *onların tanrıları. Oysa Nabopolassar'ın 16. yılında,*
7. *Babil Kralı Sin, tanrıların kralı, şehriyle birlikte*
8. *Tapınağı öfkelendi ve göğe, şehre ve*
9. *İçinde bulunanlar helak oldular.*
10. *(Şimdi) Sin, Ningal, Nusku'nun türbeleri kadar,*
11. *ben ben. ve Sadarnunna'yı aradım ve onların tanrılığına tapıyordum,*
12. *(ve) tanrıların kralı Sin'in cüppesinin eteğini tuttum, gece ve gündüz*
13. *13. Onun büyük tanrılığını her gün, hiç durmadan aklımda tutuyordum.*
14. *14. Yaşadığım sürece Sin, Sema', İbtar ve Adda'nın,*

[270] Gad, 1958, s. 35

15. *Ben göklerde ve yerde onların sadık kullarıyım. Benim nimetlerim,*
16. *Bana verdikleri güzel şeylerden, ben de gündüz, gece, ay ve yıl, onlara (geri) verdi.*
17. *Gece boyunca tanrıların kralı Sin'in kaftanının eteğini tuttum ve gündüz*
18. *iki gözüm dua ve tevazu içinde onunla birlikteydi*
19. *Ben onların önünde eğildim (ve) şöyle (dua ettim): "Dönüşün*
20. *senin şehrin bana, kara başlı kavim,*
21. *senin yüce tanrılığına tapabilirim." Sakinleşmek için*
22. *tanrım ve tanrıçamın kalbi, ince yünden bir elbise, mücevherler,*
23. *gümüş, altın, yeni bir vardiya, parfümler, tatlı yağ,*
24. *Vücuduma değil, yırtık bir vardiyaya başvurdum*
25. *Giyinerek çıktım, dışarı çıkışlarım sessizdi, ilan ettim*
26. *onların övgüleri: şehrimin ve tanrıçamın ihtişamı*
27. *kalbime kurulmuştu, onları gözetledim,*
28. *Benim için iyi olan ne varsa eksik etmedim, fakat onu (her zaman) onların önünde taşıdım.*
29. *Asur kralı Asurbanipal'in doğduğum 20. yılından itibaren*
30. *Asur-etillu-ili'nin 3. yılı olan Asurbanipal'in 42. yılına kadar,*
31. *oğlu, Nabopolassar'ın 21. yılı, Nebuchadnezzar'ın 43. yılı,*
32. *Awal-Marduk'un 2. yılı, Neriglissar'ın 4. yılı,*
33. *Göklerin ve yerin tanrılarının kralı olan tanrı Sin'in 95 yılında,*
34. *(içinde) onun büyük tanrılığının türbelerini aradım,*
35. *(çünkü) iyi işlerim için bana bir gülümsemeyle baktı*
36. *dualarımı duydu, sözümü, gazabını kabul etti*
37. *kalbi sakinleşti. E-hul-ijul'a doğru Sin tapınağına doğru*
38. *Kalbinin neşe kaynağı olan Harran'da barıştı, o vardı*
39. *saygı. Tüm tanrıların kralı Sin bana döndü ve*
40. *Nabu-na'id (benim) tek oğlum, rahmimin sonucu, krallığa*
41. *çağırdı ve Sümer ve Akkad krallıklarını*
42. *Mısır sınırından yukarı denizden aşağı denizlere kadar*
43. *buraya emanet ettiği tüm topraklar*
44. *ellerine. İki elimi kaldırdım ve tanrıların kralı Sin'e,*
45. *saygıyla yalvararak [(dua ettim) böylece, " Nabu-na'id*

46. (benim) oğlum, rahmimin çocuğu, annesinin sevgilisi,][271]

II

1. Ben. onu krallığa çağırdın, adını duyurdun,

2. senin büyük tanrılığının emriyle büyük tanrılar

3. iki yanına gidin, düşmanlarını düşürsünler,

4. Unutma, (fakat) E-hul-hul'u ve onun temelini(?) bitirmeyi hayırlı kıl."

5. Rüyamda iki eli tanrıların kralı Sin'in üzerine konduğunda,

6, 7. benimle şöyle konuştu: "Seninle tanrıların dönüşünü ve Tanrıların meskenini oğlun Nabu na'id'in ellerine teslim edeceğim. Harran;

8. E-bul-hul'u inşa edecek, yapısını tamamlayacak, (ve) Harran'ı

9. Onu mükemmelleştirip yerine geri getirmeden öncekinden daha fazlası. ben o. Sin, Nin-gal, Nusku ve Sadarnunna'nın eli ben ben. onları yakalayacak ve E-hul-bul'a girmelerini sağlayacak". Sin'in sözü,

12. Bana söylediği tanrıların kralına saygı gösterdim ve bizzat gördüm (yerine getirildi);

13. Nabu-na'id, (benim) tek oğlum, rahmimin çocuğu, ayinler

14. Sin, Ningal, Nusku ve unutuldu

I5. Sadarnunna'yı mükemmelleştirdi, E-hul-hul

I6. Harran'ı yeniden inşa edip mükemmelleştirdi.

17. onu mükemmelleştirip yerine geri getirmeden öncesine göre; el

I8. Sin, Nin-gal, Nusku ve Sadarnunna'nın

19. kraliyet şehrini ele geçirdi ve Harran'ın ortasında

20. E-hul-hul'da kalplerinin neşe ve mutluluk meskeni

21. ve sevinçle onların yaşamasına izin verdi. Eski zamanlardan beri, Sin'in kralı tanrılar,

22. aşkı için yapmamış ve kimseye vermemişti (yaptı) benimle ilgili

23. her zaman tanrılığına tapan, eteğine tutundu bornoz-Sin, tanrıların kralı,

24. başımı kaldırdı ve bu ülkede bana iyi bir isim verdi,

25. uzun günler, yıllar süren gönül rahatlığı üzerime çoğaldı.

26. Asur kralı Aiurbanipal zamanından 9. yıla kadar

27. Babil Kralı Nabu-na'id'in oğlu, rahmimin çocuğu

28. 104 yıl boyunca mutlulukla, tanrıların kralı Sin'in saygısıyla,

[271] Gadd, 1958, s. 47-49

29. içime yerleştirdi, beni güzelleştirdi, kendi benliğimi: ikimin görünüşü gözler

30. Açık, mükemmel anlıyorum, elim ve her iki ayağım ses,

31. sözlerim, etim ve içeceğim iyi seçilmiştir

32. Benimle aynı fikirdesin, bedenim güzel, kalbim memnun.

33. Benden dört nesile uzanan torunlarım kendi içlerinde gelişiyorlar

34. Gördüm ki, çocuk sahibi oldum. Ey tanrıların kralı Sin, iyilik için

35. bana baktın, günlerimi uzattın: Babil kralı Nabu na'id,

36. oğlum, efendimiz Sin'e adadım onu. O hayatta olduğu sürece

37. sana karşı gelmesin; iyilik dehası, iyilik dehası benimle (olmak)

38. Sen atadın, onlar da bana çocuk kazandırdılar. onunla (da)

39. (onları) tayin et, ve senin yüce tanrılığına karşı kötülük ve saldırı

40. Dayanma, (ama) senin yüce tanrına tapmasına izin ver. 21 yılda

41. Nebuchadnezzar'ın 43 yılında Babil kralı Nabopolassar'ın,

42. Nabopolassar'ın oğlu ve 4 yaşındaki Babil kralı Neriglissar'ın,

43. 68 yıl boyunca krallığı sürdürdüler

44. Bütün yüreğimle onlara saygı duydum, onları gözettim,

45. Nabu-na'id (benim) oğlum, rahmimin çocuğu, Nebuchadnezzar'dan önce

46. Nabopolassar'ın ve (önceden) Babil Kralı Neriglissar'ın oğlu ayakta durmasını,

47. gece gündüz onları gözetliyordu

48. sürekli olarak onları memnun eden şeyi yaptı,

49. adımı onların gözünde favori kıldı (ve) beğendi

50. [kendilerinin] [kızı] başımı kaldırdılar[272].

III

1. Ben. (Onların ruhlarını) besledim ve buhur sunuları sundum

2. zengin, tatlı tadı olan,

3. Onlara sürekli olarak görev verdim ve

4. her zaman önlerine kondu.

5. (Şimdi) Nabu-na'id'in 9. yılında,

6. Babil Kralı, kader

7. kendisi onu götürdü ve

8. Babil kralı Nabu-na'id,

[272] Gadd, 1958, s. 49-51

9. (onun) oğlu, rahminin çıkışı, ...

10. Cesedi gömüldü ve [cübbeler]

ben ben. muhteşem, parlak bir manto. . . . . ..

12. altın, parlak. . . . . .

I3. güzel taşlar, [değerli] taşlar,

14. pahalı taşlar. . . . . .

15. cesedini tatlı yağla meshetti

I6. onu gizli bir yere koydular. [Öküz ve]

I17. koyun (özellikle) semirtildi [kesildi]

18. ondan önce. [Halkı] topladı

19. Babil ve Borsippa, [halkla birlikte]

2o. uzak bölgelerde yaşayanlar, [krallar, prensler ve]

21. valiler, [sınırdan]

22. Yukarı Deniz'de Mısır

23. (hatta) Aşağı Deniz'e kadar [çıkmasını sağladı],

24. yas ve . . . . . .

25. ağlayarak gerçekleştirdi, [toz?]

26. 7 gün boyunca başlarının üzerine döktüler

27. ve 7 gece . . . . . .

28. Kendilerini(?), kıyafetlerini kestiler

29. yere atıldı(?). Yedinci günde .....

30. tüm ülkenin insanları(?) saçları(?)

31. tıraş olmuş ve . . . . . .

32. kıyafetleri. . . . . .

33. . . . . onların kıyafetlerinden .....

34.(?)yerlerinde(?) . . . . . .

35. onlar mı? ile . . . . . .

36. Ette(?).. ....

37. biriktirdiği rafine parfümler(?) .....

38. [insanların] başlarına tatlı yağ

39. döktü, yüreklerini.....

40. sevindi, [neşelendi(?)]

41. akılları, [evlerine giden] yol

42. o (?) tutmadı(?) .....

43. ait oldukları yere gittiler.

44. kral ya da prens olun .....

45-50. ……

51. Gökte ve yerde (tanrılardan) korkun

52. onlara dua edin, [söylemeyi ihmal etmeyin]

53. Sin'in ve tanrıçanın ağzından .....

54.....

55.....güvenliği sağla.....senin tohumundan

56. [hiç(?)] ve [hiç(?)] için[273].

H I'in son sütunu, ölen Anne için kral tarafından kararlaştırılan ve yönetilen ve batıdan doğuya imparatorluğunun tüm halklarını temsil ettiği söylenen yas tutanlar tarafından gözlemlenen yasın ayrıntılı bir tanımını içeriyordu. Ne yazık ki metin kötü durumda, ancak yeterince açık bir şekilde Babil'de kullanıldığı bilinmeyen, ancak batı Sami dünyasının daha sonraki edebiyatı tarafından bilinen ayinleri anlatıyordu: "*kafaya toz serpmek, giysileri fırlatmak veya yırtmak, saçı tıraş etmek veya yolmak ve eti kan lekeleriyle çirkinleştirmek için kesmek gibi ...*"[274].

NABONIDUS H2, A ve B Yazıtı **I**

1. *Tanrı ve tanrıçaların en büyüğü olan Sin'in operasyonu,*

2. uzak günlerden beri bunu kimse bilmiyor

3. O, o yere inmedi, (bu nedenle) o yerin halkı onu gördü. o (gerçekten), fakat

4. onu tablete yazmadım ve yere koymadım

5. önümüzdeki günler için. Günah, tanrıların ve tanrıçaların efendisi, sakinler

6. göklerin (sensin) Babil kralı Nabonidus'un önünde,

7. göklerden gelen bir şey. Ben Nabonidus'um,

8. kim birisi (olma) ve krallık onuruna(?) sahip değildir

9. içimde değil, (ama) tanrılar ve tanrıçalar dua etti

[273] Gadd, 1958, s. 51-53
[274] Gadd, 1958, s. 91

10. ben ve Sin krallığa Ben beni aradım. Gece mevsiminde bana bir rüya görmemi sağladı

12. (diyerek) şöyle "E-iul-iul Harran'daki Sin tapınağı hızlıca

13. (bunu görerek) arazilerin hepsini senin ellerine inşa et

14. gerçekten kararlılar ". (Fakat) Babil'in oğulları Borsippa,

15. Nippur, Ur, Erek, Larsa, rahipler (ve)

16. Akkad'ın başkentlerinin halkı, onun büyüklerine karşı

17. tanrısallık rahatsız oldu, ne zaman(?) arasalar (herhangi bir şeyi) yaptılar kötü bir şekilde,

18. tanrıların kralının gazabını (kızgınlığını) bilmiyorlardı. (hatta) Nannar,

19. Ne zaman(?) vatana ihanetten bahsetseler, görevlerini unuttular

20. vefayı değil, köpek gibi yuttular

21. birbirimiz; bunların ortasında ateş ve kıtlık

22. meydana getirdiler, bu memleket halkını küçülttüler. Ama ben

23. kendimi şehrim Babil'den uzağa sakladım

24. Tema', Dadanu, Padakku[a] yolunda,

25. Hibra, Iadiiu ve Iatribu'ya kadar;

26. on yıl onların arasında dolaştım (ve)

27. şehrim Babil'e girmedim. Sin'in sözü üzerine,

28. tanrıların kralı, tanrıların ve tanrıçaların efendilerinin efendisi, sakinler

29. göklerin, Sin-Nannar'ın sözünü yerine getirdiler,

30. Gamav, İstar, Adda ve Nergal; (benim) güvenliğimin ve hayatımın koruyucusu

31. Benimle birlikte görevlendirildiler. O yılın Nisannu ayında

32. ve Akkad ve Hatti ülkesinin halkı Tasritu ayı ovaların ürünleri

33. ve alınan denizin. Yazın sertliğinde,

34. Siwanu, Du'uzu, Abu, Ululu, Tairitu ayları, bu aylarda

35. Bunca yıldır hiç durmadan.

36. Göklerin ve yerin bekçisi tanrı Adda Sin'in emriyle, sular

37. yağmur onlara içecek, mal ve mülklerini verdi

38. huzur içinde önüme getirdiler. Kelimede

39. Sin'in ayrıca I'tar, savaş hanımı, onsuz düşmanlık ve barış

40. topraklarda yok ve silah var

41. sahte değil, el(ler)i onların üzerinde

42. Mısır ülkesinin(?) krallarını(?) ve krallarını(?) geçti. Medler,

43. Arapların ülkesi ve düşman olan bütün krallar.

44. barış ve iyi ilişkiler gönderildi (elçiler)

45. benden önce. Arap topraklarının silah kullanan insanları

46. ..... Akkad ülkesinin

47. ve..... için

48. mülklerini yağmaladılar ve ele geçirdiler.....[275]

II

1. Sin'in sözü üzerine Nergal silahlarını

2. paramparça oldu ve hepsi [ayaklarıma] eğildi.

3. Samag, kehanetin efendisi, onsuz ağzın olmayacağı

4. açılmamış ve ağız kapatılmamış,

5. (o), kendisini yaratan baba Nannar'ın emrini yerine getirerek,

6. emanet ettiği Akkad ülkesinin ve Hatti ülkesinin halkını yaptı

7. ellerime, benimle gerçek söz ve yürekten (olmak için);

[275] Gadd, 1958, s. 58, 59

8. benim için nöbet tuttular

9. broşürlerin inzivasında emirlerimi yerine getirdiler

10. seyahat ettiğim uzak ve tenha yollar.

11. (In) on yıl içinde belirlenen zaman geldi

12. tanrıların kralı Nannar'ın söylediği günler gerçekleşti;

13. Ta'ritu ayının 17. günü, Sin'in kefil olduğu gün

14. Onun vahiyi, (ayın) 1. günü olan tanrıların efendisi Sin

15. Anu'nun adını anan palası göklere saldırırken

I6. ve işlevleri birleştiren dünyayı paramparça eder

17. Anu'nun ofisinin, Enlil'in ofisinin işlevlerini tamamlaması,

I8. Ea'nın ofisinin işlevlerini yerine getiriyor,

19. Cennetin tüm fonksiyonları kimin elinde

20. kabul ediliyor, tanrıların Enlil'i, kralların kralı, efendilerin efendisi,

21. kimin emri üzerine geri dönmezler

22. Sözü iki kez söylenmez,

23. kimin yüce tanrılığı göklerin korkusuyla

24. ve yeryüzü onun yüzü gökler gibi doludur

25. ve toprak yayıldı; sen olmadan kim

26. bir şey yapıyor mu? Kalbinin yerleşmeyi tasarladığı bir ülke

27, 28. Büyük tanrılığının korkusunu içine katıyorsun ve gelecek günler için

29. Temelleri sağlamdır. (Ama) kalbinin ait olduğu bir ülke

30. kendi yıkımını tasarladı, senden korku

31. onun kalbini ayırırsın, onu devirirsin

32. gelecek günler için: bütün tanrılar ve tanrıçalar,

33. Cennetin sakinleri dikkat edin

34. ağzından çıkan emri yerine getirirler

35. onları yaratan baba Nannar'a; tamamlama

36. Yüce emri olmayan(?) göğün ve yerin görevleri

37. cennette her gün hangi gün

38. Arazinin kurulmadığını ilan ediyorlar(?)

39. ve ülkede ışık yok.

40. Tanrılar ? ? sarsıntı ve titreme,

41. büyüklerinin emrinden önce Anunnakiler

42. tanrılık, ki bu değildir. . . . . dağlar[276]

III

1... ... . kahinlerle

2. ve tercümanları kendime (içinde) talimat verdim, (ellerimi ona mı) koydum?

3. Gece mevsiminde bir rüya rahatsız ediciydi, ta ki .....

4. Yıl tamamlandı, belirlenen zaman geldi .....

5. Tema'I şehrinden (geri döndü mü?).....

6. Efendilik koltuğum Babil (girdim) .....

7. beni gördüler ve.....

8. barışma, götürdükleri hediyeler.....

9 ..... yakınlardaki krallar

10. gelip ayaklarımı öptü

11. Uzaktakiler bunu duydular ve onun büyük tanrılığından korktular.

12. Uzaklarda ortaya çıkan tanrılar ve tanrıçalar

[276] Gadd, 1958, s. 61-63

13. geri döndü ve benim adıma iyi konuştu,

14. ve kehanetin kehanetinde organlar benim için uygun şekilde düzenlenmişti. Bol miktarda

15. ve uzak bölgedeki halkım zenginlik ve bolluk

16. Yurt dışına yayıldım ve refah içinde yola çıktım

17. kendi toprağıma. Onun büyük tanrılığının sözünü gözlemledim,

18. Kalmadım, küçülmedim, dinlenmedim; çağırmaya izin verdim

19. Mısır sınırındaki Akkad ve Hatti ülkesinin halkları

20. Tanrıların kralı Sin'in, Yukarı Deniz'den Aşağı Deniz'e kadar olan kısmında,

21. elime teslim etmişti. E-bul-bul Sin tapınağını yeniden

22. İnşa ettim, işini bitirdim. Sin'in elleri,

23. Nin-gal, Nusku ve Sadarnunna'nın

24. Suanna kraliyet şehrime sarıldım ve sevinçle

25. Onları girip kalıcı tapınaklarında yaşattığım için sevinç duydum;

26. önlerine cömert içkiler döktüm ve

27. Hediyeleri çoğalttım. E-iul-iul'un "başı"

28. Destekledim, halkının gönüllerini sevindirdim,

29. Tanrıların kralı, efendilerin efendisi Sin'in emrini yerine getirdim.

30. Göklerdeki tanrılarla karşılaştırıldığında göklerde yaşayanlar, onun adı aşıyor:

31. (ayrıca) onun en parlak (akranı) olan Samas'tan, Nusku'dan, Itar'dan, Adda'dan, Nergal,

32. Nannar'ın emrini yerine getirenler

33. onların üstünleri. Kollarımı nereye koysam

34. (hatta) nereye kadar (ertelesem?) önüme koydum

35. Nannar'ın komutasını yerine getirmek. kimsin sen

36. Sin'in krallığa kimi çağıracağı ve

37. sana Sin'in türbesi "Ey oğlum, oğlum" diyecek

38. göklerde ikamet eden (arayacak mısın?)

39. ve onun sözünü dikkate almayacaksın. . . . .)

40. (o) kim . . . . . .

41. silahıyla, ile ..... (vuracak mı?)[277].

Eldeki verilere göre bu yazıtların tek amacı tanıtımdı. Bir çiftin üzerindeki heykeller tapınağın dindar yeniden kurucusunu gösterirken, diğer çiftin üzerindekiler onunla birlikte (kalan parçadan neredeyse kesin olarak anlaşılıyor) Annesinin figürünü tasvir ediyordu. Okuma bilenler için, çağrı daha doğrudandı. Annenin yazıtı, cenaze kayıtlarının 3 karakteristik özelliklerine sahiptir; görev bilincine sahip toplumun kraliyet patronlarına (sütun III, 1-4) ve oğlunun kendisine (sütun III, 5-43) ödediği cenaze onurlarının açıklamasını içerir, ancak yine de bir mezar taşı yazısından başka bir şey değildir. Uzunluğunun üçte ikisi, Ay Tanrısı'nın ve Babil'in Keldani krallarının hizmetkarı olarak onun biyografisi ve oğlu için krallığı elde etmesindeki (gizlice ima etmediği gibi) ve onun aracılığıyla uzun zamandır beslediği Harran'daki ilahi efendisinin meskenini ve ibadetini yeniden kurma arzusunu gerçekleştirmesindeki çifte zaferinin hikayesiyle doludur. Bu nedenle içerik olarak Anne'nin yazıtı, Babil geleneğine göre az çok yeni olan bileşenlerin bir karışımıdır. Aslında bir bina yazıtı ve de cenaze amaçlı değildir, çünkü ne bir mezarın üzerinde durmuştur ne de kurucusunun ölümü ve gömülmesi onun görünürdeki amacının bir parçasıdır, ancak uyumsuz bir ektir. Belki de buna en iyi şekilde bir bildiri denebilir ki bu bildirinin ana fikri bellidir; Nabonidus'un, yüce tanrının seçimiyle meşrulaştırılan bir kralın olduğu iddiasını desteklemek için, açıkça yaşam boyu 4 sadık kadına verilen ve kraliyet seleflerinin babalık olmasa bile lütfu söz konudur. Elbette, bu belgenin ne kadarının ilk elden anaerkil kendisine ve ne kadarının metni okuduğumuz şekliyle oluşturan hayatta kalan oğula ait olduğunu ortaya çıkarmak mümkün değildir. Bu ayrım önemsiz olurdu, çünkü amaçları aynıydı[278].

[277] Gadd, 1958, s. 63-65
[278] Gadd, 1958, s. 90

Kralın kendi yazıtı (H 2), içeriği ne kadar söylemsel olursa olsun, tema olarak daha düzenlidir, çünkü Harran'ın ve özellikle tapınağın bir yapı yazıtıdır, bu nedenle ana anlamı Yeni Babil döneminin diğer yapı yazıtlarına benzemektedir. Ancak bunların aksine, zamanının laik tarihinin bir kısmını, tek taraflı ifadeler ve kendini haklı çıkarma ile renklendirerek aktarılır, bu unsurlar aslında bu huzursuz gaspçının diğer yazıtlarında da eksik değildir, ancak burada saltanatını kendine özgü biçimine zorlayan vurguların çok daha fazlasını ortaya koyar. Eğer Anne'nin yazıtı oğlunun meşruiyetini kurmayı amaçlıyorsa, oğul bunu, politikasının doğruluğunu ve her şeyden önce başarısını iddia ederek kanıtlamaya çalışır. Bu da ona göre, sonunda o kadar belirgin hale gelmiştir ki, içerideki muhalifleri uzlaştırılmış, dışarıdaki düşmanları yatıştırılmış ve halkı hem içeride hem de dışarıda refaha kavuşmuştur[279].

6.1.4. Diğer Yazıtlar

Diğer yazıtlardan biri olan Büyük Hitit kralının Tarhuntašša kralı Kurunta ile yaptığı "Bronz Tablet" adı verilen barış antlaşma metninde; "*Kulitta, Yemin Kralı Ay Tanrısı, Yemin Kraliçesi NIN.GAL*"[280] yazılıdır. Yine bir Hitit kehanet metninde; "*Sen, tanrım, [bana] [saygı ve gücü] geri ver!' [Ey Güneş tanrısı], sen [hepsinin] çobanısın. Mesajınız sizin ve herkes için [tatlı]. [Bana] öfkelenen ve beni reddeden [ilâhım] [aynı (tanrı) bana tekrar saygı göstersin] [ve] [beni] iyileştirsin! Bana hastalık veren Tanrım [yine] bana acısın. [Ama ben], [hastalık]tan yoruldum (ve) ve (böylece) artık üstesinden gelemiyorum. [...]kötülüğü [benden] kazıdığın anda [...]. ve ay tanrısının oğlu "NİN.GAL" sizin sakalınız lapus lazuli taşıdır. Köleniz Kantuzzili bu vesile ile sizinle konuşuyor"*[281].

[279] Gadd, 1958, s. 91
[280] Otten, 1988, s. 25
[281] Karauğuz, 2020, s. 104

Hititlerde bir kült töreni ile ilgili bir metinde Ay Tanrısı Sin'in adı anılmaktadır; *"... [ve on]u bir somun ekmeğin üzerine koyar ve onu geceleyin yukarıya dama götürür. Onu (somun ekmeğin üzerine koyulanı) somun ekmek ile beraber (damın üzerindeki) yağmur oluğunun arkasına, yıldız(lar)ın altına koyar ve şöyle der: "Yukarıdaki gökyüzünden aşağıya, bin yıldız onu büyüler(ler), Ay Tanrısı onu büyülesin, aşağıda ise kara topraktan /yeryüzünden yerin Güneş Tanrıçası büyülesin*"[282].

Hitit Kralı II. Muršili için yapılan bir dua metninde, kralın Ay Tanrısına duası şu şekildedir; *"Şimdi, sana daha önce geldiğim konuda beni duy. Ay Tanrısı, beyim, sen bana, Ay Tanrısı, bir işaret verdiğin zaman kötülüğü işaret ediyordun, gör! Yerim(d)e vekiller tayin ettim. Şimdi bunları al (beni serbest bırak). Sonra onlar canlı boğayı Ay Tanrısı'nın yüksek yerine sürerler ve o yüksek yerde onu kutsarlar. (Devam eden satırlar bozulmuştur, fakat boğanın öldürülüp (bir daha) yakıldığı kesindir, çünkü Ay Tanrısı kralın cenazesinin dumanını (koklamak değil!) görmek istemiştir. Kral dua eder: "Bu vekillerin ölmesine izin ver, fakat ben ölmeyeceğim"*[283].

Kraliçe Puduhepa'nın eşi Hattušili'nin ayaklarının iltihaplanması ve durumunun daha da kötüye gitmesi sonucu, kraliçe tanrıya dua etmeye karar vermiş ve bir kehanet ritüeli vasıtasıyla dua edeceği tanrının belirlenmesi sağlanmıştır. Kehanet sonucu olarak da Kummanni'de Ay Tanrısı SİN'e dua etmesi gerektiği ve adak olarak vereceği sunular metinde kaydedilmiştir. Son satırda (st. 21) yer alan "Mısır topraklarına bu haberi ileteceğiz" tabiri ile III. Hattušili için Mısır'dan LÚA.ZU çağrılmış olabilir ya da politik bir görüşme öncesi Kral III. Hattušili'nin hastalanması nedeniyle Mısır'a haber iletilmiş olabilir. "[Kırık]… Kummanni'li Ningal, [Kırık]… krala konuşur… [Kırık]…(kralın) mataššu'ya gitmesine izin vermez. Yapılan kehanet sorgulamasının sonucunda Kummanni Ülkesi belirlendi ve kraliçe Ay Tanrısı SIN'e şifa dileğinde bulunarak dua etti:

"*Ey Tanrım! Beyim, Efendim SIN, kocama uzun yıllar bahşet ve kocam ömrünü tanrının bahşettiği yıl kadar yaşasın. Sonra ben de (kraliçe) efendime 1 gümüş kadehi ve değeri belirlenmemiş 1 altın kadehi 1 yıl karşılığı olarak sana sunacağım. Bunları her yıl boyunca, değeri belirlenmemiş 1 altın kadeh ve her yılın 12 ayı boyunca her ay 1 gümüş*

[282] Arıkan, 2003, s. 36
[283] Savaş, 2002, s. 105, 106

kadehi sana sunacağım. Kendim değer biçeceğim ve onları tanrıya armağan edeceğim. (Hatta) SIN başka ne talepte bulunursa bulunsun, ettiğim duadaki gibi Urikina'da ya da başka bir yerde ben bu sunuları vermeye devam edeceğim"[284].

"A sir-namgala to Nanna" isimli bir metinden, Ay Tanrısı Sin'in (Nanna) gökyüzünü ve ay yılını düzenlemesi anlaşılmaktadır. Metnin ilgili bölümü şöyledir;

"….(18-20) Nanna, yeryüzünün ve gökyüzünün ejderhası, dik duran…, Ayları ve yeni ayı asan (sabitleyen), onların yerine yılı koyan. Suen, efendim, gökyüzünde (cennette) yalnız başına görkemlisin. (21-30) Efendim, Gökyüzünün ışığı, sen sonsuza dek varsın (konumlandırılmışsın). Bereketli yılları sürdürmek için, erkenden gelen seli ve aralıksız bereketi doğuran, iskeleleri sağlamlaştırmak için, gökyüzünün uçlarını düzenlemek için, kutlama yapmak için,… benekli tahıl getirmek için, için…,…, ülkenin krallık yerini sağlamlaştırmak için, Nanna, E-kišnuĝal'ın yüce yerini sağlamlaştırır…."[285].

Kayseri'nin Bünyan ilçesinde yer alan ve MÖ. 8. yüzyıl tarihli Sultanhanı sitelindeki yazıt 4 taraflı, toplamda 6 sıra hiyeroglif yazıttan oluşur. Yazıtın beddua kısmında Ay Tanrısı Sin'in beddua edilen kişiyi boynuzları üzerine koyarak cezalandırması için lanetlemektedir. Yazıt; *... (o) koltuğundan yükselsin ve Harran'nın Ay Tanrısı onu boynuzlarına geçirsin ve Karkamış'ın Kubabası ona arkadan saldırsın*"[286].

Karatepe'de bulunan MÖ. 9. Yüzyıl tarihli ortostat üzerindeki yazıt yer alır. Karatepe I adı verilen yazıtın beddua bölümünden sonra gelen, dileklerin yapıldığı bölümde Ay Tanrısı'nın adı okunur. Yazıt; "*Azatiwatas adı Ay Tanrısı ve Güneş Tanrısı'nın isimleri yaşadığı sürece Güneş ve Ay'ın isimleri gibi yaşasın*"[287].

[284] Dee Roos, 2007a, s. 107
[285] Black vd., 2006, s. 144, 145
[286] Karamete, 1949, s. 66-71
[287] Hawkins, 1999, s. 9-11

Soğmatar'da bulunan yazıtlardan, Soğmatar'daki höyüğün güneyinde bulunan tepenin kuzey tarafında ana kaya üzerine işlenen 2 rölyeften sağdaki, ayaktaki rölyefin sol yanında yer alan yazıt;

"*Šila'nın oğlu Šila bu büstü Adona'nın oğlu Tirdat ve kardeşlerinin hayatı anısına tanrı Sin için yaptı*."

Büst tarzında rölyefin sol tarafındaki yazıt;

"*Kuza'nın oğlu Zakkai ve çocukları Tanrı önünde hatırlansın*" yazmaktadır[288].

Yazıtta, tanrının ismi, ayaktaki erkek rölyefinde okunan yazıtta olduğu şekilde ve sadece "*tanrı*" şeklinde geçmektedir. Bu büstün, Ay tanrısı Sin'e ait olduğu yazıttan anlaşılmaktadır. Sin'in sembolü olan ay motifinin büstün omzunun üst tarafında bulunması da bunu desteklemektedir[289].

[288] Drijvers, 1980, s. 123; Drijvers ve Healey, 1999, s. 89
[289] Segal, 1954, s. 55

6.2. Steller Üzerinde Ay Tanrısı

Stel, Eski Yunanca'da ΣΤΗΛΗ kelimesinden türetilmiş "dik duran işaret" anlamını taşımaktadır[290]. Üzerlerindeki yazıtların türüne göre steller farklı gruplara ayrılmışlardırlar. Mezar Stelleri, Adak Stelleri, Onurlandırma Stelleri, Anlaşma Stelleri ve Karar Stelleri şeklindedirler[291]. Mezar yerinin belirgin olabilmesi için en bilinen tarz, gömü sonrası mezarın toprak, taş ve ufak taşlarla küçük bir yükseklti oluşturacak şekilde kapatılmasıdır. Ancak bununla yetinilmemiş mezarlar farklı şekillerde de işaretlenmişlerdir[292]. Mezar stelleri için en erken örnekler, MÖ. 14. yüzyıldan MÖ. 7. yüzyıla kadarki zaman diliminde Asur'da bulunan krallar ve resmi görevliler için yapılmış, düzgünce işlenmiş dikdörtgen taş bloklardır[293]. Bu stellerin perdahlanmış ön yüzlerinde, ölen kişinin tasviri ile birlikte adı bulunur[294]. Ay Tanrısı Sin'e ait stellerde iki kademeli bir kaide üzerinde yer alan bir sütun ve en tepede Tanrı Sin'in sembolü hilal betimlenmiştir. Hilalin altından her iki yandan püsküller sarkmaktadır. Bu özellik Sultantepe ve Aşağı Yarımca stelleri gibi örnekler aracılığıyla vurgulamış olmalılar. Geç Hitit kent devletleri döneminde Pazarcık ve Antakya stelleri yazıtlıdır stel üzerinde Sin stellerinde olduğu gibi hilal betimlenmiştir.

Akkad Kralı Naram-Sin'in (MÖ. 2254-2218) Lullubanilerin kralı Satuni'yi yenmesinin sonra yaptırdığı stel Elam'ın başkenti Susa'da bulunmuştur (Resim 1). Bu eser bugün Paris'teki Louvre Müzesinde yer alır. Naram-Sin ismi, Ay tanrısı Sin'in semitik şeklidir ve bu stelde tanrılara has olduğu bilinen boynuzlu başlıkla gösterilmiştir. Asur ve Babil toplumlarında boğa gücü, verimliliği ve dölleyiciliği temsil ederdi ve büyük şehir giriş kapıların iki yanına heykelleri konulurdu. Mezopotamya toplumlarında, Sümerlerden sonra sadece Akadlarda boynuzlu başlık tanrılık sembolü olarak kabul edilmiştir. Ancak boynuzlu başlık takan her figürde tanrı olarak kabul edilmemektedir[295].

[290] Johansen, 1951, s. 68, dpn. 1
[291] Malay, 1987, s. 3-8
[292] Hürmüzlü, 2008, s. 37
[293] Andrae, 1972, s. 22
[294] Johansen, 1951, s. 70
[295] Landsberger, 1945, s. 139

Tanrıların bir sembol ile tasvir edilmesi bilinen en önemli veri, I. Nebukadnezar'ın (MÖ. 1126–1103) Elam seferi sırasında yaptırdığı Kudduru'dur (Resim 2). Kudduru'nun ön yüzünde ise ilahi semboller ile arka yüzünde bir yazıt vardır. Kudduru'nun en üstünde tanrıça İştar'ın sembolü yıldız, tanrı Sin'in sembolü hilal, tanrı Şamaş'ın sembolü güneş diski tasvir edilmiştir. Bunların alt tarafında üç büyük tanrı, Ea, Anu ve Enlil'i sembolize eden, boynuzlu taç takılmış sunaklar bulunur. Onun da altında tanrı Marduk'un sembolü kürek, tanrı Nabu'nun sembolü kalem ve tanrı Nergal'in sembolü hayvan başlı silahı yer alır. Kudduru'nun en alt kısmında ise, sırtından şimşekler çıkan tanrı Adad, tanrı Nusku'nun sembolü lambası ve son olarak tanrı İşara'nın sembolü akrep tasvir edilmiştir[296]. Bugün British Museum sergilenmektedir.

Ur-Nammu, Shekina (dişi ruhu), Hayat Ağacı'na, Ay Tanrıçası Ningal'e ve Ay Tanrısı Nanna'ya içkiler sunduğu bir stel ele geçmiştir (Resim 3). Ur'un büyük Üçüncü Hanedanlığı'nın kurucusu Ur-Nammu'nun bir kadın ruhuna veya shekina'ya sahip olduğu açıktır. Bu, Kral'ın hem Nanna hem de Ningal'den önce Hayat Ağacı'na içkiler sunduğu aşağıdaki stelde gösterilmektedir[297].

Tell Afis eski bir Arami yerleşimidir ve Yeni Assur döneminde Assur kültüründen etkilenmiştir. Kentte, A1 olarak numaralandırılan tapınağın giriş kısmındaki süslemelere ait olduğu sanılan ve yakınlardaki bir mezarlıkta alanda ele geçen bazalt bir stel üzerinde hilal biçiminde ay ve üstünde güneş tasvirleri bulunur ve MÖ. 1. bine tarihlendirilir (Resim 4). Aynı yerleşimin H5 olarak adlandırılan kısmında ele geçen bir mühür üzerinde yılan formu olan boynuzlu bir ejderha ile Ay Tanrısı Sin tasviri yer alır[298].

Diyarbakır Bismil ilçesinde bulunan Üçtepe'de (Kurkh) III. Salmanassar'a (M.Ö. 858-824) dönemine ait bir stel bulunmuştur (Resim 5). Stel üzerinde kral sağ eli ile hilal şeklinde Ay Tanrısı Sin, Tanrı Assur, Tanrıça İştar, Güneş Tanrısı Samaş, Fırtına Tanrısı Adad ve Tanrı Şibitti'ye saygısını sunar şekilde tasvir edilmiştir[299]. Asur Kralı III. Salmanassar, dört

[296] Bahrani, 2007, s. 163
[297] Woolley, 1954, s. 159
[298] Mazzoni, 2014, s. 45-47
[299] Börker Klähn, 1982, s. 187

tanrısal sembolün önündedir. Bu semboller sağdan sola şu şekildedir; 1. Tanrı Aššur'un veya Güneş Tanrısı Šamaš'ın sembolü kanatlı disk. 2. Tanrıça İštar'ın sembolü altı uçlu yıldız. 3. Gökyüzü Tanrısı Anu'nun sembolü taç. 4. Ay Tanrısı Sīn'in hilali ve diskidir. Hilal yeni ayı, disk ise dolunayı simgeler. Kral'ın boynunda dört tane sembolden oluşan bir tılsım vardır. Bu tılsımlar soldan sağa doğru; 1. Fırtına Tanrısı Adad'ın sembolü olan çatal, 2. Anlam verilemeyen bir daire parçası, 3. Sekiz uçlu yıldızdır. Bu büyük ihtimalle Güneş Tanrısı Šamaš'ın sembolüdür. 4. Tanrı Aššur'un kanatlı diski. Stelin ön yüzünde, kenar çerçevesinde ve alt kısmında çivi yazılı yazıt görülmektedir. Yazıtta, Ay Tanrısı "*Tanrı Sin, cennetin ve öte dünyanın ışığı, asil olan…*" şeklinde tanımlanır. Kral ardından Ay Tanrısı Sin, Güneş Tanrısı Şamaş, Tanrıça İştar'la birlikte ismi geçen tanrıları "*egemenliğini seven, yönetimini, gücünü ve liderliğini yücelten, gurur veren, ismini ve yüce hakimiyetini diğer beylerin üstünde cömertçe kuran büyük tanrılar*" olarak tanımlamaktadır[300].

Gaziantep'te ele geçen bir stelde Ay Tanrısı tasvir edilmiştir (Resim 6). MÖ. 9-8. yüzyıl tarihli bir stel üzerinde boğa başlı, vücudu çizgisel şekilde bir figür tasvir edilmiştir. Çubuk şeklinde kollar ve ayaklar görülür. Gaziantep'de bulunan stelin sahip olduğu özelliklerin benzerleri Güney Suriye'de yer alan Bethsaida bölgesinde de ele geçmiştir. MÖ. 9. yüzyıldan itibaren Arami kontrolüne geçen bu bölgede bulunan stel tasvirlerinin Gaziantep Steli betimlemelerine benzerliği dikkat çekicidir[301].

Gaziantep Steli'nde görülen tasvirlerin yakın benzerleri Güney Suriye'de bulunan Bethsaida bölgesinde de ele geçmiştir. Bethsaida ve yakınlarında 1997 ve sonrasında yapılan kazılarda benzer formda toplamda bir stel bulunmuştur (Resim 7). MÖ. 9.- 8. yüzyıl aralığına tarihlendirilir. İnsan şeklinde vücut ve üstte boğa başı ile şematize edilmiş bir figürdür. Belinde bir kılıç yer alır. Boğa başının üst kısmında verilen boynuz formunun hilali temsil ettiğini düşünebiliriz. Bu stelde ay ile boğa arasında bir bağlantı kurulabilir[302].

[300] Grayson, 1996, s. 13
[301] Bernett ve Keel, 1998, s. 10
[302] Ornan, 2001, s. 2

MÖ. 805 yılında III. Adad-nīrarī, başta Arpad Kralı Ataršumki'nin olduğu sekiz kraldan oluşan ittifakla savaşmış, savaş sonrasındad Kummuḫ Kralı Ušpilulume ile Gurgum Kralı III. Halparuntiya arasında sınır taşı olarak Pazarcık stelini diktirmiştir (Resim 8). Maraş'ın güneydoğusunda Pazarcık'tan 7 km. uzakta Kazankıran Dağı'nın eteklerindeki Kızkapanlı Köyü'nde bulunmuştur. Maraş Müzesi'nde bulunan stel, 140x44x16,5 cm ölçülerindedir. Dikiliş nedeni, Kummuḫ ile Gurgum arasındaki ülke sınırını belirlemek olan stelin üzerindeki 23 satırlık yazıt, stelin sadece ön yüzündedir. Pazarcık Steli'nde Ay Tanrısı bir sopa üzerinde, yukarı dönük büyük bir hilal şeklinde tasvir edilmiştir. Bu hilal diğer örneklere kıyasla kapalı hilal formuna yakındır[303].

Aleppo adı verilen stel altlığı Halep'te bulunmuştur. Halep'te Ay Tanrısı Sin ikültü MÖ. 2. Binyıl sonrasında Halep kralı Yarim-Lim döneminden beri bilinmektedir[304]. Geç Hitit Dönemi'nde Halep'te Ay Tanrısı kültüne tek delil iki kanatlı cinin arasında hilal ve Güneş Tanrısı'nın sembolü yıldız motifi bulunan bu stel altlığıdır (Resim 9). Cinler dizlere kadar uzanan kısa elbiseler giymiş ve boynuzlu, sivri külah başlık takmışlardır. Sivri külah başlıklar Hitit özelliğindedir, alçak kabartma şeklinde olması, yüz çizgilerinin belirgin olması ve saçlar Assur'da genel tasvirler yerel özellikler taşımaktadır. Bunun daha çok yerel Suriye sanatı etkili olabileceği kabul edilmektedir. Stel altlığı MÖ. 9. ve 8. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.[305].

Şanlıurfa ili Siverek ilçesi Ali Gör mahallesinde bir stel bulunmuştur. Ali Gör Steli olarak bilinen stel üstünde kanatlı bir aslan üstünde duran bir tanrı betimlenmiştir (Resim 10) olan Bazalt stel 162 cm uzunluğunda, 67 cm genişliğindedir. Üzerinde duran insan biçimli tanrı başında boynuzlu bir polos takmış, sakallı ve uzun saçlı şekilde tasvir edilmiştir. Başının üzerinde güneş kursu yer alır. Uzun bir tunik giyen tanrı, sırtında bir yay takılı, sağ elinde kulpu olan kıvrık bir asa, belinde kılıç ve sol elinde kıvrımlı bir nesne tutar. Tanrının sol elinin hemen önünde uzun bir sopa üzerine yerleştirilmiş saçaklı hilal bulunmaktadır. Hilal tasviri, tanrının Ay Tanrısı olduğunu ifade etmektedir. Stel günümüzde Ankara Arkeoloji Müzesi'ndedir ve MÖ. 9-8. yüzyıl tarihli olduğu düşünülmektedir[306].

[303] Hawkins, 2006, s. 403
[304] Hawkins, 2000a, s. 388
[305] Dussaud, 1931, s. 95, 96
[306] Çambel, 1951, s. 251; Keel, 1994, s. 142, 143

Antakya ili Samandağ ilçesinde bulunan Antakya Steli, diğer adıyla Tavale Köyü Steli, Hama şehri ile Atarşumki arasında Orontes Nehri'nin eşit, ortaklaşa şekilde kullanımı için dikilmiştir (Resim 11). Stel üzerinde iki insan figürü arasında, tek bir sopa üzerinde duran ve saçakları bulunan hilal tasviri görülür. Sopa, üç kademeli bir platform üzerinde yer alır[307]. III. Adad-nirari döneminden sonra oğlu IV. Salmanassar (MÖ. 782-773) döneminde de yazıttaki ahit yenilenmiş ve Ay Tanrısı Sin diğer tanrılarla birlikte dile getirilmiştir[308]. Stelin giriş bölümünde Tanrı Assur, Tanrı Adad, Tanrı Ber, Assurlu Enlil, Assurlu Ninlil'in ardından Tanrı Sin'in ismi 6. sırada okunur. Yazıtın beddua kısmında, yapılan antlaşmanın koruyucusu olarak Tanrı Assur, Tanrı Adad ve Tanrı Ber'den sonra Ay Tanrısı'nın ismi okunur. Stel yazıtında; *"Asur'un büyük tanrısı Aššur, Adad ve Ber, Harran'da tapınağı olan Sin, bu stel üzerinde değişiklik yapanın dualarını duymayacaklardır"*[309].

Zincirli'de bulunan bir stel kral Barrakib dönemine tarihlendirilir. Stel üzerinde Ay Tanrısı tasviri görülür (Resim 12). Ay Tanrısı Sin'in sembolü olan hilal Orthmann tarafından Zincirli III stil grubuna verilmiştir. Stel üstünde görülen kral sağ eliyle stelin üst kısmında verilen tanrı sembollerine saygısını sunmaktadır ve sol elinde de bir çiçek tutmaktadır. Tanrı sembolleri Tanrı Adad, yerel bir tanrı, Tanrıça İştar, Güneş Tanrısı Şamaş ve Ay Tanrısı Sin belirtir. Stel, MÖ. 8. yüzyıl tarihlidir[310].

Halep yakınlarındaki Neirab'ta bulunnan iki stel, Arami dönemine aittir. Bu steller Anadolu'da bulunan yazıt ve stellerde örneği görülmeyen stellerdir. Stel üzerindeki yazıtlar, Ay Tanrısı rahipleri tarafından yazdırılmıştır. "*Ay Tanrısı Sharhar*" rahibi Si Gabbor tarafından diktirilen Si Gabbor Steli Ay Tanrısı Sharhar'ın isminin okunduğu stellerinden biridir (Resim 13). Rahibin kendi seçtiği Si Gabbor ismi "*Sin kahramandır*" anlamı taşır[311]. Si Gabbor II. Sargon devrinde Ay Tanrısı Tapınağı'nın rahibi olarak saygı görmüştür. Stel, 0.94x0.45x0.22 m ölçülerindedir. Stel üzerinde rahip Si Gabbor boğa başlarıyla süslenmiş bir taburede oturmuş şekilde tasvir edilmiştir. Uzun püsküllü bir elbise giyen rahibin başında püsküllü bir başlık takılıdır. Sağ elinde bir tas tutarken, sol eli dizlerinin üzerindedir. Önünde

[307] Taşyürek, 1975, s. 180
[308] Donbaz, 1990, s. 5, 7, 9
[309] Grayson, 1996, s. 203, 204
[310] Luschan, 1911a, s. 377-380; Orthmann, 1971, s. 549
[311] Lipiński, 2000, s. 621

üzerinde yiyecekler olan, boğa başlı ayakları bulunan bir tabure ve karşısında kendisinden çok daha küçük boyutta bir hizmetçi bulunur. Kısa saçları ve diz üstüne kadar uzanan kısa tuniği ile tasvir edilen hizmetçi sağ elinde rahibe doğru bir yelpaze uzatmaktadır. Stelde rahibin ismi ve giydiği kıyafetler stil olarak Babil sanat özellikleri taşımaktadır. Tanrının ismi Aramice olarak okunmaktadır. Stel, MÖ. 8-7. yüzyıla tarihlendirilir[312]. Stelin üst kısmında yer alan yazıtın giriş bölümünde övülen Ay Tanrısı, Aramice Tanrı Sharhar (Sin) ismi, lanetleme bölümünde Tanrı Nikkal ve Nusku adlarıyla birlikte okunmaktadır. Yazıtta: "*Neirab'daki bir Sharhar rahibi olan Si Gabbor. Bu benim görüntüm. Ona bütünlük içinde hizmet ettiğim için, O [Sharhar] bana iyi bir ün ve uzun bir ömür verdi. Öldüğüm gün, ağzım hala konuşabiliyordu ve torunlarımın dört neslini gözlerimle gördüm. Ağlıyorlar ve üzerime yas tutuyorlardı. Yanıma gümüş veya bronz nesneler koymadılar. Üzerime elbiselerimden başka bir şey koymadılar ki böylece mezarım yağmalanmasın. Her kim beni hareket ettirerek bana zarar verirse, Sharhar, Nikkal ve Nusku ona utanç dolu bir ölüm versin ve torunları mahvolsun*" okunmaktadır[313].

Şanlıurfa ili, Harran ilçesinin 50 km uzağında yer alan Qaruz'da bir kuyu içerisinde bir stel ele geçmiştir. Qaruz Steli olarak adlandırılan bu stel, 137 cm uzunluğunda, 55 cm genişliğinde ve 24 cm kalınlığında ölçülerdedir (Resim 14). Stel üzerinde, üç basamaklı bir kaide üzerinde yükselen ve püskülleri olan hilal tasviri görülmektedir. Üzerinde bulunan yazıtlar tahrip edilmiştir. Okunabilen şekliyle yazıtta, Tanrı Adad, Tanrı An, Tanrı Nabu? ve Tanrı Sin'in adının geçtiği bir liste ve Harran'nın da bulunduğu birkaç şehirden söz edilmektedir. Bazalttan yapılmış bu stel MÖ. 8.-7. yüzyıla tarihlendirilir. Bugün Rakka Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir[314].

[312] Parpola, 1987, s. 149-156
[313] Theuer, 2000, s. 372
[314] Kohlmeyer, 1992, s. 96

Harran ilçesinin yaklaşık olarak 4 km uzağındaki Aşağı Yarımca'da, Ay tanrısı Sin'in sembolü hilal olan çivi yazılı bir stel ele geçmiştir[315] (Resim 15). Stel, Sin Tapınağı olduğu düşünülen, MÖ. 8-7. yüzyıllara tarihlendirilen bir binanın giriş kısmında bulunmuştur[316]. Stel üzerinde iki basamaklı bir platform üstünde, tek çubuk üzerinde hilal tasviri yer alır. Hilal'in alt kısmında çubukla bağlantısını sağlayan bir çember ve çemberin iki yanından sarkan saçaklar görülür. Stel etrafında 16 satırlık bir yazıt vardır ve zor okunmaktadır. Yazıtta ilk ve on dördüncü satırda Ay Tanrısı Sin ismi yazılıdır[317].

MÖ. 671 yılında Mısır seferi sonrası Zincirli'ye dikilen bir stelde kral, törensel kıyafetler giymiştir. Bir hayvan üstünde yer alan tanrı tasvirleri, Asur, Sin gibi tanrılara ait sembollerin altında tasvir edilmiştir[318] (Resim 16).

Harran İlçesi Göktaş Köyü Steli Tavale Köyü Steli'ne benzer ancak, tanrıya eşlik eden insan figürleri stil olarak daha basit işçilikte yapılmıştır (Resim 17). Kanatlı boğa üzerindeki tanrının önünde çubuk üzerinde saçaklı hilal tasviri olan bir asa bulunmaktadır. Asanın üzerinde yer alan hilal yukarı dönük tasvir edilmiştir[319].

Harran ilçesinin yaklaşık 24 km kuzeyindeki bulunan ve eski adı Huzurina olduğu sanılan Sultantepe Höyüğü'nde bir Sin steli kazılarda bulunmuştur[320] (Resim 18). 1952 yılında Harran'da yapılar kazılar sırasında Sultantepe'de M1 yapısından iki parça halinde çıkarılan, 48x36 ve 43x36 cm ölçülerindeki Sultantepe Steli ele geçen diğer buluntulara göre MÖ. 7. yüzyıla tarihlendirilir. Stel üzerindeki tasvir Harran'a özgü Ay Tanrısı hilal sembolünü taşımaktadır. İki basamaklı bir kaide üzerinde, tek çubuk üzerine yerleştirilmiş hilal şeklinde betimlenmiştir[321].

[315] Llyod ve Brice, 1951, s. 80, 108; Smith, 1952, s. 45; Novotny, 2003, s. 54; Segal, 1957, s. 518
[316] Börker-Klähn, 1982, s. 210
[317] Gadd, 1951, s. 108
[318] Börker-Klähn, 1982, No. 217
[319] Keel, 1994, s. 141
[320] Özfırat, 2005, s. 77-78
[321] Lloyd ve Gökçe 1953, s. 40, 43

Harran ilçesinde MÖ. 6. yüzyıla tarihlendirilen birbirinin kopyası olan Nabonid ait 2 stel bulunmuştur (Resim 19). İlk stelde iki farklı yazıt görülür. Addaguppi'ye ait olan yazıtta, Sin'in kendisine rüyasında göründüğü ve oğlu Nabonid'in tapınağı eski durumundan daha iyi yapacağını ve kusursuz bir E.HUL.HUL inşa ettiğine şahit olduğunu anlatması okunmaktadır[322]. Bunun duyulması sonrası, Babil başta olmak üzere Borsippa, Nippur ve Larsa gibi civar şehirlerdeki rahipler ve halk, tanrı Sin'i kızdıracak faaliyetler yapmışlar ve dini sorumlulukları yerine getirmemişlerdir. Bu yaşananlar tanrı Sin'in, insanlara hastalığı (di'u) ve kıtlığı göndermesine neden olmuştur. Babil'de bu olaylar yaşanırken kral Nabonidus şehri terk etmiştir[323]. Kralın ay tanrısı Sin'e güçlü bağlılığı sonucunda Babil'in baş tanrısı Marduk inancının etkisini zayıflatmıştır[324]. Diğer kopya Nabonid'e aittir ve üzerindeki yazıtta "*Harran'daki Sin Tapınağı E.HUL.HUL.'u yeni baştan yaptım*" şeklinde belirtilmektedir[325].

Diğer Nabonid stelinde kral, başının karşı tarafında yer alan 3 tanrı sembolüne saygısını sunumaktadır (Resim 20). Bunlar Sin'in hilal diski, Şamaş'ın güneş kursu ve İştar'ın yıldız diskidir. Özellikle Nabonidus'un yazıtlarıyla bağlantılı tanrı tasvirlerinde, bu hilal şeklindeki ay diski sıklıkla üçleme halinde bulunur. Üç ana astral sembolden biridir: hilal diski, Şamaş'ın güneş kursu ve İştar'ın yıldız diski şeklindedir[326]. Babil sanatında bu üçlünün ünlü bir örneği de Güneş Tanrısıdır. İçinde Sîn, Šamaš ve Ištar sembollerinin yer aldığı Nabû-apla-iddina tableti isimleriyle tanımlayan altyazılarla birlikte sunulur[327].

Asur kralı V. Şamsi-Adad Steli (MÖ. 823-811) olarak adlandırılan stel üzerinde kral, sembolleri bulunan tanrılarına saygılarını sunar şekilde tasvir edilmiştir (Resim 21). Asur ulusal tanrısı Asur'un sembolü boynuzlu taç, Tanrı Şamaş'ın sembolü kanatlı güneş diski, Sin'in sembolü disk içinde hilal, hava tanrısı Adad'ın sembolü çatallı şimşek ve İştar'ın sembolü olan sekiz köşeli yıldız tasvir edilmiştir[328].

[322] Özfırat, 2005, s. 72; Gadd, 1958, s. 46
[323] Schaudig, 2001, s. 3
[324] Kağnıcı, 2019, s. 10
[325] Özfırat, 2005, s. 72; Gadd, 1958, s. 47
[326] Hätinen, 2021, s. 41
[327] Woods, 2004, s. 23
[328] Özbilen, 2023, s. 688

Halep Ulusal Müzesi'nde yer alan bir stel Ay Tanrısı Sin'e adanmıştır (Resim 22). Stel üzerinde, bir kalenin giriş kapısı üzerinde, sol bacağı uzun tuniğinin altından görünür şekilde Sin tasviri yer alır. Polosunun üzerinde ve elinde bir asa şeklinde hilal görülür. Kale kapısının iki yanında, alt kısmında saçakları bulunan tek ayak üzerinde iki ayrı hilal ile tasvir edilmiştir. Kabza kemeri üzerinde 3 adet hilal görülmektedir. Kullanılan yoğun hilal tasvirinden dolayı, bu kabartmanın Ay Tanrısı Sin'e ait olduğu muhtemeldir. Saç şeklinden dolayı MÖ. 8.-7. yüzyılları aralığında tarihlendirilmektedir[329].

[329] Börker-Klähn, 1982, s. 222

6.3. Ortostatlar Üzerinde Ay Tanrısı

Ortostatlar, kent kapıları ve kapı pervazlarına işlenerek oluşturulan eserlerdir. Kuzey Suriye ve Hitit sanat tarzını gösteren çoğunlukla aslan, boğa, karışık yaratıklar, sfenksler olarak yapılmışlardır. Ortostatların kabartmalı tasvirlerle süslenmesi Alacahöyük'te görülse de MÖ. 2. binyılda Kuzey Suriye'de bezemesiz olarak kullanılmaktaydı. Sonraları MÖ. 1. binyılda sarayların iç duvarlarına işlenen resimler yerine bu tasvirli bezemeli ortostatların kullanımı yaygınlaşmış olmalıdır[330].

Kral Melishipak II (MÖ. 1186–1172) kızını Tanrıça Nanna'ya tanıttığı sahnesinin tasvir edildiği sınır taşı bulunmuştur (Resim 23). II. Meli-Şipak veya Melišiḫu, Kassitlerin ya da 3. Babil Hanedanlığı'nın 33. kralıdır. Toplam 15 yıl hüküm sürmüştür. Hilal tanrı Sin'i, güneş Şamaş'ı ve yıldız ise tanrıça İştar'ı temsil eder. Kassit dönemi, MÖ. 12. yüzyılda savaş ganimeti olarak Susa'ya götürülmüştür[331].

Zincirli'de J isimli yapıda Kilammuva adı verilen bir Ortostat bulunmuştur (Resim 24). Ortostat üstünde, kral Güneş Tanrısı Utu ve Ay Tanrısı Sin sembolüne saygı duruşu pozisyonunda tasvir edilmiştir. Ay Tanrısı Sin sembolü hilalle görülmektedir. Ortostat üzerinde kralın sağ tarafında semitik bir dille yazılmış yazıt görülmektedir. Yazıtın içeriği tam olarak okunamamıştır. Ortostat günümüzde Berlin Vorderasiatisches Müzesi'nde bulunmaktadır ve MÖ. 9 yüzyıla tarihlendirilir [332].

Malatya Aslanlı Kapı Ortostatı, Aslanlı Kapı'da bulunmuştur (Resim 25). Ortostat parçası üzerinde insan şeklinde Ay Tanrısı tasviri yer alır. MÖ. 11. yüzyıl sonu, MÖ. 10. yüzyıl başlarına tarihlendirilir[333]. Ortostat üzerinde Kral, Ay Tanrısı ve Güneş Tanrısı'na libasyon sunusu gerçekleştirmektedir. Ay Tanrısının başındaki başlık, sivri ve boynuzlu külah şeklindedir ve başlığının üzerinde hilal tasviri bulunur. Tanrı uzun, püsküllü bir tunik

[330] Darga, 1992, s. 224
[331] Miller ve Brandon, 2014, s. 76
[332] Luschan, 1911, s. 374- 377
[333] Orthmann, 1971, s. 91, 92

giymiş ve kanatlıdır. Hitit dönemi geleneğnde sivri uçlu ayakkabıları vardır. Ortostat üzerindeki tanrı tasvirinin tanrılaştırılmış bir kral olabileceği sanılmaktadır[334].

Geç Hitit şehir devletlerinden olan Sam'al Zincirli'de Arami kökenli kral Barrakib'a ait bir ortostat bulunmuştur (Resim 26). MÖ. 8. yüzyıl tarihli olan Barrakib Ortostatı Ay Tanrısı Sin'e adanmıştır. Bu ortostatta, Zincirli'de daha çok hilal ya da dolunay biçiminde verilen ay tasvirlerinin tam tersine saçaklı biçimde hilal tasvir edilmiştir[335]. Panammû'nun oğlu Barrakib'in sarayının bir odasında ortostat üzerinde hilal formunda bir Ay Tanrısı tasviri bulunur. Bu ortostat, Orthmann'nın sınıflandırmasında Zincirli III grubuna girmektedir. Yaklaşık olarak MÖ. 730-710 yılları arası tarihlidir[336]. Geç Hitit döneminden bir ortostat olduğu halde yoğun Arami etkileri taşıyan Barrakib kabartmasında kralın hemen önünde Harran'ın Ay Tanrısı Sin betimlemelerinde görmeye alışkın olduğumuz püsküllü hilal sembolü yer alır. Oturur vaziyette görülen kral sağ eli ile Ay Tanrısı Sin'e saygısını sunar şekilde tasvir edilmiştir. Zincirli Ortostatı bir de yazıta sahiptir. Kralın hilal formunda Ay Tanrısı sembolüne saygısını sunduğu ortostattaki yazıt şöyledir: "*Ben Barrakib, Panammu'nun oğlu, "Yüce efendim Ba'al Harran*." "Ba'al Harran" "Harran'nın efendisi" anlamındadır ve Harran'da büyük öneme sahip olan Ay Tanrısı Sin'in Aramice okunuşudur[337].

[334] Delaporte, 1940, s. 30
[335] Theuer, 2000, s. 333
[336] Orthmann, 1971, s. 63, 202
[337] Luschan, 1911b, s. 345- 348

6.4. Mühürler Üzerinde Ay Tanrısı

Mühür, Hititçe mühürlemek anlamı taşıyan "şai/şiya'"sözcüğü bastırmak fiilinden türemiştir[338]. Arkeolojide mühür, toplulukların yerleşik hayata geçerken tarımsal bilgi deneyimlerinin artması, tarımın yaygınlaşmasıyla elde edilen fazla ürünün depolanması ve hammaddenin dağıtımının ortaya çıkmasıyla bağlantılı, üretim şekillerindeki yenilikler ve değişimlerle bağlantılıdır[339]. Mühür, pek çok amaçla kullanılan bir araç olarak değerlendirilebilir[340]. Silindir mühürlerde ay tanrısı hilal sembolüyle ve yanında da bir kuş ile betimlenmiştir. Bu kuş çoğunlukla eşi olarak kabul ediliri. Hilal kutsal görüldüğü için silindir mühürlerde kullanılmıştır. Yine çapraz biçimde boğaların arasına yerleştirilip silindir mühürlerde kullanılmıştır. Boğa, onunla özdeşleştiği ve onun bereketli, gebe bırakıcı kutsallığına sahip olduğu için önemlidir[341].

İsrail Müzesi'nde bir Akad silindir mührü yer almaktadır (Resim 27). Birçok Mezopotamya tanrısının tasvirlerinin yapıldığı Akad döneminden muhtemelen ay takviminin kullanıldığı başlatılmıştır[342]. Genellikle çeşitli amblemler ve insan şeklindeki figürlerin eşlik ettiği kanatlı bir kapı görülmektedir. Bu karmaşık kompozisyonda, Ay ve boğa arasındaki bağlantılar, bir hilal olduğunda biraz daha nettir. İnsan biçimli şekle bir hilal eşlik eder. Böyle bir durumda kanatlı Boğanın üzerindeki yapı, ay tanrısının göksel meskenini temsil ediyor olabilir. Bu mühür MÖ. 3. bine tarihlendirilir[343].

[338] Dinçol, A. ve Dinçol, B., 2002, s. 429
[339] Tekin, 2017, s. 159
[340] Türkcan, 2014, s. 446
[341] Colbow, 1997, s. 23-25
[342] Boehmer, 1965, s. 130
[343] A. Green, 1997, s. 579

Er Hanedanlar Dönemi silindir bir mühür üzerinde arka arkaya çömelmiş iki kişi üzerinde tahtta oturan ay tanrısı Nanna boğaların arkasında yer almaktadır[344] (Resim 28). Boğa ile hilal arasındaki bağlantı görülmektedir. Ay tanrısı karşısındaki bir erkek ve bir kadın tanrılarına hediye sunmaktadır[345].

Filistin bölgesinde ele geçen mühürler bu bölgede Ay Tanrısı'nın özellikleri hakkında ipuçları vermektedir. Alalah'ta bulunmuş silindir bir mühür üstünde ise ayın hilal ve dolunay hali iki çıplak tanrıça arasında tasvir edilmiştir (Resim 29). Kutsal düğünü simgeleyen bu tasvirin ise Ay Tanrısı'nın bereket, doğum ve hilal ay ile dolunayın birlikteliği özel anlam ile bağlantılandırılmıştır. Mühür MÖ. 1850- 1720 arasına tarihlendirilmektedir[346].

Alalah'ta bulunmuş diğer bir silindir mühürde bir sopa üzerinde hilal, dolunay biçiminde tasvir edilmiştir. (Resim 30). Dolunayın iki yanında boncuklarla süslenmiş etek giyen iki insan figürü görülür. Diskin iki yanında bulunan bu figürler ile Ay Tanrısı'nın adaletin bekçisi olduğu düşünülmektedir. MÖ. 18-17. yüzyıllara tarihlendirilmiştir [347].

Adıyaman Samsat'ta bulunan bir mühür üzerinde, Ay Tanrısı bir elinde hilal olan bir asa, diğer elinde "Ω" sembolü ile tasvir edilmiştir (Resim 31). Orta Assur özellikleri taşıyan mühür Arami bölgesinde eseri olarak değerlendirilmiştir. Böylece Aramiler'in Ay Tanrısı ile ilişkisi kurulabilmiştir. Aynı zamanda omega sembolü erken dönemlerde doğum tanrısını sembolize etmektedir. Bu da Sümer dönemine benzer şekilde Ay Tanrısı'nın hamilelik ve doğumla olan bağlantısını göstermektedir. Mühür, MÖ. 13. yüzyıla tarihlemektedir ancak Omega işareti nedeniyle mührün MÖ. 9. yüzyıla tarihlenebileceğini ve Assur dönemine ait olabileceği de belirtmektedir[348].

[344] Ornan, 2001, s. 5
[345] Spycket, 1981, s. 136
[346] Theuer, 2000, s. 339
[347] Theuer, 2000, s. 339
[348] Özgüç, 1987, s. 436-438; Theuer, 2000, s. 313, 314

Kuzey Suriye kökenli olan Arami dönemi mühürleri ele geçmiştir (Resim 32). Aramice yazılmış 4 adet değerli taş üzerine işlenmiş Ay Tanrısı tasviri görülür. Bunlar az örneklerdendir. Mühürler, Kuzey Suriye kökenlidir ve MÖ. 8-7. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Silindir şeklinde akik taşı üzerine Harran'ın Ay Tanrısı başka figürlerle birlikte tasvir edilmiştir. Mühür üzerinde Aramice sahibinin ismi yanında bir hilal bulunur. Bir başka akik taşından yapılmış mühürde de aynı şekilde Ay Tanrısı simgesi görülmektedir[349].

Akad dönemi bir silindir mühürde tanrılar görülmektedir (Resim 33). Mühür, Bağdat'taki Irak Müzesi'nde saklanmaktaydı. Üç tanrının belirli ikonolojik özelliklerle birlikte gösterilmiştir. Sahnenin ortasında bir tanrı tahta çıkmıştır. Suyla çevrili bir odada omuzlarından ter akıntıları çıkmaktadır. Tanrı, volanlı bir giysi giymiştir ve uçları ortada birleşen ve üzerinde iki küçük boynuz çiftinin yer aldığı büyük bir çift boynuz oluşan bir başlık takmaktadır. Ayakta duran iki tanrı, tahtta oturan tanrıya benzer özellikler göstermektedir. Tahtta oturan tanrı, su akıntılarının varlığıyla gösterilen Ea/Enki'dir ve onun hizmetkarı olan bir kapı direğini tutan diz çökmüş "kıllı" figür bir lahmu'dur[350]. İkinci tanrı, genellikle testere olarak tanımlanan tır tıklı bıçağı ve uzun pilili eteğiyle, karakter olarak savaşçıdır; omuzlarından yayılan ışınlar onun güneş niteliğini açıkça gösteriyor. Bu güneş tanrısı Utu/Şamas'tır. Mühürde, sahnenin kenarında durmaktadır ve daha düşük rütbesini belirten "eski moda" bir başlık takmaktadır. Hiyerarşide bir sonraki sırada Enki/Ea ile aynı türde bir başlık takan ay tanrısı yer alır. Mühürde ay tanrısı ve güneş tanrısı yükselirken gösterilse de gerçekte konumları ay tanrısının arkasındaki güneş tanrısı (artı güneş tanrısının "eski moda" başlığı) sembolik olarak Ay'ın güneşin üzerinde yükseldiğini gösterir. Mühürde gösterilen hiyerarşik üçlü de aynı şekildedir[351].

Nippur'daki bir mezarda bulunan olgun bir Akad mühründe Ay tanrısı tasviri yer alır (Resim 34). Mühür, tahtta oturan Enlil'i iki oğluyla (hava durumu tanrısı ve ay tanrısı) gösteriyor. Bir pala taşıyan ay tanrısının, iki dağ tarafı arasında hilal şeklinde duran bir başlıkla tanımlanması önemlidir. Nippur mühründe boğa toynaklarında sonlanan ve ay

[349] Keel, 1994, s. 195
[350] Wiggermann, 1992, s. 153
[351] Fischer, 2002, s. 125-127

tanrısının bir tür ikonografisiyle süslenmiş bir üçayak olduğundan, her iki su tanrısının da iki dağ arasında yükselirken tasvir edildiği açıktır[352].

Yeni Assur dönemi mühür örnekleri de ele geçmiştir (Resim 35). İki yanında insan, ağaç ya da hayvanlarla tasvir edilen Ay Tanrısı tasvir edilmiştir. Mühürler MÖ. 8.- 7. yüzyıl tarihlidir[353].

New York Pierpont Morgan Kütüphanesi koleksiyonunda MÖ. 7. yüzyıla tarihlenen bir mühür yer alır (Resim 36). Mühür üzerinde Yeni Assur kabartma ve mühürlerinde görmeye alışkın olduğumuz Harran'ın Ay Tanrısı Sin motifi yer alır. Semboller Tanrı Tarhunzas ve Tanrıça Kubaba yazılı Luvice yazıtın yanına iki taraflı yerleştirilmiştir. Aynı zamanda Geç Hitit mühürlerinde hilal ve Tanrı Şibitti'nin sembolü olan yedi nokta sembolleri doldurma amaçlı olarak da çokça kullanılmıştır[354].

Pierpont-Morgan Kütüphanesi Koleksiyonu'ndaki hematitten yapılmış başka mühür üzerinde, iki boğanın sırtında duran başka bir antropomorfik ay tanrısı, tasvir edilmiştir (Resim 37). Sırt sırta iki başıboş boğanın bineği, yalnızca Sin'in antropomorfik figürünü betimlemek için değil, aynı zamanda amblemini sergilediği için, bir direğin üzerindeki hilal açıkça ay tanrısının kendisini temsil etmektedir. Geç eski Babil dönemine aittir[355].

Aššur'un hadımı Adad-nāṣir mühründe ise, Hilal içindeki ay tanrısı, kanatlı güneş kursundaki güneş tanrısı motifi ve bir teknede duran tanrıların tasvirleri yer almaktadır (Resim 38). Bir teknede duran tanrıların bir kaide üzerinde ayakları görünür şekilde ayakta betimlendiği ve teknenin gövdelerinin dışa doğru kavisli olduğu görülmektedir. Üstelik kanatlı güneş kursundan çıkan antropomorfik güneş tanrısı genellikle içinde duran antropomorfik ay tanrısıyla yan yana tasvir edilir[356].

[352] Fischer, 2002, s. 128, 129
[353] Keel, 1994, s. 186, 187
[354] Kubala, 2015, s. 32
[355] Ornan, 2001, s. 9, 11
[356] Keel, 1994, no. 84

Silindir mühür üzerinde teknesiyle yolculuk yapan Ay Tanrısı tasviri yer alır (Resim 39). Metinsel kaynakların yanı sıra yaygın olarak yorumlanan bir motif Ay tanrısının ay teknesiyle göklerde yaptığı gece yolculuğunun tasviri özellikle Yeni Asur'da ve aynı zamanda Yeni Babil'de de bulunabilir. Kökleri Kuzey Mezopotamya ve Suriye'ye yayılmış gibi görünen bu motif, antropomorfik ay tanrısını betimliyor. Hilal şeklindeki ayın içinde duruyor. Aslında bu, tanrının insan formundaki en yaygın şekilde onaylanmış temsilidir. Bu tanrının ay tanrısı olarak tanımlanması sadece içinde durduğu hilalden değil, aynı zamanda Bazı durumlarda başlığına iliştirilen ek hilal ay amblemi. Bunun örneği bu Yeni Babil mühründe bulunur[357].

Dūr-Katlimmu'dan diğer bir mühürde yine ay teknesi içerisinde Ay Tanrısı tasviri görülmektedir (Resim 40). Hilal "tekne" ile içinde duran ay tanrısı tek başına, bir tapınma nesnesi olarak ya da mührün üst kısmını göksel bir cisim olarak kaplar[358].

Ur-Namma döneminde İşkun Sin valisi Khashkhamer'in mührü üzerinde hilal tasviri görülmektedir (Resim 41). Bu "sunum sahnesi"nde hilal oldukça sistematik bir şekilde ortaya çıkıyor. Sahnenin üst kısmına, tanrı (veya tanrılaştırılmış kral) ile tanrının arasına ay yerleştirilmiştir. İbadet eden veya şefaat eden tanrının ilgili bir yeri vardır. Mühür baskısının ön kısmında, insan gözü görüntüyü doğal olarak soldan sağa doğru okur, karakterlerin alayıyla aynı yöndedir. Oturan figür, karşı tarafa statik olarak yerleştirilmiş ve sola dönüktür. Bu iki karşıt kuvvetin etkisiyle bakış, ilerleyen karakterler ile oturan karakter arasındaki boş alana, hilalin kapladığı alana odaklanmıştır. Bu nedenle hilal merkezi bir yer tutar ve önemli bir rol oynar[359].

[357] Hätinen, 2021, s. 51
[358] Hätinen, 2021, s. 52, 53
[359] Pizzimenti, 2013, s. 268

6.5. Kaya Kabartmaları Üzerinde Ay Tanrısı

Asur devrine ait MÖ. 8-7. yüzyıl aralığına tarihlenen Maltai kabartmasında (Resim 42) bir ejderha üzerinde Tanrı Asur, Asur'un eşi Ninlil, Sin, Şamai gibi Asur tanrılarının ve arka tarafında kutsal selamlama konumunda kral görülmektedir[360].

Hatay'ın Kırıkhan ilçesinde bulunan Ceylanlı Kabartması, yaklaşık olarak denizden 950 metre yükseklikte bulunan kireçtaşı bir kayalığın üzerindedir (Resim 43). Kabartma, yüksekliği 205 cm, eni 260 cm olan dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Eserde tanrı sembollerine tapar vaziyette bir kral kabartması ile kitabenin yazılması için yüksek bırakılmış kare biçimli bir yer görülmektedir. Ama görüldüğü kadarıyla kitabe olması gereken alan boş bırakılmıştır. Sağa doğru bakan kral, baş hizasının biraz üzerinde yer alan, hilâl, kanatlı güneş kursu ve yıldızdan oluşan tanrı sembollerine doğru, sol elini dua etme pozisyonunda yukarı kaldırmıştır. Sağ eli ile uzun asasını tutan kral, Yeni Babil krallarının giydiği tarzda konikal bir şapkası, ayak bileklerine kadar inen elbisesi ile diğer kaya kabartmalarından da bilinen tanıdık bir görünümdedir. Elbisesinin üzerinde, elbise katlarını gösteren kıvrımlar olup alt uçları püsküllü olarak bitmektedir. Kralın belindeki kamanın sivri ucu arkada gösterilmiştir. Asası düz olmayıp Babillilere özgü, girintili çıkıntılı olarak işlenmiştir. Ayaklar çoğu zaman olduğu gibi çıplaktır[361].

III. Tiglat-pileser dönemine (MÖ. 744- 727) tarihlendirilen Ergani-Gisis Kabartması üzerinde Tanrıça İştar ve akrep kuyruklu bir aslan üzerinde duran iki kademeli bir platform ve tek sopa üzerinde Ay Tanrısı Sin ve Güneş Tanrısı sembolü görülür (Resim 44). Karşısında duran kral sağ eli havada tanrı sembollerine saygısını sunmaktadır. Kral ve hizmetçisinin saygısını sunduğu tanrıçanın önünde kanatlı bir hayvanın sırtında yer alan Ay Tanrısı iki basamaklı bir podyum üzerinde hilalle sembolize edilmiştir. Kendisine eşlik eden Güneş Tanrısı Şamaş Ay Tanrısı tasvirinin yanında oldukça küçük verilmiştir. Ay Tanrısı'nı sembolize eden büyük formda hilalin alt tarafında pek çok hilal tasvirinde olduğu gibi saçaklar vardır[362].

[360] Sevin, 2010, Res. 210
[361] Özkan ve Kara, 2017, s. 206
[362] Köroğlu, 2018, s. 192-197

Gaziantep'in 60 km kuzeydoğusunda, Yavuzeli ilçesi Sarılar köyünde, Fırat'ın batı kıyısında yer alan Kenk Boğazı Kabartmasında Ay Tanrısı Sin'in sembolü hilal görülmektedir (Resim 45). Kabartmadaki kral figürü, 1.50x1.40 m boyutlarında düzeltilmiş bir yüzeye 3-5 cm kabartılarak işlenmiştir. Yüzü sola dönük, başında sivri uçlu krali başlığı ile beline kadar inen püsküllü bantlar belirgindir. Göğüs üzerine kadar uzatılmış sakallarının ve omuz üzerine oturan saçlarının çizgileri ve bukleleri işlenmiştir. Sağ eli tanrı ve tanrıça sembollerini kutsayan pozisyonda yüzü hizasında, işaret parmağı ileriye doğru uzatılmış olarak çizilmiştir. Sol elinde krallık asası tutmaktadır. Tanrı sembolleri, kral figürünün başlığının üstünden sola doğru sıralanmıştır. Sağdan sola, boynuzlu başlık takan Tanrı Assur, yanındaki daha silik olan Şamaş, hilal Ay Tanrısı Sin'i, çift kollu yıldırım Fırtına Tanrısı Adad'ı, yıldız Tanrıça İştar'ı ve yedi nokta Sebittu'yu temsil etmektedir[363].

Antakya ilinin 25 km kadar güneyinde, Çatbaşı köyünün 1,5 km kuzeybatısında bulunan ve Karabur olarak adlandırılan dört kabartma yer almaktadır. Karabur 2 olarak adlandırılan kabartma 176x145 cm boyutlarında, dörtgen formlu bir niş içinde karşılıklı duran iki figür işlenmiştir (Resim 46). Soldaki daha uzun olan figürün (1,70 m) tanrı, sağdaki sakalsız ve daha küçük olan figürün hadım görevlisi olduğu anlaşılmaktadır. İki figür arasında, üst bölümde tanrı ve tanrıça sembolleri işlenmiştir. Sahnenin solunda sağa dönük resmedilmiş tanrı figürünün başında üç boynuzlu, silindirik başlık (polos) bulunur. Omuzlarına inen saçları ve göğüse kadar uzayan sakalları vardır. Sakalların bukleleri işlenmiştir. Ancak bukleler birbirine paralel, düzgün sıralar halinde yerleştirilmemiştir. Bu yönüyle istisna örneklerden biridir. Sağ eli ileride sembollere doğru açık biçimde uzatılmış tanrı figürünün sol elinde ise lotus betimlenmiştir. Belinde, sol tarafta kılıç arkaya doğru uzatılmıştır. Uzun elbisesinin üzerine sarılan şalın ayrıntıları gösterilmiştir. Dini tören elbisesinin bileklere inen kısmında püsküller bulunur. Sağdaki görevlinin eli tanrıya ve üstteki sembollere saygı pozisyonunda, işaret parmağı önde betimlenmiştir. Tanrı ve hadım görevli arasındaki semboller, soldan sağa doğru boynuzlu başlık Assur, hilal Ay Tanrısı Sin, sekiz köşeli yıldız İştar, stylus (kalem) Nabu, üçgen başlı sembol (kürek) Marduk, yedi nokta Yedi

[363] Köroğlu, 2018, s. 182, 183

Tanrı/Sebittu, hilalin altındaki kanatlı güneş kursu ise Güneş Tanrısı Şamaş'ı sembolize eder[364].

Diyarbakır ilinin 48 km kuzeyinde, Eğil ilçe merkezinin hemen doğusunda, Dicle'nin kaynaklarından Ergani Çayı'nın güney kıyısında Eğil Kabartması yer alır (Resim 47). Kabartma, 12 m kadar yükselen bir kayalık yüzeyin ortasına açılan dikdörtgen biçimli, 140x180 cm boyutlarındaki bir niş içine yapılmıştır. Tanrı, profilden ve yüzü sağa (güneye) bakar şekilde tasvir edilmiştir. Başında silindirik tek boynuzlu bir polos bulunur. Başlığın üzerinde çizgilerle altıya bölünmüş bir ponpon vardır. Detaylı işlenmiş saçlar omuz üzerine dörtgen biçiminde yerleştirilmiştir. Bukleleri ve çizgileri gösterilen uzun sakallar ise göğüs üzerinde sonlanmaktadır. Tanrının adım atar pozisyonda gösterilen sol ayağından, dizlerine kadar uzanan bir tunik kıyafet giydiği anlaşılır. Üzerinde birkaç sıra halinde vücuda sarılmış şalın uzun püskülleri ayrıntılı biçimde resmedilmiştir. Nişin sol yarısında bir tanrı ve sağında beş tanrı sembolü görülmektedir. Kabartmada Ay Tanrısı Sin'in sembolü olan hilal yer almaktadır[365].

[364] Köroğlu, 2018, s. 189, 190
[365] Köroğlu, 2018, s. 198, 199

6.6. Plakalar Üzerinde Ay Tanrısı

İki plaka üzerinde ay tanrısının sembolü hilal yer almaktadır. İlk plakadaki iki boğa, natüralist bir tasvirle gerçekçi bir şekilde betimlenmiştir (Resim 48). Fiziksel detayları, gerdan, boyun ve göğsün üst kısmındaki yağ kıvrımları, karakteristik kıvrımlı ön bacaklar, karın ve arkada kesikli kaslı gövde, tabanında bir miktar yukarı kalkık ve uzun bir tutamla biten uzun kuyruk gibi tipik sığır özelliklerini taşır ve top şeklindeki alından çıkan belirgin boynuzları vardır. Hilal, geniş yamuk gövde benzeri bir direğin üstüne monte edilmiştir. İlahi sembolleri taşıyan benzer direkler diğer pişmiş toprak levhalarda da görülmektedir ve görünüşte bir palmiye gövdesini anımsatıyor olsalar da bunları Mezopotamya ikonografisinde ima edilen pul desenli bir ilahi amblemin kaidesi olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. İki boğa, plakanın genişliği boyunca uzanan üç sıralı bir platformun üzerinde duruyor. Üzerinde böyle bir ilahi sembolün yer alabileceği kutsal bir alanı veya kürsüyü temsil eden tuğla bir podyumu ima eden küçük dikey kesiklerle süslenmiştir. Böylece boğaların üzerinde ay tanrısının göksel konutuna bir gönderme vardır. Onların altındaki dünyevi koltuğuna bir ima var. Hemen hemen aynı tasvir, British Museum'da bulunan ve üzerinde asmak için iki delik görülen pişmiş toprak bir levhada da görülüyor (Resim 49).

Şırnak ili Cizre ilçesinin 22 km kadar kuzeydoğusunda eski Şah (Çağlayan) köyünde beş kabartma ve bunlardan 8 km kadar doğudaki eski Hesana (Kösreli) köyünde bir kaya kabartması Cudi Kabartmaları olarak bilinmektedir. Şah kabartmaları, köyün kuzeybatısında yükselen Kayser Tepesi'nde güneyden kuzeye doğru sıralanmaktadır. Burada birbirinden bağımsız beş kabartma bulunur. En güneydeki birinci kabartma diğerlerinden farklıdır. Ana kayanın cephesine, 170x75 cm boyutlarında, üstü kemerli bir niş içerisine sağa dönük bir Assurlu figür ve Tanrı Sin sembolü hilal betimlenmiştir (Resim 50). Buradaki figürün duruşu, elbisesi, so elinin asa tutar pozisyonu, sağ elinin işaret parmağının önde oluşu Assur krallarının resmedildiği gibidir. Ancak başında kralların en tipik sembolü olan başlık bulunmamaktadır. Üzerindeki elbisesi ayaklarına kadar uzanmaktadır. Kabartmanın solunda 18 satırdan oluşan bir de yazıt vardır[366].

[366] Köroğlu, 2018, s. 200, 201

7. SONUÇ

Sümer Uygarlığı ile birlikte önemli bir yerde bulunan tanrılardan olan ve farklı uygarlıklarda değişik isimler ile anılan Ay tanrısı, Mezopotamya panteonunun en önemli tanrılardan biridir ve en yoğun tapınılan tanrılardan biri olma olmasıyla özel bir konumda bulunmaktadır[367]. Yoğun olarak Babil ve Asur inanç sistemin önemli bir rol üstlenmekle birlikte[368] ilk olarak Ur şehrinin baş tanrısı olarak bilinmektedir. Sonraki dönemlerde ise Harran şehrinin en önemli tanrısı olmuş ve Harran'da Nanna-Sin, Utu ve İnanna'nın bulunduğu üçlü bir tanrı sistemi oluşturmuştur[369]. Sin'in hac merkezi olması Harran'ın tarih öncesi dönemlerde oldukça önemli bir tapım ve ticaret merkezi haline dönüşmesini sağlamış gibi görünmektedir. Bu bölgenin etrafına dağılmış vaziyetteki birtakım arkeolojik kalıntılar Mezopotamya'da ay kültünün muhtemelen en yaygın olduğu bölgenin burası olduğunun kanıtıdır. Bu coğrafyadaki Sin tapınakları Babil, Asur ve Roma imparatorlarının ziyaret ettiği, çeşitli barış antlaşmalarının imzalandığı yer olarak bazı yazıtlarda yer edinmiştir[370]. Bu türden antlaşma metinleri dini alanda olduğu kadar siyasi kararlarda da Sin'in önemli bir konuma sahip olduğunun en önemli kanıtıdır[371]. Söz konusu çivi yazılı tabletlerden edinilen bilgilere göre bazı antlaşmalar Sin adına imzalanmıştır. Ayrıca Hammurabi kanunlarında yasaların koruyucu tanrısı olarak Sin gösterilmiştir[372]. Bu gibi kanunlarda, antlaşma metinlerinde ay tanrısı Sin'in adının şahit olarak anılması, kendisinin siyasi alandaki gücünü gösteren önemli bir delildir. Sin'e atfedilen bu özellikler ayın konumları ve evrene etkileri doğrultusunda biçimlenmiştir[373].

Sin kültü sadece Ur ve Harran'da değil, Harran Ovası'nda Soğmatar, Aşağı Yarımca ve Sultantepe gibi birçok yerde görülmesi, onun bu bölgelerde de önemli olduğunu ve kutsandığını göstermektedir. Sümer kaynaklarına göre Ay Tanrısı önde gelen önemli tanrılar arasında yer almıştır. Sümer panteonunda en önemli 4 tanrıdan sonra gökle ile ilgili tanrılar arasında Tanrı Nanna (Ay Tanrısı), Tanrı Nanna'nın oğlu Tanrı Utu (Güneş tanrısı) ve Tanrı

[367] Özfırat, 2005, s. 72
[368] Price, 1910, s. 309
[369] Altuncu, 2014, s. 130-131
[370] Green, 1992, s. 19-25
[371] Smith, 1924, s. 39
[372] Ferris, 1969, s. 560
[373] Çelebi, 2023, s. 438

Nanna'nın kızı Tanrıça İnanna gelmektedir[374]. Eski Mezopotamya'da Ay Tanrısı "*Suen ya da Nanna, Nannar*" bazen "*Nanna Suen"* adıyla anılmıştır. Akadça "Suen" daha sonra "*Sin*" olarak görülür. "Aşimbabbar, Namraşit, Inbu (meyve), Sangar" olarak adlandırılmış, aynı zamanda kutsal sayısı olan otuz rakamıyla da bilinmektedir[375]. Ay Tanrısı rahibi Si Gabbor tarafından dikilen "Si Gabbor Steli" üzerinde Ay tanrısının ismi "*Sharhar*" olarak okunmaktadır. Kral Barrakib dönemine tarihlenen bir ortostat üzerindeki yazıtta ise Ay Tanrısı "*Ba'al Harran*" (Harran'ın Efendisi) olarak yazılmıştır[376]. Ugarit kültüründe Ay Tanrısı "*Yarih- Yarihu*" olarak adlandırılmaktadır[377].

Eskiden yapay ışık olmaması, meşale veya mumların yeryüzünden yukarıya doğru parlayan sınırlı miktarları göz önüne alındığında, gökyüzü düzenli olarak ay ve yıldızlarla ışıl ışıl olmaktaydı. Ay, geceleri gökyüzünü aydınlatma görevini devralarak karanlığın korkutan hissini yok ederdi. Genellikle Eski Mezopotamya metinlerinde ilk gezegen olarak geçen Ay "Sümerce Nanna, Akkadca Sin" (sadece bir gök cismi olarak (w)arhu), tanrılaştırılmış ve çivi yazılı kültürlerin sonuna kadar, yıldız tanrılarının en büyüğü, en güvenilir olanı ve en anlayışlısı olarak düşünülmüştür[378]. Gökyüzünde şekli ve konumu değişebilen Ay, gökyüzü cisimleri arasında gözlemlenmesi en kolay olanıydı ve gecenin koruyucusu olarak zamanın geçmesiyle ilişkilendirilmişti. Ay, bu nedenle gün, ay ve yılları hesaplamak için temel olarak Eskiçağ Mezopotamya'sında önemli bir rol oynamıştır[379]. Zamanla ilişkilendirilmesinden dolayı Ayın döngüleri ve kadınların menstrüel döngüleri arasındaki bağlantının, Nanna ile doğurganlık ve bereket arasında bir bağlantı oluşturduğu da düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, çobanlar üzerine bereket ve zenginlik bahşeden, suların yükselmesini yöneten, sazlıkları büyüten ve sürünün artışını sağlayan tanrı olarak düşünülmesi de bereketle ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Nanna'nın, Enlil'i ziyaret etmek için Ur'dan Nippur'a tekneyle seyahat ettiği bir hikayeden anlaşıldığı kadarıyla, teknede yılın ilk meyveleri taşınmakta ve Sin'i sembolize eden tanrı heykelinin gerçek yıllık yolculuğunu yansıttığı düşünülmektedir. Bunun her yıl düzenlenen ve yılın ilk meyvelerini toplamak için yapılan bereketle ilgili gerçek bir ziyaret olduğu ileri sürülmüştür[380].

[374] Kramer, 2002a, s. 159, 165
[375] Black ve Green, 1992, s. 135
[376] Tropper, 1993, s. 146
[377] Wyatt, 1999, s. 540
[378] Kasak ve Veede, 2001, s. 17
[379] Pinches, 1906, s. 81
[380] Kuiper, 2010, s. 182

Bir boğa veya çoban olarak tanımlanan Ay Tanrısı Nanna zaman içerisinde bir boğa olmaktan çıkıp, daha insani hale getirilerek Ayın Hilal hali ile tanımlanmıştır. Sin, bir hilal ile örtülmüş dört boynuzlu bir şapka giyen, sakalı uzun, yaşlı bir kişi olarak gösterilmekteydi. Eski Babil Dönemi yazıtlarında da, Ay tanrısı Sin'in sembolü olduğu bilinmektedir. Akkadlar'da ismi "uškaru" dur. Eski Babil Dönemi'nden itibaren özellikle Kassitler zamanında Sin'in Hilali, bir disk içerisinde tasvir edilmiştir. Bazen bu, güneş diski ve hilalin bir birleşimi gibi görülmektedir[381]. Yeni Babil sanatında olasılıkla Sin olan bir tanrının üst vücudunun hilalden doğduğu görülmektedir. Bir Asur silindir mührü üzerinde merkezi olarak yerleştirilmiş, Hilal başlıklı bir tanrı ile kanatlı bir hilal görülmektedir[382].

Arkeolojik veriler olarak steller, ortostatlar, kabartmalar, mühürler ve yazılı kaynaklara göre Ay tanrısı Sin'in MÖ. 3. binyıldan itibaren Mezopotamya ve çevresinde tapınım görmeye başladığını ortaya koyar. MÖ. 3. binyılın sonlarında hüküm süren Kral Gudea tarafından Tanrı Ningirsu için yaptırılan Lagaş Eninnu Tapınağı'nın inşa edilmesinden sonra Ay Tanrısı'nın burada doğarak yükseldiği kabul görmüştür[383]. Akkad döneminde (MÖ. 2340-2159) Uruk kentinde, Tanrı An ve Tanrı Anu ile göğün yedi yıldızına her gün kurbanlar adanmaktaydı. Kurban sunulan tanrılar arasında Ay Tanrısı Nanna da yer almaktaydı[384]. Assur döneminde de (MÖ. 2000-1800) Ay Tanrısı önemli bir yerdedir ve tanrı hilal ile tasvir edilmiştir. Eski Assur döneminde Krallar, tanrı ile bağını güçlendirme amacıyla isimlerinde "Sin" ismini almışlardır[385]. Babil kralı Hammurabi (MÖ. 1792) ailesi için Ay Tanrısı önemli bir konumdadır. Hammurabi'nin dedesi Apil-Sin dönemine ait bir mühürün varlığı bize kraldan önce de tanrının ailede önem gördüğünü ortaya koyar. Hammurabi yazıtının giriş bölümünde de kral diğer tanrıları yüceltirken Ay Tanrısı Sin'i de ön plana çıkarmıştır[386]. Kral bir yazıtta kendisini "*Ay Tanrısı Nanna'nın rahibi ve arşiv görevlisi*" olarak tanımlar[387]. Hititlerde Ay Tanrısı "*yeminlerin tanrısı*" olarak tapınım görmüş ve ismi "*antlaşmalara tanıklık eden tanrı*" olarak geçmiştir. Bunun diğer örnekleri Murşili ile Duppi-Teşup, Şuppiluliuma ile Kurtiwaza arasında yapılan antlaşma metinlerinde

[381] Kuiper, 2010, s. 182
[382] Black ve Green, 2004, s. 54
[383] Barton, 1929, s. 239
[384] Pritchard, 1969, s. 344
[385] Lewy, 1971, s. 768
[386] Kohler ve Peiser, 1904, s. 5
[387] Frayne, 1997, s. 362

görülmektedir[388]. Hitit Tanrılar panteonunun tasvir edildiği Çorum- Yazılıkaya kaya anıtında, erkek tanrıların tasvir edildiği panoda Ay Tanrısı 35. sırada görülmektedir[389]. Ay Tanrısı Yeni Babil döneminde kral Nabonidus hükümdarlığındaki zamanda (MÖ. 559- 539) önemli rol aldığı görülür[390].

Ay Tanrısı Sin'in sembolü pek çok stel ve ortostat üzerinde tasvir edilmiştir. Asur kralı Sanherib döneminde (MÖ. 704–MÖ. 681) Ay Tanrısı sembolünün olduğu dokuz tane stel, beş tane kaya kabartması, üç tane yazıtlı kaya steli vardır. Bunlardan bir tanesi Ay Tanrısı'nı ön planda tutması nedeniyle önem arz eder. Şanlıurfa İli Harran ilçesi yakınındaki Aşağı Yarımca bölgesinde ele geçen bir stel Sin Tapınağı olduğu sanılan, MÖ. 8-7 yüzyıllarına tarihlendirilmiş bir yapının giriş kısmında ele geçmiştir[391]. Stel üzerinde tasvirde, iki basamaklı bir platform üzerinde, tek sopa üzerinde hilal görülmektedir. Hilal'in alt tarafında sopayla bağlantısını kuran bir çember ve çemberin iki yanından sarkan saçaklar vardır. Harran'ın Ay Tanrısı Sin'i simgeleyen bu stel üzerinde etrafında 16 satırlık bir yazıt bulunur. Tahrip olduğu için zor okunabilen yazıtta ilk ve on dördüncü satırda Ay Tanrısı Sin ismi okunmaktadır[392]. Sanherib bir anlaşma metninde diğer önemli tanrılarla birlikte Ay Tanrısı Sin'i "*kendisi ve çocuklarını koruyan tanrılar*" arasında görmektedir. Yazıtın lanetleme kısmında Tanrı Assur, karısı Mullissu ve Şerua'nın ve Ay Tanrısı Sin 3. sırada okunmktadır. Sonrasında da kralı koruyan diğer önemli tanrıların adları okunur[393]. Ay Tanrısı Sin'e ait Asur dönemi tarihli steller Anadolu'ya özgü bir özellik taşımaktadır ve üzerinde iki kademeli bir kaide üzerinde yükselen bir sütun ve en üstte Tanrı Sin'in sembolü olan hilal betimlenmiştir. Hilalin altından her iki yandan püsküller sarkmaktadır. Tanrı Sin'in Anadolu'da, kült merkezinin bulunduğu Harran ve çevresinde, Geç Hitit ve Arami kentlerinde kutsandığı bilinmektedir. Yeni Assur kralları, Anadolu halkı üzerindeki etkinliklerini artırmak için Tanrı Sin'e yakınlıklarını Sultantepe ve Aşağı Yarımca stelleri gibi örnekler aracılığıyla vurgulamış olmalılar. Assur ülkesi dışında Fırat'ın batısında Geç Hitit kent devletleri arasındaki sınır anlaşmazlıklarını sona erdiren çözümün bir parçası

[388] Pritchard, 1969, s. 205, 206
[389] Bittel vd., 1941, s. 69
[390] Theuer, 2000, s. 329
[391] Börker-Klähn, 1982, s. 210
[392] Gadd, 1951, s. 108
[393] Parpola ve Watanabe, 1988, s. 18

olarak dikilen Pazarcık ve Antakya stelleri yazıtlıdır stel üzerinde Sin stellerinde olduğu gibi hilal betimlenmiştir[394].

Geç Hitit kenti olan Sam'al Zincirli'de bulunan Barrakib Ortostatı Ay Tanrısı Sin'e adanmıştır ve Arami kökenli kral Barrakib dönemine tarihlendirilmiştir. Ortostat üzerinde püsküllü formdaki Harran'ın Ay Tanrısı tasvirinin benzeri yer alır. Ortostat üzerinde bir de yazıt bulunur[395]. Yeni Babil krallarının hüküm sürdükleri dönemlerde yaptıkları inşaat faaliyetlerini anlatan bu steller üzerindeki yazıtlardan bu dönemde Ay Tanrısı'nın diğer tanrılar arasında etkin rol oynadığı görülmektedir. Örnek olarak da Babil kralı Nabonidus (MÖ. 559-539) hükümranlığında Ay Tanrısı Tapınağı'nın yeniden onarıldığını gösterebiliriz[396]. Şanlıurfa ili Harran ilçesi yakınındaki Aşağı Yarımca'da MÖ. 8-7 yüzyıllarına verilen bir yapının giriş kısmında bir stel bulunmuştur[397]. Stelde iki basamaklı bir platform üstünde, tek sopa üzerinde hilal tasviri yer alır. Hilal figürünün alt kısmında çubukla bağlantıyı yapan bir çember ve çemberin iki yanından aşağı uzanan saçaklar bulunur. Harran'ın Ay Tanrısı Sin'i sembolize eden tasviri çevresinde 16 satırlık bir yazıt vardır. Oldukça tahrip olmuş yazıt üzerinde ilk ve on dördüncü satırda Ay Tanrısı Sin ismi okunmaktadır[398]. Asur Döneminde Suriye'deki siyasi faaliyetler sonrası dikilen steller, resmi Asur betimlerinin tanrısal sembolik temsilinde bir değişimi gittiğini de gösterir. Diğer Asur anıtlarının tam tersi, bunlar birkaç tanrısal sembol değil, bir direk üstünde hilal bulundururlar. Asur kralları, kral adına dini bir sembol haline gelen ay tanrısı Harran'a bağlılıklarını ilan etmişlerdir[399].

Karkamış, Malatya Arslantaş ve Zincirli/ Sam'al ve Halep'te yer alan ortostalarda Ay Tanrısı tasvirleri uzun burunlu ve boynuzlu şapkası ile görülmektedir. Şapkasının üzerinde bir hilal vardır ve kanatlara sahiptir. Geç Hitit döneminde Ay Tanrısı Luvice "Arma" olarak adlandırılmıştır[400]. Barrakib Ortostatında yer alan yazıtta Ay Tanrı Sin "Ba'al Harran" olarak

[394] Köroğlu, 2018, s. 202
[395] Theuer, 2000, s. 333
[396] Köroğlu, 2006, s. 202
[397] Börker-Klähn, 1982, s. 210
[398] Gadd, 1951, s. 108-112
[399] Ornan, 2013, s. 585-587
[400] Lurker, 2004, s. 19

yazılmıştır ve kral Ay Tanrısı'nı "kendisinin efendisi" olarak tanımlamıştır. Kral Barrakib bu stelde sadece Ba'al Harran'ı yani Ay Tanrısı'nı ön planda tutmuştur[401].

Kaya kabartmaları sayesinde de Ay tanrısı Sin hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Örneğin, Gaziantep'te bulunan III. Salmanassar hükümdarlığına (MÖ. 858-824) ait bir kaya kabartmasında[402] kral tanrıların sembollerine saygı göstermektedir. Saygı gösterdiği tanrılar arasında Tanrı Assur, Güneş Tanrısı Şamaş, Ay Tanrısı Sin, Fırtına Tanrısı Adad, Tanrıça İştar ve Tanrı Şibitti'nin sembolleri bulunur. Kabartma üzerinde Ay Tanrısı Sin 3. sırada yer almaktadır[403]. Anadolu'daki bulunan kaya kabartmaları, stellerin tam tersine şehir merkezleri ve yaşam alanlarından çok uzak yerlerde yapılmışlardır. Doğu'dan batıya doğru Hesana, Şah (Cudi kabartmaları), Bırkleyn, Ergani/Gisgis ve Uzunoğlan, Toroslar'ın ilk yükseltileri üzerinde ve hepsi zor ulaşılabilen yerlerdedir. Kabartmaların yer seçiminde görünür olmaları da amaçlanmamıştır. Tam aksine büyük çoğunluğunun varlığı 3-5 m'den daha uzaktan fark edilememektedir. Kaya kabartmalarından yalnızca ikisi, Eğil ve Kenk Boğazı Kabartması, diğerlerinden farklı olarak bir yol-geçit ile ilişkili ve yoldan görülebilecek kaya yüzeyine yapılmıştır.

Ay Tanrısı hakkında bilgileri mühürler üzerindeki tasvirlerinden de öğrenmekteyiz. Tanrı Sin tasvirleri Mezopotamya'da MÖ. 3. binin ortalarından itibaren mühürler üzerinde görülüyor. Bir örnekte, MÖ. 3. binin sonlarına doğru III. Ur hanedanlığının kurucu kralı olan Urnammu devrindeki bir memura ait silindir mühürde ay tanrısı tahtında oturur şekilde ve üzerinde ay simgesi ile betimlenmiştir[404]. Sin Mezopotamya mühür tasvirlerinde genellikle bir taht üzerinde oturur şekildedir ve başında "*Hörnerkrone*" adı verilen boynuzlu taç taşır[405]. Yine mühürler üzerinde Ay Tanrısını hilal şeklinde teknesi ile seyahat ederken görürüz. Ayı bir tekneye benzeten metafor özellikle yaygın olduğu için Sümer edebi metinlerinde, bu ikonografik motifte ay tanrısı ile ay teknesinin bir arada tasvir edildiğini görmek oldukça ilgi çekicidir. Daha önceki dönemlerin aksine, Yeni Asur ve Yeni Babil ikonografisinde ay tanrısının gerçek bir teknenin içinde durduğuna dair kesin bir örnek yoktur. Ay tanrısının

[401] Luschan, 1911, s. 348, 349
[402] Taşyürek, 1979, s. 47
[403] Köroğlu, 2018, s. 182-184
[404] Gressmann, 1927, s. 93
[405] Prinz, 1915, s. 66

açıkça ayakta durmasının mümkün olan tek örneği Ay dışı tekne, Nabonidus'un annesi Adda-guppi'ye ait stelin üzerindedir. MÖ. 2. binyıldan kalma, teknesinde duran ay tanrısını tasvir eden resimlerin varlığı, onun ay hilalinin içinde durması motifinin Yeni Babilllerde geniş çapta kanıtlandığına işaret etmektedir. Hilal "tekne" ile İçinde duran ay tanrısı tek başına, bir tapınma nesnesi olarak ya da mührün üst kısmını göksel bir cisim olarak işgal ediyor. Dūr-Katlimmu'da bulunan mühürlerde olduğu gibi bazı durumlarda, ay teknesi havada asılı olarak gösterilmiştir. Bu büyük olasılıkla Ay Tanrısının doğrganlığı ve bitki örtüsünün ilişkisine bir referanstır[406].

Yazıtlardan öğrendiğimize göre, ilahilerde, dualarda ve antlaşma metinlerinde okunan Sin'in farklı isimleri ayın farklı şekillerini göstermekte ve her evre Ay Tanrısı'nın farklı bir özelliğini göstermektedir[407]. Ay Tanrısı Nanna (Sin) sözleşme metinlerinde de anlaşmaların garantörü ve koruyucusu olarak vurgulanmıştır. Anlaşmayı bozan kişinin Tanrı Sin'in laneti ile cezalandırılacağı belirtilmektedir[408]. Kral V. Assur-nirari (MÖ. 754-745) hakimyetinde Arpad kralı Mati'ilu arasında yapılan bir antlaşma metninde Mati'ilu'nun antlaşmayı bozması durumunda Ay Tanrısı Sin'in gazabına uğrayacağı okunmaktadır[409]. Yazıtlara göre, Ay Tanrısı Sin'in savaşlarda kralı koruma özelliği de anlaşılmaktadır[410].

Yine yazıtlarda Ay Tanrısı Sin'in yargılayıcı ve kötülüklerden koruyucu olma özelliği olduğu okunmaktadır. Tavale Köyü Steli üzerindeki yazıta göre, yazıtın beddua bölümünde yapılan antlaşmanın koruyucusu olarak Tanrı Assur, Tanrı Adad ve Tanrı Ber'den sonra 4. sırada Ay Tanrısı'nın ismi okunmaktadır[411]. Ay Tanrısı'nın sosyal hayatta da etkisini göstermektedir. Bu dönemde dolunay günü şebat günü olarak kabul görmüş ve törenler düzenlenmiştir. Ayın küçülmeye başlaması tanrıların mutsuzluğuna verilmiş ve ayın 28. gününde diğer dünyaya giden tanrı için tanrıya ağıtlar yakılmış, tövbeler edilmiştir[412]. Yazıtlar sayesinde Sin farklı isimlerini de öğrenmekteyiz. Sin, ilk metinler de EN.ZU

[406] Hätinen, 2021, s. 52, 53
[407] Green, 1992, s. 24, 25
[408] Kramer, 2002a, s. 405
[409] Parpola ve Watanabe, 1988, s. 11
[410] Pritchard, 1969, s. 562, 563
[411] Grayson, 1996, s. 203, 204
[412] Green, 1992, s. 29

"bilginin efendisi"[413] olarak daha sonra ise ZU.EN[414] olarak yazılmıştır. ZU.EN'den kısaltılan bir biçiminin de ZU olduğu düşünülmektedir[415]. Sümerlilerde de Suen ya da Nanna (Nannar) olarak adlandırılmıştı ve bazen her iki ismi de birlikte Nanna-Suen olarak kullanılmaktaydı. Nanna ismi ise, genellikle ŠEŠ.KI olarak yazılmıştır ve muhtemelen Ur kenti ile olan bağlantısından dolayıdır (sum. ŠEŠ.AB.KI) Akkadlılar ise, Ay Tanrısını Suen olarak isimlendirirken, daha sonraları Sin olarak isimlendirmişlerdir. Asimbabbar[416], Namraşit (Parlayan Kişi) ve Inbu (gurun) ("taze"-Ay'ın doğuşuna refere etmektedir) isimleri de verilmiştir. Bel purussê (en. eš.bar) "kararın efendisi" isminin de kullanıldığı ve Sin'in ayın uzunluğuna karar verme rolüne refere ettiği belirtilmektedir[417]. Diğer tanımlamalar ise, "Ur'un efendisi, Giš-nu-gala tapınağının efendisi, parlayan tacın efendisi" şeklinde olmuştur[418]. Sin'e verilen bir diğer isim ise, "kararın efendisi"dir. Mezopotamya toplumlarında Sin'e verilen "Ashimbabar" ismi[419] kararların efendisi (bel purussê) anlamındaki "en.eš.bar" kelimesinden türemiştir[420]. Eski yazıtlarda Sin için kullanılan isimlerin pek çoğu ritüel veya büyü metinlerinde görülmektedir. Bu metinlere göre, Sin'in bir diğer görevinin kaderi belirlemek olduğu anlaşılmaktadır. "*Kader teknesi, hiçbir ırmağı geçmeyen Sin tarafından kovulabilirsin*" söylemi kendisinin kararların efendisi olduğunu desteklemektedir[421]. Onun tanrısal kararların verilmesinde gücü elinde bulundurduğuna inanılmıştır. Ayrıca ayin ve büyü ritüellerinin yanı sıra bazı yazıtlarda Sin'in kehanetlerle ilgili olduğu yer okunmaktadır[422].

Arkeolojik veriler ve dini metinlere göre, Ay tanrısı Sin'in simgesi hilaldir[423]. Ay tanrısı ikonografileri üç şekilde tasvir edilmiştir; 1. antropomorfik olarak, sakallı bir erkek olarak hilal şeklinde dik duran figür, 2. sahnenin üst kısmında göksel bir sembol olarak tanımlanan hilal tasviri, 3. Sin'i temsil eden bir direğe monte edilmiş hilaldir[424]. Gökyüzü tanrıları olarak kabul edilen Sin, Şamaş ve İştar üçlüsünde Sin'in özel bir yere sahiptir.

[413] Price, 1910, s. 309, 310
[414] Grayson, 2002, s. 51
[415] Kasak ve Veede, 2001, s. 18
[416] Flückiger-Hawker, 2009, s. 132
[417] Black vd., 2006, s. 144
[418] Pinches, 1906, s. 81
[419] Schmidt, 1999, s. 586
[420] Livingstone, 2007, s. 45
[421] Thompson, 1903, s. 1-5
[422] Farber ve Sasson, 1995, s. 55-60
[423] Buren, 1945, s. 60
[424] Moriconi, 2018, s. 413

Hayvan sürülerinin bolluk ve doğurganlığını arttırmasında en öbemli tanrı olduğu kabul bilinmektedir[425]. Bereket getirmesi için şahıs isimlerinde, antlaşmalarda, mühür ve yazıtlarda Sin'in adı sıklıkla dile getirilmiş ve krallar aldıkları isimlerde kullanılmıştır[426]. Ayrıca Sin'in sembollerden boğa boynuzu da bereketi temsil etmekte ve ayın hilal formuyla eril yönünü göstermentedir[427].

Eski Mezopotamya dininde, güneş ve ay tanrısının erkek olduğu kabul edilmiştir. Mezopotamya'da tarih öncesi dönemlerden itibaren Yeni Babil Dönemi'ne kadar görülen hilal betimlemesi özellikle Eski Babil Dönemi yazıtlarında Ay tanrısı Sin'in (Nanna-Suen) sembolü olarak bilinmektedir[428]. Gökyüzünde şekli ve konumu değişebilen Ay, gökyüzü cisimleri arasında gözlemlenmesi en kolay olanıydı ve gecenin koruyucusu olarak zamanın geçmesiyle ilişkilendirilmişti. Ay, bu nedenle gün, ay ve yılları hesaplamak için temel olarak Eskiçağ Mezopotamya'sında önemli bir rol oynamıştır[429]. Aramilerde Assur döneminde sıkça gördüğümüz, klasik Ay Tanrısını simgeleyen bir çubuk üzerinde bulunan hilal görülmektedir. MÖ. 8. ve 7. yüzyıllarda hilal ve yıldız tasviri de ikonografide yaygım olarak görülmektedir[430]. Ay tanrısı Sin Boğa ile de özdeşleştirilmiştir. Kral Gudea tarafından Lagaş kentinde yaptırılan Eninnu Tapınağı'nın yazıtında kiremitlerin sağlamlığını belirtmek için kullanılan "*Ay Tanrısı Nannar'ın ahırdaki boğası gibi*" söylemi boğa figürünün Nannar'ın simgelerinden biri olduğunu göstermektedir[431]. Ay Tanrısı "Cennetin enerji dolu boğası", "Parlayan boğa", "Lapis lazuli boğa" ve "Vahşi boğanın efendisi" gibi farklı isimler almış, sığır sürülerinin koruyucusu olarak görülmüştür[432]. Erkeklik ile özdeşleştirilen boynuzlar hilalle vurgulanmış, bu yüzden de tanrı için daha çok boğa kurban edilmiştir[433]. III. Ur hanedanlığı dönemine tarihlendirilen toprak koni üzerindeki bir metinde, Tanrı Nannar "Anu'nun büyük buzağısı" olarak tanımlanmıştır[434].

[425] Hätinen, 2021, s. 236
[426] Elayi, 2018, s. 12
[427] Drijvers, 1980, s. 130
[428] Black ve Green, 1992, s. 135
[429] Pinches, 1906, s. 81
[430] Theuer, 2000, s. 330
[431] Barton, 1929, s. 225, 231
[432] Jacobsen, 1976, s. 124, 125
[433] Green, 1992, s. 25, 26
[434] Barton, 1929, s. 273

Tarihsel süreç içerisinde, Sümer döneminden itibaren hilal ile sembolleştirilen Ay Tanrısı yazıtlarda çoğunlukla boğaya da benzetilmiştir. Demir Çağı'nda genellikle Fırtına Tanrısı ile bir tutulan boğanın MÖ. 2. binyılın ortalarına kadar Ay Tanrısı'nın sembolü olduğu yazıtlardan okunmaktadır. Akkad döneminde Ay Tanrısı, Nanna'dan başka Suen ya da Sin gibi farklı isimlerde almıştır. Eski Assur döneminde, Tanrı Assur'un ön planda rol oynamasıyla birlikte Sin olarak adlandırılan Ay Tanrısı'nın daha geri planda kaldığı ama göksel tanrılar arasında yerini koruduğu görülmektedir. Babil'de Sin olarak adlandırılan Ay Tanrısı Sümerler döneminde olduğu gibi ön planda rol oynayan tanrılar arasındadır. Orta Babil döneminde ise Ay Tanrısı Sin sınır taşlarının koruyucu tanrıları arasında yer alır ve her kim bu taşlara zarar verirse o kişinin cüzzama yakalanması için beddua edilmektedir[435]. Yeni Babil döneminde Ay Tanrısının kabartmalar üzerinde kralla birlikte hilal sembolüyle tasvir edildiği görülür. Hurri döneminde Kuşuh adı verilen Ay Tanrısı hakkında bilgileri birkaç mitolojik metinden öğrenmekteyiz. Hitit döneminde ise varlığını çeşitli ritüel metinleri ve az sayıdaki kabartmadan öğrendiğimiz Ay Tanrısı Arma, Ay Tanrısı, Ay Tanrısı Kuşuh ya da Harran'ın Ay Tanrısı isimleriyle bilinmektedir. Geç Hitit dönemi kabartmalarında MÖ. 11.-10. yüzyıl eserlerinde insan biçimli figürlerin kullanıldığı bilinmektedir. Karkamış ve Malatya'da erken örneklerde insan şeklinde tasvir edilen Ay Tanrısı'nın Hitit tanrı tasvir özelliklerini koruduğu anlaşılmaktadır. Yeni Assur dönemi tasvirlerinde, Ay Tanrısı genellikle bir çubuk üzerinde hilal ya da kral figürü önünde hilal ile tasvir edilmiştir. Bunun yanında insan biçimli olarak tasvir edildiği örnekleri de bulunur. Aramiler'den Assur'a geçtiği sanılanAy Tanrısı kültünün Yeni Assur döneminde oldukça ön planda olduğu yazıtlardan ve kabartmalardan öğrenilmektedir.

İnsanlar Ay Tanrısı Sin'e, sadece gökte parlayan bir nesne olduğu için tapmamışlardır. Kutsalı vurguladığı, içerisinde barındırdığı sonsuz yaşam ve gerçeklikle tapınmaya sahip olduğu için kutsal görülmüştür. Ay, bolluk ve bereketin de kaynağı sayılmıştır. Eskiçağ toplumları öküzü kutsal kabul eder ve boynuzlarını da ayın hilaline benzetirlerdi. Önemli tanrıçaların da çoğu Ay ile özdeşleşmiştir. Bazı inanışlarda, Ay ile yerin aynı özden yapıldığı inancı yaygındı. Ulu tanrıça, başlangıçta topraktı. Sonraları ulu tanrıçalar Ay ile özdeşleştirilmiştir. İnsanoğlu da yenilenmek için ölür ve toprağa gömülürdü. Ay, kaderi ve çoğu gerçekliği bir araya getirme özelliğine sahiptir. Uyum sağlayarak görünmez bir ağ

[435] Keel, 1997, s. 97

kurar ve bununla insanları, hayvanları, bitkileri, ölüleri, yenilenmeyi ve yaşamı birbirine bağlamayı sağlardı. Bu yüzden çoğu toplumların inanışında Ayın kutsallığı, bir hayvanda ya da insanda ortaya çıkarak insanların kaderini bir ağ gibi örerdi[436]. Ay tanrısının asıl karakteri şiddet ya da öldürücü güçle ortaya çıkmaz. Onun özellikleri hoş ve yardımseverdir. Günah güçlü bir efendidir ama tehlikeli değildir, emirleri göz ardı edilemeyecek bir yargıçtır ama aynı zamanda doğası iyi olan bir babadır. Tanrı Sin öncelikle bir dost ve koruyucudur, affeder ve yardımseverdir. Günah karşılığını verir, bağışlar, iyilik eder ayakta tutar, kurtarır, öğüt verir, verir ve kurtarıcıdır[437].

[436] Eliade, 2018a, s. 197, 198, 200, 208
[437] Price, 1910, s. 310

8. KAYNAKÇA

Akurgal, E. (1949). *Späthethitische Bildkunst*, Archäologisches Inst. der Univ, Ankara.

Akurgal, E. (1962). *The Art of the Hittites*, Yhames and Hudson, Londra.

Akyurt, M. (1998). *M. Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Albani, M. (2020). "Monotheism in Isaiah", *The Oxford Handbook of Isaiahof,* (Ed. Tiemeyer, L. S.), Oxford University Press, 219-248.

Albayrak, Y. (2015). "Soğmatar Kült Merkezi ile İlgili Yeni Öneriler", *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2: 179-194.

Albayrak, Y. (2016). "Edessa'da Paganizm ve Hıristiyanlık", *Karadeniz 32*: 316-324.

Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2014). "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 337-352.

Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2015). "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 259-278.

Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2018). "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 525-544.

Albayrak, Y.- Mutlu, S. İ. ve Mutlu, S. (2017). "Soğmatar Nekropolünde Yeni Keşifler", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 60: 18-19.

Alomia, K. M. (1987). "Lesser Gods of the Ancient Near East and Some Comparisons With Heavenly Beings of the Old Testament", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Andrews University.

Altuncu, A. (2014) "Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 4- Sayı 7: 118-142.

Arıkan, Y. (2003). "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde Šuhha-"(Düz) Dam, Çatı" ve Onun Dinsel Ve Sosyal Hayattaki Yeri", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, C. 6, S. 1: 11-57.

Atay, T. (2009). *Din Hayattan Çıkar*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Aygün, F. (2016). "Dinin ve Yüce Varlık İnancının Kökenine İlişkin Tartışmalara Genel Bir Bakış", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1: 203-215.

Baigent, M. (2015). *Astrology in Ancient Mesopotamia: The Science of Omens and the Knowledge of Heavens,* New York: Simon and Schuster.

Bahrani, Z. (2007). *The Babylonian visual image,* İn G. Leick (Ed.), The Babylonian world (155–171). Newyork: Routledge.

Barton, G. (1929). *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad,* USA, The Yale University Press.

Bauer, S. W. (2013). *Antik Dünya* (Çev. Mehmet Moralı), Alfa Yayınları, İstanbul.

Bayladı, D. (1998). *Dinler Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul.

Baysal, A. S. (2016). *Asurlularda Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

Beaulieu, S.A. (2007). *Late Babylonian intellectual life,* İn G. Leick (Ed.), The Babylonian world (473–487), Newyork: Routledge.

Bernett, M. ve Keel, O. (1998). *Mond, Stier und Kult am Stadttor: Die Stele von Betsaida (et-Tell),* Unter Mitarbeit von Stefan Münger, Freiburg, Switzerland/ Göttingen, Germany, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.

Baysal, A. S. (2018). "Mezopotamya Astrolojisinin Doğuşu, Gelişimi ve Kaynakları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/65: 461-475.

Beckman, G. (2011). "Pantheon. A. II", *Reallexikon der Assyrologie 13,* Walter de Gruyter.

Bilgiç, E. (1982). "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerliler'in Tarihi, Kültür ve Medeniyetleri", *Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 75-121.

Bittel, K.- Naumann, R. ve Otto, H. (1941). *Yazılıkaya: Architektur, Felsbilder, Inschriften und Kleinfunde,* Publisher, J. C. Hinrichs.

Black, J. ve Green, A. (1992). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia,* An Illustrated Dictionary, London, British Museum.

Black, J. ve Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller*, Çev. Necdet Hasgül, Aram Yayıncılık, İstanbul.

Black, J. ve Green, A. (2004). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, The British Museum Press, London.

Black, J. - Cunningham, G., Robson, E. ve Zolyomi, G. (2006). *The Literature Ancient Sumer*, Oxford Universty Press, Oxford.

Boehmer, R. M. (1965). *Die Entwicklung der Glyptik Wahrend derAkkad-Zeit*, De Gruyter edition, Berlin.

Bordreuil, P. - Chatonnet, F. ve Michel, C. (2014). *Tarihin Başlangıçları-Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.

Bottero, J. (2003). *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar,* Çev. Mehmet Emin Özcan-Ayten Er, Dost Kitabevi, Ankara

Bottero, J. (2000). *Mezopotamya: İktidarın Teknik İşlevi ve Bilim: Enki/Ea-Panteonun Dizgisinin Görünümü*, Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, (Ed. Yves Bonnefoy), Dost Yayınları, Ankara.

Bottero, J. (2001). *Religion in Ancient Mesopotamia*, (T. L. Fagan, Trans.). Chicago: The University Of Chicago Pres.

Bottero, J. (2006). *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Börker-Klahn, J. (1982). *Altvorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, Philipp von Zabern, Mainz.

Buren, E. D. (1945). *Symbols of the Gods In Mesopotamıan Art*, Pontıfıcıum Instıtutum Biblicum, Roma.

Cassirer, E. (2016). *Sembolik Formlar Felsefesi II*, Hece Yayınları, Ankara.

Ceram, C. W. (1994). *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler "Arkeolojinin Romanı"*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Colbow, G. (1997). "More Insights Into Representatıons Of The Moon God in The Third and Second Millennium B.C.", *Sumerian Gods and Their Representations,* ed. M. J. Geller ve I.L. Finkel, Groningen: STYX Publications.

Collon, D. (1995). "Mondgott. B. In der Bildkunst." *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 8: 371–376.

Cooley, J. L. (2013). *Poetic Astronomy in the Ancient Near East: The Reflexes of Celestial Science in Ancient Mesopotamia, Ugaritic and Israelite Narrative*, Winona Lake Indiana: Eisenbrauns.

Craig, J. A. (1894-1895). "An Assyrian Incantation to the God Sin. (Cir. 650 B. C.)", *Hebraica*, Vol. 11, No. 1/2: 101-109.

Crawford, H. (2010). *Sümer ve Sümerler*, Çev, Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Crawford, H. (2015). *Ur-he City of he Moon God*, Bloomsbury Academic An Imprint of Bloomsbury Publishing, London-New York.

Çambel, H. (1951). "Archäologischer Bericht aus Anatolien", *Orientalia*, NOVA SERIES 20: 236-251.

Çelebi, N. (2023). "Sin Kültünde Ay Tutulmasının Politik ve Dini Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33: 329-351.

Çığ, M.İ. (2008). *İnanna'nın Aşkı-Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul.

Dee Roos, J. (2007). "Hittite Votive Texts", *PIHANS 109*, 71-128.

Delaporte, L. (1940). *Malatya: Fouilles de la Mission Archéologique Française Dirigées par M. Louis Delaporte. Arslantepe, I:* La Porte des Lions, Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul 5, Paris, Boccard.

Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak,* Ayışığı Kitapları, İstanbul.

Demirel, S. (2017). "An Essay on Hittite Cultic Calendar Based Upon the Festivals", *Athens Journals of History*, 3 (1): 22-32.

Dijk-Coombes, R. M. V. (2018). "Mesopotamian Gods and the Bull", *Sociedades Precapitalistas* 8, sayı 1: 1–15.

Dilek, İ. (2020). "Kült Kavramı ve Söz Kültü", *Bilig*, Sayı 95: 47-77.

Dinçol, A. (1982). *Hititler*, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1, Görsel Yayınları, İstanbul.

Dinçol, A. Ve Dinçol, B. (2002). *Büyükler, Prensler, Beyler Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler,* W. Jacob (Editör), Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk, Deutschland: Kunst Und Ausstellungshalle der Bundesrepublik.

Doğan, E. (2017). "Ur'dan Harran'a Tanrı Sin Kültünün Gelişimi", *içinde Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, ed. Pınar Pınarcık vd. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 527-544.

Donbaz, V. (1990). "Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaras Museums", *Annual Review of The Royal Inscriptions of Mesopotamia Project* 8: 5-24.

Drijvers, H. J. W. (1973). "Some New Syriac Inscriptions and Archaeological Finds from Edessa and Sumatar Harabesi", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* University of London, Vol. 36, No. 1: 1-16.

Drijvers, H .J. W. (1972). *Old-Syriac (Edessean) Inscriptions,* Leiden. Pub. E. J. Brill.

Drijvers, H. J. W. (1976). *The Religion of Palmyra,* Iconography of Religions 15/15.

Drijvers, H. J. W. (1980). *Cult of Beliefs at Edessa,* Leiden, E. J. Brill.

Drijvers, H. J. W. and Healey, F. J. (1999). *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Oshroene: Text, Translations and Commentary, Koninklijke,* Brill NV, Leiden.

Durkheim, E. (2018). *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınları, İzmir.

Dussaud, R. (1931). "Nouvelles Archéologiques", *Syria* 12: 88-100.

Elayi, J. (2018). *Sennacherib, King of Assyria,* Atlanta: SBL Press.

Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi, Dinlerin ve İbadetlerin Morfolojisi*, (çev. Mustafa Ünal), İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.

Eliade, M. (2018). *Ebedi Dönüş Miti*, Çev. Ayşe Meral, Dergah Yayınları, İstanbul.

Eliade, M. (2018a). *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul.

Ergüven A. R. (1996). *Dinlerin Kökeni ve İslam'da Reform*, Berfin Yayınları, 1. Basım, Kasım, İstanbul.

Erikson, E. H. (1984). *İnsanın Sekiz Çağı*, Birey Toplum Yayınları, Çev. T. B. Üstün, 1. Basım, Aralık, Ankara.

Erol, H. (2013). "Kültepe'de Bulunan Büyü Metinleri", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 35: 66- 67.

Erzen, A. (1953). "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", *Belleten*, Cilt XVII, Sayı 65: 1-14.

Eşmeli, İ. (2014). "Dinler Tarihi Açısından Gök Cisimleri ve Tabiatla İlgili İnanış ve Uygulamalar (Muğla-Yatağan Örneği)", *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık, 2014, 17/ 45: 195-208.

Fischer, C. (2002). "Twilight of the Sun-God", *Iraq*, Vol. 64: 125-134.

Flückiger-Hawker, E. (2009). *Urnamma of Ur in Sumerian Literary Tradition*, University Press Fribourg Switzerland, Vandenhoeck & Ruprecht Gottingen.

Foster, B.R. (1996*). Before The Muses: An Anthology of Akkadian Literature* (Bethesda, Maryland: CDL Press.

Foulquie, P. (1998). *Varoluşçunun Varoluşu*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, (Çev. Y. Şahan), 3. Basım, Ekim, İstanbul.

Frankfort, H. (1989). *Uygarlığın Yakındoğu'da Doğuşu*, Çev. A. Şenel, Çev. İmge Yayınları, Ankara.

Frayne, R. D. (1997). *Ur III Period: 2112-2004 BC, The Royal of Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods*, Toronto Buffalo London, University of Toronto Press.

Freud, S. (1971). *Totem ve Tabu*. Çev. Niyazi Berkes, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Fromm, E. (1991). *Psikanaliz ve Din "İnsan Bir Tanrı Mı",* Arıtan Yayınları, Çev. A. Arıtan, 2. Basım, Eylül, İstanbul.

Gadd, C. J. (1951). "Note On The Stele of Aşağı Yarımca", *Anatolian Studies* 1: 108-111.

Gadd, C. J. (1958). "The Harran Inscriptions of Nabonidus", *Anatolian Studies* 8: 35-92.

Gaster, T. H. (2000). *Thespis Eski Yakındoğu'da Rituel Mit ve Drama*, Çev. Mehmet H. Doğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Geller, M. J. (1997). "The Last Wedge", *Zeitschrift Für Assyriologie 87*, 43-95.

Goff, B. L. (1963). *Symbol of Prehistoric Mesopotamia* (New Haven and London: Yale University Press.

Grayson, A. K. (1996). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 B.C.)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 3 Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press.

Grayson, A. K. (2002). *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods* / Volume 1 (To 1115 BC- Assyrian Rulers of the hird and Second Millennia BC), University of Toronto Press, Toronto.

Green, T. M. (1992). *The City of the Moon God Religious Traditions of Harran*, Leiden, New York, Köln, Brill.

Green, A. (1997). "Mythologie," *B. I, Reallexikon der Assyriologie* 8: 246-264.

Green, A. ve Black, J. (2004). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, British Museum Press, London.

Gressmann, H. (1927). *Altorientalische Bilder zum alten Testament*, Berlin.

Guinan, A. K. (2002). *A severed head laughed: stories of divinatory interpretation*, İn L. Ciraolo and J. Siedel (Ed.), Magic and divination in the ancient World, Boston: Styx, 7-40.

Güçerdem, B. (2007). *Hitit Ritüelleri Üzerine*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Günaltay, M. Ş. (1987). *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Günaltay, Ş. (1987a). *Yakın Şark I-Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Günbattı, C. (2012). *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.

Gündüz, Ş. (1997). "Harrânîler", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: *240-242*.

Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile İnanç Arasında Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Etüt Yayınları, Samsun.

Hätinen, A. (2021). *The Moon God Sîn in Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Times*, Dubsar 20, Zaphon, Einkingweg 36, Münster.

Hattstein, M. (2009). *Mitoloji, "Kadim Yakındoğu Mitolojisi"*, Çev. N. El-Hüseyni, NTV Yayınları, İstanbul.

Hawks, J. (1994), *Atlas of Ancient Archaeology*, Michael O'Mara Books, New York.

Hawkins, D. J. (1999). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriprions*, Karatepe-Aslantaş, Berlin - New York: Walter de Gruyter.

Hawkins, D. J. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volum I: Inscriptions of the Iron Age. Part 2: Text. Amuq, Aleppo, Hama, Tabal, Assur Letters, Miscellaneous, Seals, Indices*, Berlin- New York", Walter De Gruyter.

Hawkins, J. D. (2006). "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *Cambridge Ancient History* Vol. 3/I, Cambridge: Cambridge University Press, 372-441.

Hooke, S. H. (2002). *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yay. Ankara.

Horowitz, W. (1998). *Mesopotamian Cosmic Geography* (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns.

Hunger, H. ve Steele, J. (2019). *The Babylonian Astronomical Compendium MUL.APIN*, Routledge, New York.

Hürmüzlü, B. (2008). *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Insoll, T. (2005). "Archaeology of Cult and Religion", *Archaeology-The Key Concepts*. (Ed.: Colin Renfrew and Paul Bahn), London and New York: Routledge.

Jacobsen, T. (1976). *The Treasures of Darkness: A History of Mespotamian Religion*, New Haven, Yale University Press.

Jacobsen, T. (1977). *The Intellectual Adventure Of Ancıent Man, The Cosmos As A State*, "An Essay On Speculatıve Thought In The Ancıent Near East", The Unıversty Of Chıcago Press, Chıcago and London.

Jacobsen, T. (2017). *Karanlığın Hazineleri: Mezopotamya Dininin Tarihi*, Çev. Sibel Erduman. İstanbul: Paris Yayınları.

James, E. O. (1963). *The Worship of the Sky God: A comparative Study in Semitic and Indo-European Religion* (London: University of London The Athlone Press.

Jastrow, M. (1915). *The Civilisation of Babylonia and Assyria: Its Remains, Language, History, Religion, Commerce, Law, Art and Literature* (Philadelphia and London) J.B. Lippincott Company.

Jayne, W. (1962). *The Healing Gods of Ancient Civilization*, University Books, INC, New Hyde Park-New York.

Johansen, K. F. (1951). *The Attic Grave-Reliefs of the Classical Period*, Munksgaard, Copenhagen.

Jordan, M. (2004). *Dictionary of Gods and Goddesses*, Facts On File Inc, New York.

Kağnıcı, G. (2019). "Tıbbi Bilginin İdeolojik Kullanımı Üzerine Okumalar: Yeni Babil Kroniklerinde Hastalıklar ve Babil Tarih Yazıcılığı", *Tarih Dergisi*, Sayı 69: 1-36.

Kahraman, B. (2021). *Hitit Panteonunun Tarihsel Gelişimi: Kültürleşme ve Senkretizm*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karaboğa, B. (2021). *Demir Çağ'ında Anadolu'da Ay Tanrısı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karamete, K. (1949). "Müzesi'nde Eti Hiyeroglifini Havi İki Yeni Yazıt", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 5: 66-75.

Karauğuz, G. (2020). *Hitit Duaları Kil Kitapları "Bin Tanrı" İçin İlahi ve Münacatlar*, Çizgi Kitapevi, Ankara.

Kasak, E. ve Veede, R. (2001). *Understanding Planets in Ancient Mesopotamia*, Electronic Journal of Folklore, Tartu.

Keel, O. (1994). *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palaestina*, Israel, Band IV, Orbis Biblicus et Orientalis 135, Freiburg, Switzerland, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.

Keel, O. (1997). *Symbolism Of The Biblical World: Ancient Near Eastern Iconography And The Book Of Psalms,* Indıana, Eisenbrauns.

Key, A. F. (1965). "Traces of the Worship of the Moon God Sîn among the Early Israelites", *Journal of Biblical Literature*, Vol. 84, No. 1: 20-26.

Kılıç, Y. (1997). *Mezopotamya Mitolojisinin Anadolu ve Yunan Mitolojisine Olan Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kılıç, Y. ve Duymuş, H.H. (2009). "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*/ Yıl: 13, Sayı: 1: 159-178.

Kılıç, Y. ve Uncu, E. (2011). "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstarAphrodite Örneği)", *History Studies*, 3/1: 183-201.

Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Koch, U. W. (1995). *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*, Copenhagen: The Carsten Niebuhr Institue of Near Eastern Studies Museum Tusculanium Press.

Kohler, J. ve Peiser, F.E. (1904). *Hammurabi' s Gesetz*, Leipzig, Verlag von Eduard Pfeiffer.

Kohlmeyer, K. (1992). "Drei Stelen mit Sin-Symbol aus Nordsyrien", B. Hrouda, S. Kroll, P. Z. Spanos (Ed.), von Uruk nach Tuttul: Eine Festschrift für Eva Strommenger, *Studien und Aufsatze von Kollegen und Freunden*, Vienna: Proffl Verlag: 91-100.

Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Köroğlu, K. (2018). "Anadolu'daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları/Neo-Assyrian Rock Reliefs and Stelae in Anatolia", K. Köroğlu, S. F. Adalı (Ed.), Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı/The Assyrians: Kingdom of the God Aššur from Tigris to Taurus Anadolu Uygarlıkları Serisi 7/*Anatolian Civilisation Series 7,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 162-207.

Kramer, S. N. (1990). *Tarih Sümer'de Başlar*, Çev. Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Kramer, S. N. (2002a). *Sümerler*, Çev. Özcan Buse, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Kramer, S. N. (2002b). *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Çev. Ö. Buze, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Kramer, B. J. ve Noah, S. (2019). *Mezopotamya Mitolojisi*, Çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kubala, A. (2015). *Iconography of Neo-Hittite Seals*, Warsaw, Creator Publishing House.

Kuiper, K. (2010). *Mesopotamia The World's Earliest Civilization,* Britannica Educational Publishing, New York.

Kühne, H. (1997). "Der Gott in der Mondsichel", *Altorientalische Forschungen* 24: 375–382.

Kwasman, T. ve Parpola, S. (1991). *Legal Transactions of The Royal Court of Nineveh*, Part I: Tiglath-Pileser III Through Esarhaddon, State Archives of Assyria, Helsinki Helsinki University Press.

Landsberger, B. (1945). "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C. 3: 137-158.

Laroche, E. (1946). *Recherches sur les noms des dieuc Hittites,* (Revue Hitite et Asianique fascicul 46).

Leick, G. (1988). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Architecture*, he Taylor & Francis Group, London and New York.

Leick, G. (1991). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. New York: Routledge Press.

Lewy, H. (1971). "Assyria, c. 2600-1916 B.C: The Pre- Sargonic Period", *Cambridge Ancient History*, Cambridge: University Press: 729-770.

Lipiński, E. (2000). *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion,* Virginia, Uitgeverij Peeters and Departement Oosterse Studies Leuven-Paris-Sterling.

Livingstone, A. (2007). *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*, Printed in he United States of America, Eisenbrauns, Wınona Lake, Indıana.

Lloyd, S. ve Brice, W. (1951). "Harran", *Anatolian Studies, Journal of the Bristish of Archaeology at Ankara*, Vol. I, London, 77-111.

Lloyd, S. ve Gökçe, N. (1953). "Sultantepe: Anglo-Turkish Joint Excavations, 1952", *Anatolian Studies* 3: 27- 47.

Luckenbill, D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. II., he University of Chicago Press, Chicago.

Lurker, M. (2004). *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses*, Devils and Demons, London, Routledge.

Luschan, F. (1911). *Ausgrabungen in Sendschirli*, Bericht Über Die Fünfte Grabung, Berlin, Georg Reimer.

Mackenzie, D. A. (1915). *Myths of Babilonia and Assyria*, London, The Gresham Publishing Company

Mackenzie, D. A. (2011). *Babil ve Asur Mitleri*, Çev. Nisan Benzergil, İlya Kitabevi, İzmir.

Malay, H. (1987). *Epigrafi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Malinowski, B. (1990). *Büyü, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Manfred, M. (2004). *Gods and Goddesses*, Devils and Demons. The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons. New York: Routledge Press.

Matthiae, P. (2000). *La Storia dell'arte del Vicino Oriente Antico. Gli stati territoriali*, Milan.

Mazzoni, S. (2014). "Tell Afis in the Iron Age: the Temple on the Acropolis", *Near Eastern Archaeology* 77/1: 44-52.

McCants, W. F. (2012). *Kültür Mitleri*: *Tanrıları Yaratmak Ulusları İcat Etmek*, Çev. Merve Tabur, İthaki, İstanbul.

Memiş, E. (2007). *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa.

Mengüşoğlu, T. (1988). *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Mercer, S. A. B. (1919). *Religious and Moral Ideas in Babylonia and Assyria* (London: Morehouse Publishing.

Miller, D. ve Brandon, S.G.F. (2014). *Beliefs, Rituals, and Symbols of Ancient Egypt, Mesopotamia, and the Fertile Crescent*, Cavendish Square Publishing, Newyork.

Moriconi, A. (2018). "Rising Moon at Tell Es-Seri a/Tell Sera", Ägypten und Levante / *Egypt and the Levant*, Vol. 28: 409-418.

Murray, R. (2006). *Symbols of Church and Kingdom: A Study of Early Syriac Tradition*, London: T&T Clark.

Mutlu, S. İ. ve Albayrak, Y. (2018). "Harran ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı", *Karadeniz*, Sayı: 37, 133-144.

Novotny, J. R. (2003). *Ehulhul, Egipar, Emelamana, and Sin's Akituhouse: A study of Assyrian building activities at Harran*, (A thesis for the degree of Doctor of Philosophy), Toronto.

Oates, J. (2004). *Babil*, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınları, Ankara.

Oppenheim, A. L. (1977). *Ancient Mesopotamia: portrait of a dead civilisation*, (Rev. Ed.), The University Of Chicago Press, Chicago.

Ornan, T. (2001). "The Bull and Its Two Masters: Moon and Storm Deities in Relation to the Bull in Ancient Near Eastern Art", *Israel Exploration Journal* 51: 1-26.

Ornan, T. (2013). "A Silent Message: Godlike Kings in Mesopotamian Art", In (B. Brown and M. H. Feldman Eds). *Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art, Walter de Gruyter*, Berlin, 569-595.

Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen Zur Spathethitischen Kunst*, Bonn, Rudolf Habelt Verlag.

Otten, H. (1988). *Die Bronzetafel aus Boğazköy*, Ein Staatsvertrag Tuthaliia̯s IV, StBoT Beiheft 1.

Örnek, S.V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, Ankara.

Özbilen, S. (2023). "Mezopotamya'da Antropomorfik Tapınımdan Simgesel Tapınıma Geçiş Sürecinde Ülker Takımyıldızının Rolü ve İşlevi", *History Studies, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* Volume: 15, Issue: 4: 679-702.

Özçelik, N. (2002). *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özgüç N. (1965). *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Özfırat, A. (2005) *Eskiçağda Harran,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özgüç, N. (1987). "Samsat Mühürleri", *Belleten* LI/200: 429-439.

Özkan, S. ve Kara, D. (2017). "Hatay Kırıkhan'da Bulunan Yeni Babil Devri Kaya Kabartması ve Yazıtı", S. Özkan, H. Hüryılmaz, A. Türker (Ed.), Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde. Aliye Öztan'a Armağan, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 235-247. Öztürk, M. (2013). "İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini", *History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK*, Volume 5/2: 327-346.

Palmer, R. B. (1941). *Dionysus Myth and Cult,* Bloomington and London: Indiana University Press.

Parpola, S. (1987). *The Correspondence of Sargon II. Part I, Letters From Assyria And The West*, State Archives of Assyria Helsinki, Finland, Helsinki University Press.

Parpola, S. ve Watanabe, K. (1988). *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, State Archives of Assyria [Helsinki, Finland], Helsinki University Press.

Pettazzoni, R. (2002). *Tanrıya Dair*, Çeviren Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul.

Pinches, T. (1906). *The Religion of Babylonia and Assyria: Religions Ancient and Modern*, Archibald Constable Co LTD, London

Pritchard, J.B. (1969). *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament*, [Third edition with supplement.] Princeton, N.J. Princeton University Press.

Pingree, D. (2002). "The Sabians of Harran and the Classical Tradition", *International Journal of the Classical Tradition*, vol. 9: 8-35.

Pizzimenti, S. (2013). "The Other Face of the Moon. Some Hints on the Visual Representation of the Moon on the III Millennium BC Mesopotamian Glyptic", *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26–30 July 2010*, Printed in the United States of America, 265-273.

Pognon, H. (1907). *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamieet de la région de Mossoul*, Paris.

Price, I. M. (1910) "The Cult of the Moon-God, Sin", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 26, No. 4, 309-311.

Prinz, H. (1915). *Altorientalische Symbolik*, Karl Curtius Verlag. Prosecky, J (ed.), Berlin.

Pollock, S. (1999). *Ancient Mesopotamia: eden that never was,* Cambridge, Cambridge University Press.

Potts, D. T. (1997). *Mesopotamian civilization, the meterial foundations*, Cornel University, Press Newyork.

Reiner, E. (1995). *Astral Magic in Babylonia,* Philadelphia, American Philosophical Society.

Radau, H. (1908). *The Creation-Story of Genesis Sumerian heogony and Cosmogony*, Chicago he Open Court Publishing Company, London.

Radau, H. (1911). *Sumerian hymns and prayers to god Nin- İb from the temple library of Nippur,* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Rochberg, F. (1996). "Personifications and Metaphors in Babylonian Celestial Omina". *Journal of the American Oriental Society* 116, sayı 3: 475–85.

Rochberg, F. (2004). *The Heavenly Writing: Divination, Horoscopy, and Astronomy in Mesopotamian Culture*. New York: Cambridge University Press.

Rochberg, F. (2009). "The Stars and their Likenesses: Perspectives on the Relation Between Celestial Bodies and Gods in Ancient Mesopotamia". *Içinde What is a God? Anthropomorphic and Non-Anthropomorphic Aspects of Deity in Ancient Mesopotamia,* editör Barbara Nevling Porter, 41–91. Winona Lake Indiana: Casco Bay Assyriological Institute.

Rochberg, F. (2011). "The Heavens and The Gods in Ancient Mesopotamia: The View from a Polytheistic Cosmology". *Içinde Reconsidering the Concept of Revolutionary Monotheism*, editör Beate-Pongratz Leisten, 117–36. Winona Lake: Eisenbrauns.

Salvini, B. A. (2006). *Babil*, Çev. E. Uluatam, Dost Kitabevi, Ankara.

Farber, W. ve Sasson, J.N. (1995). *Witchcraft, Magic, and Divination in Ancient Mesopotamia,* Civilizations of the Ancient Near East (New York: Macmillan Library Reference USA.

Savaş, Ö. S. (2002). "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* C. 5, S. 1: 97-170.

Sayılı, A. (1982). *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Schaudig, H. (2001). *Die Inschriften Nabonidus von Babylon und Kyros' der Großen*, Alter Orient und Altes Testament 256, Ugarit-Verlag, Münster.

Schimmel, A. (1998). *Dinler Tarihine Giriş,* Kırkambar Yayınları, İstanbul.

Schmidt, B. B. (1999). 'Moon', *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, ed. Karel van der Toorn et al. Brill, London.

Segal, J. B. (1953). "Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa", *Anatolian Studies* 3: 97-119.

Segal, J. B. (1954). "Some Syriac Inscrptions of the 2nd-3rd Century A.D.", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* Vol. 26: 2-36.

Segal, J. B. (1957). "Two Syriac Inscriptions from Harran", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 20, No. 1/3: 513-522.

Segal, R. A. (2012). *Mit,* Çev. N. Örge, Dost Yayınevi, Ankara.

Seton, L. ve Bruce, W. (1951). "Harran", *Anatolian Studies* 1: 77–111.

Sevin, V. (1999). *Yeni Assur sanatı I / Mimarlık,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sevin, V. (2010). *Asur Resim Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Smith, S. (1924). *Babylonian Historical Texts Relating to the Capture & Downfall of Babylon*, London: Cambridge University Press.

Smith, W. S (1952) "Archaeological News. The Near East, 1950-1951", *American Journal of Archaeology*, Vol. 56, No. 1: 39-50.

Sperl, S. (1994). "The Literary Form of Prayer: Qur'ān sūra One, the Lord's Prayer and a Babylonian Prayer to the Moon God", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 57, No. 1, In Honour of J. E. Wansbrough, 213-227.

Spycket, A. (1981). *La statuaire du Proche-Orient Ancien*t, (Handbuch der Orientalistik, Abteilung 7), Leiden.

Steinkeller, P. (2016). "Nanna/Suen, the Shining Bowl", *içinde Alter Orient und Altes Testament 436,* ed. Elena Devecchi, Paola Corò, Massimo Maiocchi, Nicla de Zorzi, Münster.

Stephens, F. J. (1969). *Sumero-Akkadian Hymns and Prayers,* Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, ed. James B. Pritchard (New Jersey: Princeton University Press.

Straub, R. (2006). *Reinigungsrituale aus Kizzuwatna, Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte,* Walter de Gruyter, BerlinNew York.

Sundwall, J. (1950). *Kleinasiatische Nachtraege,* Studia Orientalia XVI. 1, Helsinki.

Şahin, H. A. (1999). "Kültepe Metinlerinde Geçen Rahip ve Rahibeler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8: 143-153.

Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,* İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tadmor, H. (1994). *He Inscriptions of Tiglath-Pi leser III King of Assyria,* he Israel Acade my of Sciences and Humanities, Jerusalem.

Taracha, P. (2009). *Religions of Second Millenium Anatolia,* Göttingen, Harrasowitz Gmbh&Co.

Taşyürek, O.A. (1975). "Some New Assyrian Rock-Reliefs in Turkey", *Anatolian Studies* 25: 169-180.

Taşyürek, O. A. (1979). "A Rock Relief of Shalmaneser III on the Euphrates", *Iraq* 41, No. 1: 47-53.

Taylor, R. J. (2006). *An Analysis of Celestial Omina in the Light of Mesopotamian Cosmology and Mythos.* Master Thesis. Nashville: Vanderbilt University.

Tekin, H. (2017). "Hakemi Use'den Bir Pintadera", editörler: Özkan Süleyman, Hüryılmaz Halime, Türker Atila, Samsat'tan Acemhöyük'e *Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan,* Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Müdürlüğü, İzmir, 231-238.

Theuer, G. (2000). *Der Mondgott in den Religionen Syrien-Palästinas,* Unter besonderer Berücksichtigung von KTU 1.24, Freiburg, Switzerland; Göttingen, Germany, Vandenhoeck und Ruprecht.

Thompson, R. C. (1903). *The Devils and Evil Spirits of Babylonia: Babylonian and Assyrian Incantations Against Demons* (London: Luzac and co.).

Tosun, M. (1956). *Mezopotamya Silindir Mühürlerinde Hurri-Mitanni Üslubu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Tropper, J. (1993). *Die Inschriften von Zincirli: Neue Edition und vergleichende Grammatik des phönizischen, sam'alischen und aramäischen Textkorpus*, Münster, Ugarit-Verlag.

Tümer, G. (1986). *Çeşitli Yönleriyle Din,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 28: 213-267.

Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi, II. Baskı*, Ocak Yayınları, Ankara.

Türkcan, A. U. (2014). "Neolitik Çağ Çatalhöyük Simgeciliğinde Duvar Resimleri ve Damga Mühürleri". Nazlı Çınardalı Karaaslan, Ayşegül Aykurt, Neyir Kolankaya Bostancı, Yiğit H. Erbil (Ed.), *Anadolu Kültürlerine Bir Bakış Armağan Erkanal'a Armağan,* Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 441-452.

Uhlig, H. (2006). *Sümerler "Tarihin Başlangıcından Bir Halk"*, Telos Yayınları, Çev. N. Ersoy, 1. Basım, İstanbul.

Uncu, E. (2011). *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar,* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Denizli.

Uncu, E. (2013). "Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü", *History Studıes Internatıonal Journal of Hıstory,* Volume 5, Issue 1: 349-366.

Ünal, A. (1992). "Parts of Trees in Hittite According to a Medical Incantation Text (KUB 43.62)", *Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 493-500.

Üstüner, A. C. (2008). *Mezopotamya"da Sümer Uygarlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Watanabe, C. E. (2002). *Animal Symbolism in Mesopotamia A Context Approach*, (Spitalgasse Wien: Institut für Orientalistik der Universität Wien.

Wayne, A. M. and William, V. (2012). "Trade and Traders of Mesopotamian Ur", *ASBBS Annual Conference*, Vol. 9, No. 11, Las Vegas, 12-17.

Wiggermann, F. A. M. (1989). *Tispak, his Seal and the Dragon mushussu*. In: Haex, 0. M. C. et al. (eds To the Euphrates and Beyond. Archaeological Studies in Honour of Maurits N. van Loon: 117- Rotterdam

Wiggermann, F. A. M. (1995). *Theologies, priests and worship in ancient Mesopotamia*, İn J. Sasson (Ed.), Civilization of the ancient Near East (Vol. III, ss. 1885–1910). New York, US: Charles Scribner's Sons.

Wilhelm, G. (1989). *The Hurrians*, Aris&Philips Ltd, Warminster.

Wilkinson, K. (2009). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*, Alfa Basım Yayınları, İstanbul.

Wolters, A. (1995). "Belshazzar's Feast and the Cult of the Moon God Sîn", *Bulletin for Biblical Research 5*: 199-206.

Woods, C. E. (2004) "The Sun-God Tablet of Nabû-apla-iddina Revisited." *Journal of Cuneiform Studies* 56, 23–103.

Wooley, C. L. (1938). "Bir Ecnebi Kitabında Sumerler", *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, Çev. Ziya Nebi, C. VI, S. 35, İstanbul.

Woolley, C. L. (1954). *Excavations at Ur*, Ernest Benn Ltd, London.

Woolley, C. L. (1965). *The Sumerians*, W.W Norton Company. Inc, Newyork.

Wyatt, N. (1999). "The Religion of Ugarit: An Overview", *Handbook Of Ugaritic Studies*, Leiden, Boston, Köln, Brill: 529- 585.

Van de Mieroop, M. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ. 3000-323*, Çev. Sinem Gül, Homer, İstanbul.

Veenhof, K. R. (1996). "An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog", *Wiener Zeitscrift für Kunde des Morgenlanders* 86: 425-433.

Vigo, M. (2014). "Hattice Kayıp Bir Dil", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, İstanbul, 82.

Yıldız Altın, K. (2019). "Kült ve Kültür Arasında: Yeni Bir Kült Tanımlamasına Doğru", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 28: 1052-1068.

Yiğit, T. (1997). "MÖ. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Šamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30: 273-287.

Yücel, H. A. (2016). *Sümer Kral Destanları: Enmerkar – Lugalbanda*, Çeviren Selim F. Adalı ve Ali T. Görgü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Zgoll, A. (2009). *Mitoloji*, "Kadim Yakındoğu Mitolojisi", NTV Yayınları, Çev. N. Elhüseyni, İstanbul.

EKLER

ANADOLU KÖKENLİ TANRILAR				ANADOLU DIŞINDAN TANRILAR •	
HATTİ	**HİTİT**	**LUVİ**	**PALA**	**HURRİ**	**MEZOPOTAMYA**
Taru =Fırtına Tanrısı *Estan/Wurušemu*=Güneş Tanrısı *Wurunkatte*=Savaş Tanrısı *Halmašuit* =Taht Tanrıçası *Telipinu*=Fırtına Tanrısı *Kait* =Tahıl Tanrısı *Mezulla* *Inar(a)* *Kašku* =Ay Tanrısı *Zababa*=Savaş Tanrısı *Katahzupiri*=Büyü Tanrıçası *Lelwani* *Wašezill* *Mittununn* *Kakšezat* *Tuhuleli* *Kaštuwarit* *Tahakšazaiatiš* *Zulliya* *Hapantali*	*Tarhuna* =Fırtına Tanrısı *Šiuš-šummiš* *Ištanu*=Güneş Tanrısı *Halki* =Tahıl Tanrısı *Kamrušepa*=Büyü Tanrıçası *Pirwa*=At Tanrısı *Šiwat*=Gün Tanrısı *Išpant*-Gece Tanrısı *Haššammeli*=Maden İşçiliğiTanrısı	*Tarhun/Tarhunt* =FırtınaTanrısı *Tiwat* =Güneş Tanrısı *Arma*=Ay Tanrısı *Iyarri*=Savaş Tanrısı *Šanta* *Kurunta* *Ilaliyant* *Inara* *Pirwa=At Tanrısı* *Aštabi* *Maliya* *Tarawa* *Aššiyat*	*Ziparwa* =Fırtına Tanrısı *İllaliyant* *Hilassi,* *Kuwansa*	*Tešup* =Fırtına Tanrısı *Hepat* *Šimige*=Güneş Tanrısı *Šauška*=Aşk ve Savaş Tanrısı *Ḫurri* *Šeri* *Namni* *Hazzi* *Šarruma* *Kumarbi*= Tahıl Tanrısı *Ea* *Ninatta* *Kulitta* *Aštabi Nubadi(g)* *Pirinkir* *Taru* *Takitu* *Hudena* *Hudellura* *Allatu* *Nabarbi* *Tapkina* *Nik(k)al*	*Ea*=Bilgelik Tanrısı *Anu*=Gök Tanrısı *Damkina* *Šamaš*= Güneş Tanrısı *Sin*= Ay Tanrısı *Ningal* *Alalu*

Tablo 1: Hitit Panteonu Tanrıları (Wilhelm, 1989, s. 49-76; Beckman, 2011, s. 315)

Resim 1: Ay tanrısı Sin'in Semitik halini Gösteren Susa Bulunmuş Stel (Landsberger, 1945, s. 139)

Resim 2: Üzerinde Tanrı Simgelerinin Bulunduğu Kudduru (Bahrani, 2007, s. 164)

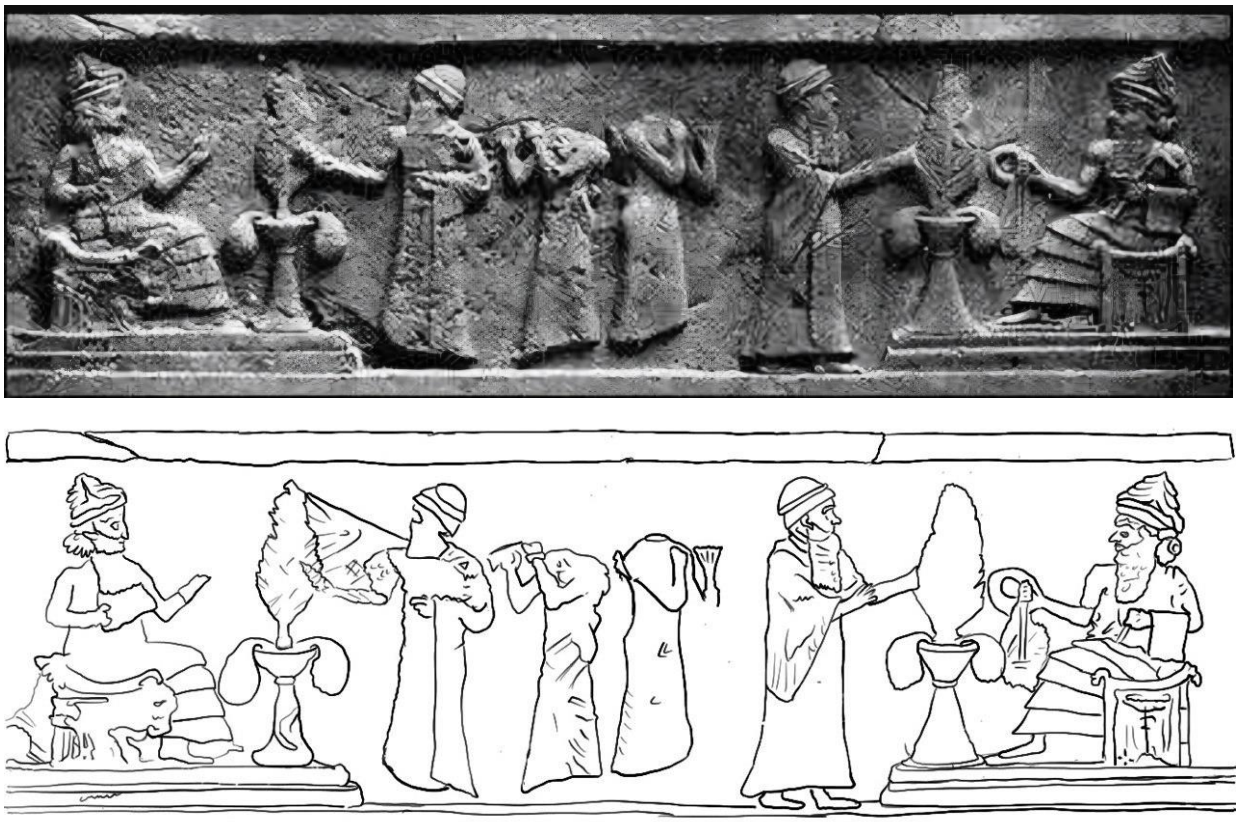

Resim 3: Ur-Nammu, Shekina, Hayat Ağacı'na, Ay Tanrıçası Ningal'e ve Ay Tanrısı Nanna'ya İçkiler Sunduğu bir Stel (Woolley, 1954, Pl. 22)

Resim 4: Tell Afiş'te Bulunan Bazalt Bir Stel Üzerinde Ay Tanrısı ve Güneş Tanrısı Betimlemesi (Mazzoni, 2014, s. 47: 7a-7b)

Resim 5: Üçtepe Höyüğü'nden (Kurkh) III. Salmanassar'ın Kireçtaşı Steli (Baysal, 2016, Ek. 11)

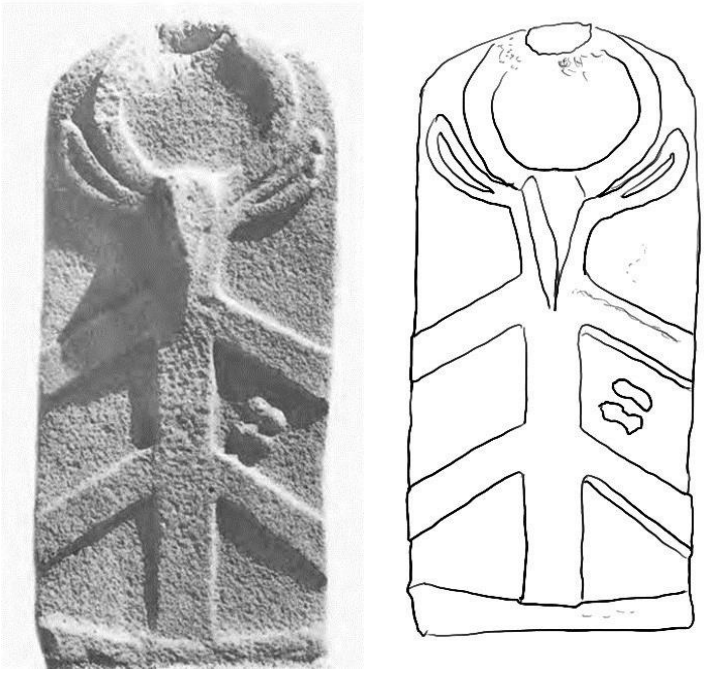

Resim 6: Gaziantep'te bulunan ve Bethsaida Stellerine Benzer Ay Tanrısı betimlemesi (Bernett ve Keel, 1998, s. 10)

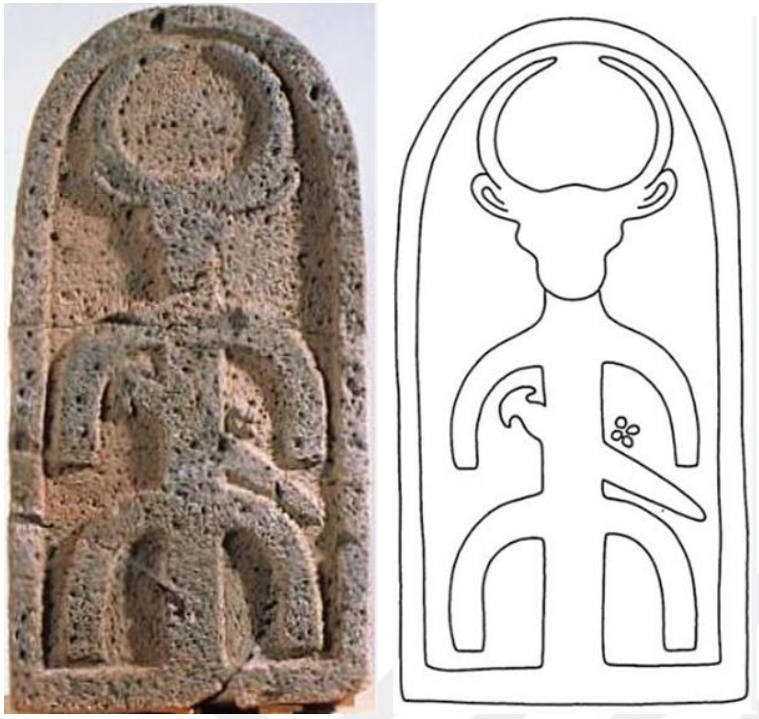

Resim 7: Bethsaida Steli (Ornan, 2001, Fig. 1)

Resim 8: Pazarcık Steli (Köroğlu, 2018, s. 162-207: 11a-b)

Resim 9: Halep (Aleppo) Stel Altlığı (Dussaud, 1931, s. 95, 96)

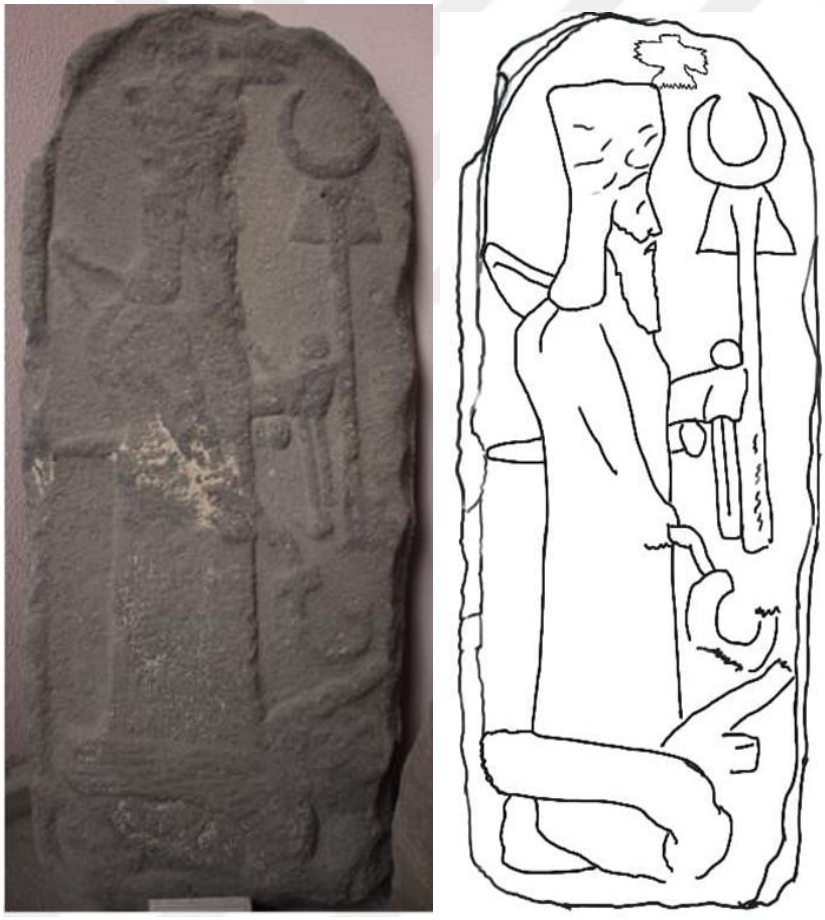

Resim 10: Yeni Assur Dönemi Ali Gör Steli (Çambel, 1951, s. 251)

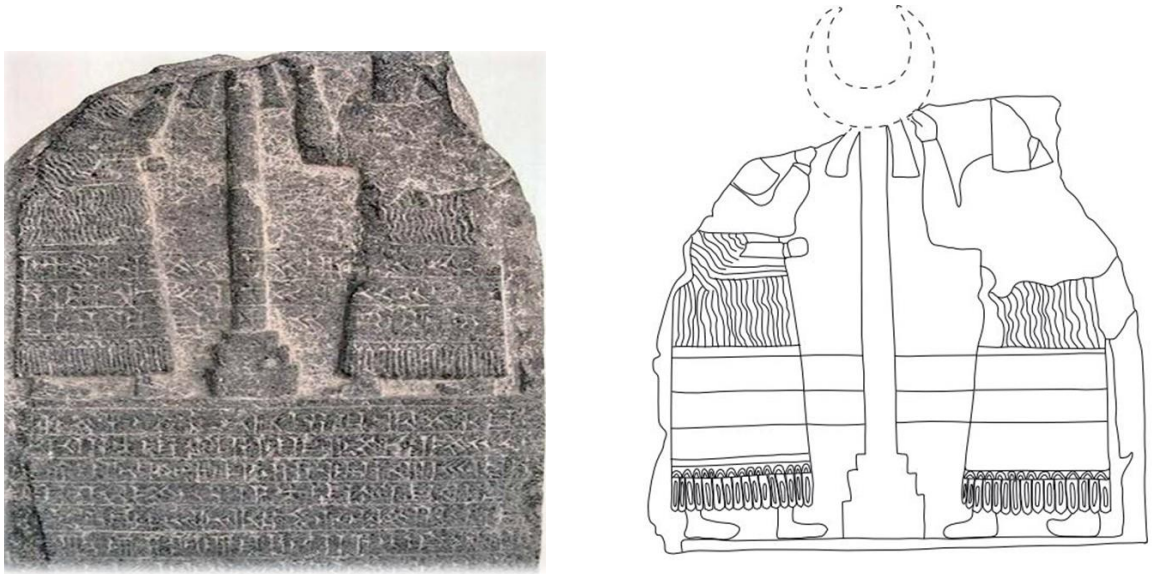

Resim 11: Tavale Köyü Steli (Keel, 1994, s. Abb. 7)

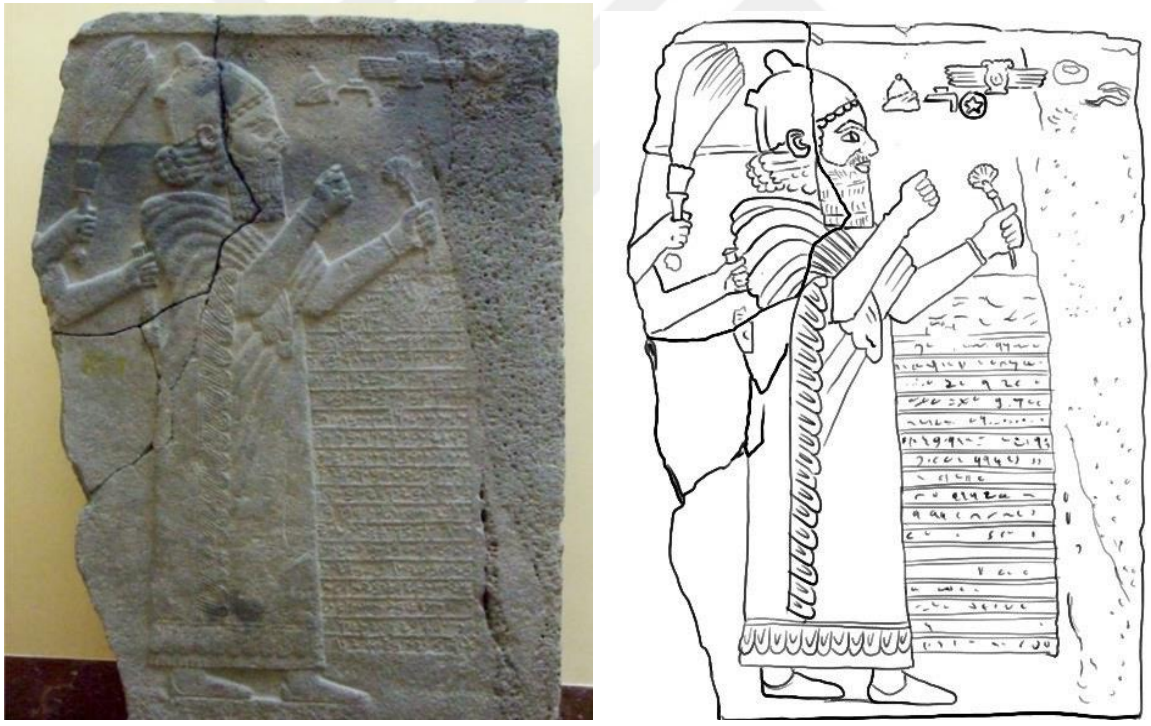

Resim 12: Barrakib Steli (Luschan, 1911a, s. 377- 380)

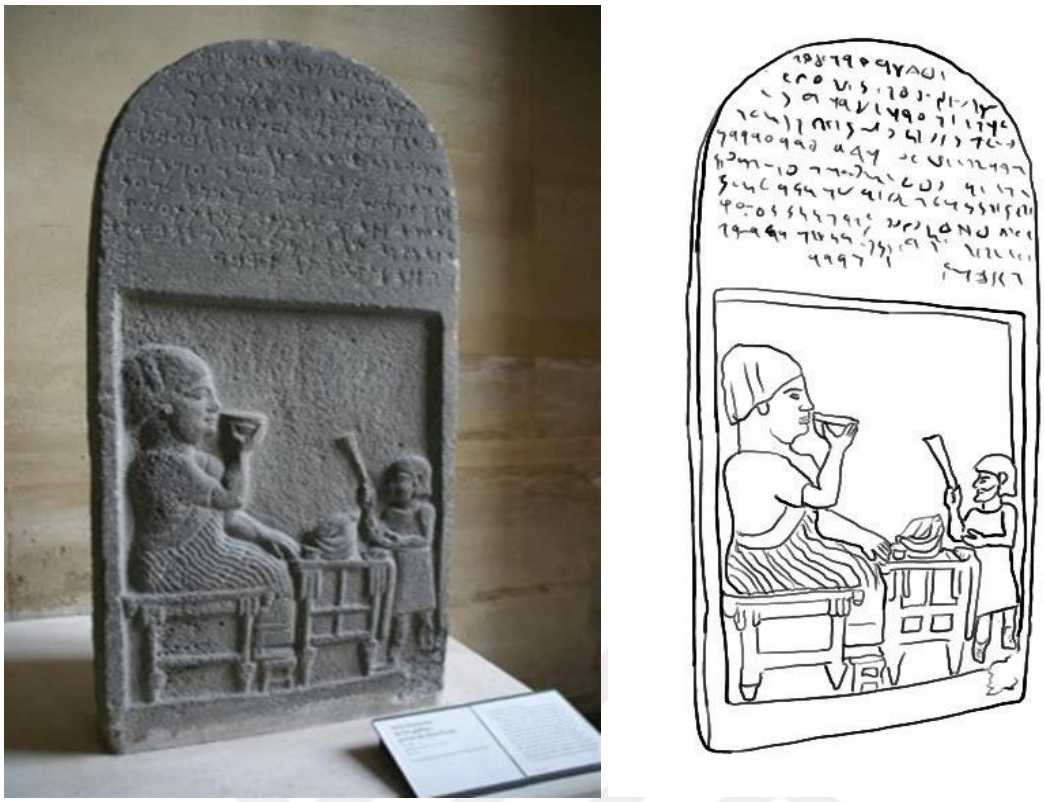

Resim 13: Si Gabbor Steli (Karaboğa, 2021, Fig. 1)

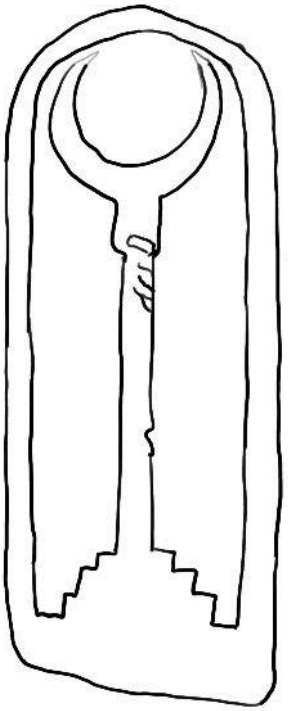

Resim 14: Qaruz Steli (Keel, 1994, s. 140)

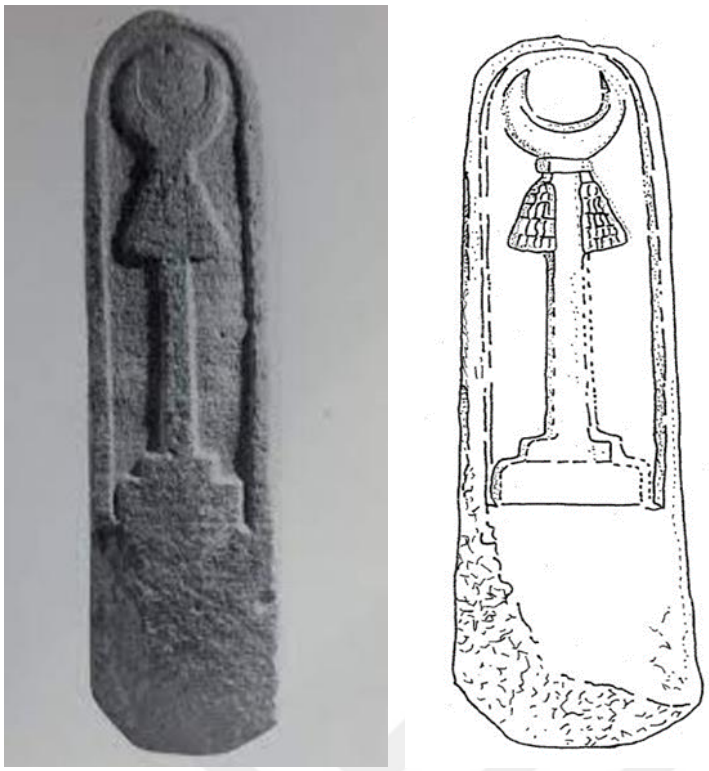

Resim 15: Aşağı Yarımca Steli (Börker-Klahn, 1982, No. 206)

Resim 16: Eserhaddon Zincirli Steli (Börker-Klähn, 1982, No. 219)

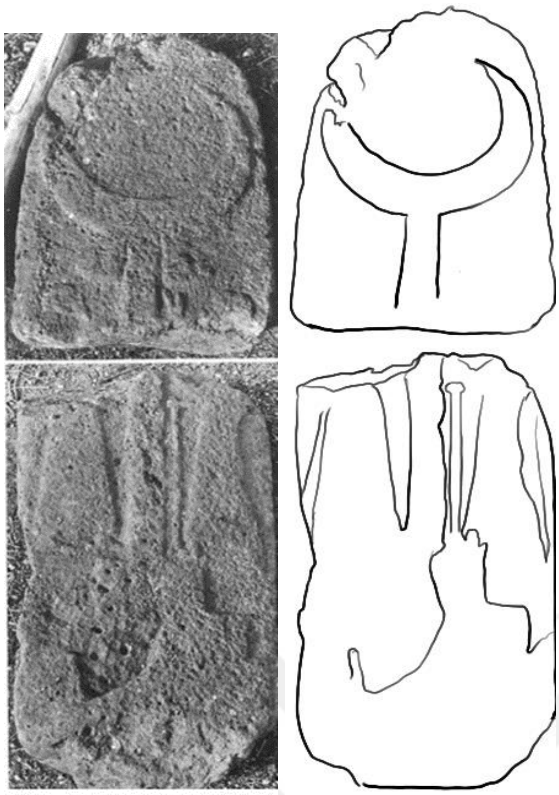

Resim 17: Göktaş Köyü Steli (Keel, 1994, s. 141)

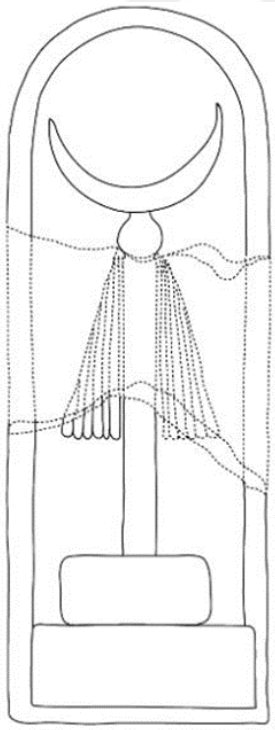

Resim 18: Sultantepe Steli (Köroğlu, 2018, s. 162-207: 175: 9)

Resim 19: Nabonidus Steli (Albani, 2020, Fig. 12.1)

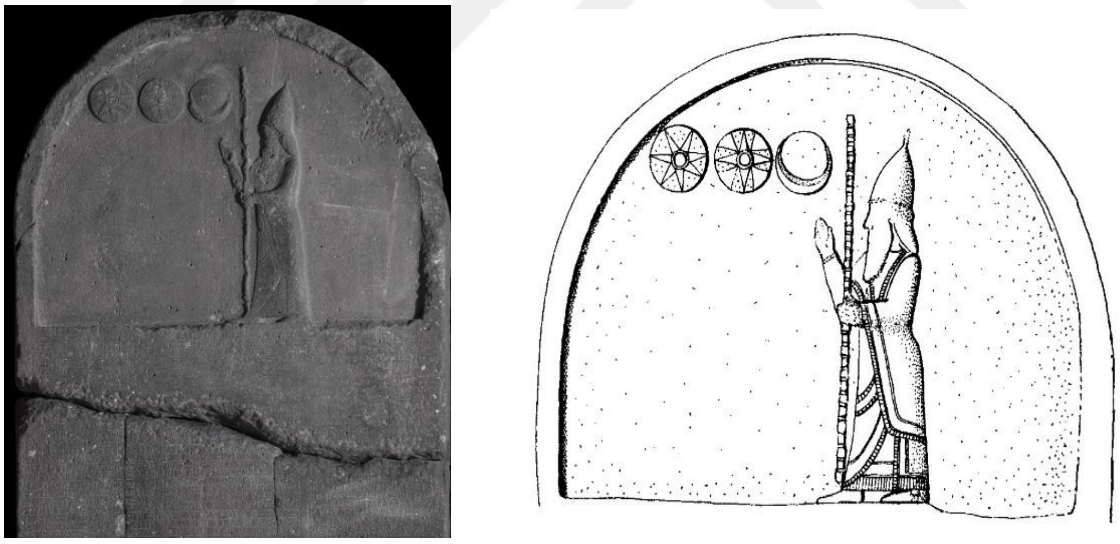

Resim 20: Nabonidus H2. B Steli (Hätinen, 2021, Fig. 5)

Resim 21: V. Şamsi-Adad Steli (Leick, 1991, Fig. 3)

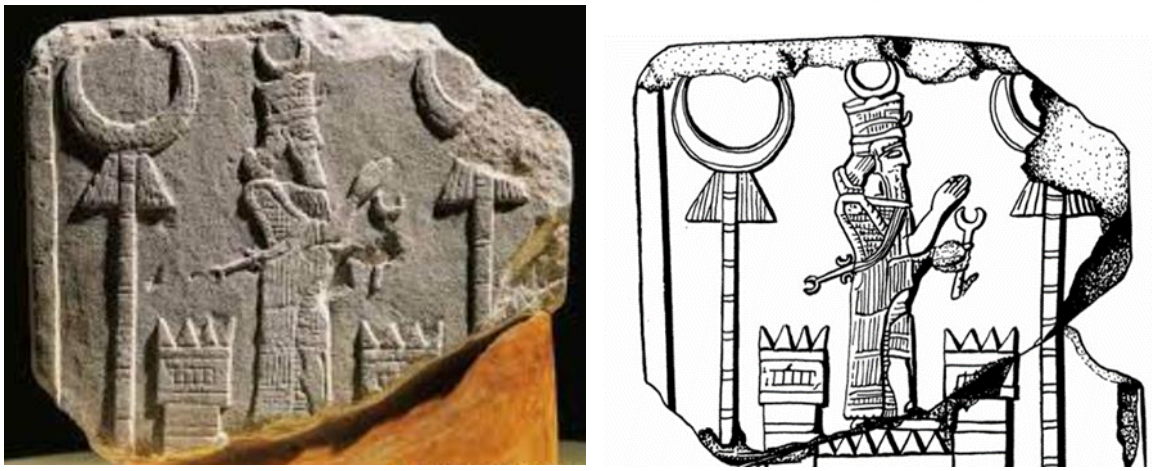

Resim 22: Yeni Assur Dönemi Steli (Börker-Klähn, 1982, s. 222)

Resim 23: Kral Melishipak I'ın Kızını Tanrıça Nanna'ya Gösterme Sahnesinin Yer Aldığı Sınır Taşı (Miller ve Brandon, 2014, s. 76)

Resim 24: Kilammuva Ortostatı (Luschan, 1911, s. 374)

Resim 25: Aslanlı Kapı Ortostatı (Hawkins, 2000, Lev. 149)

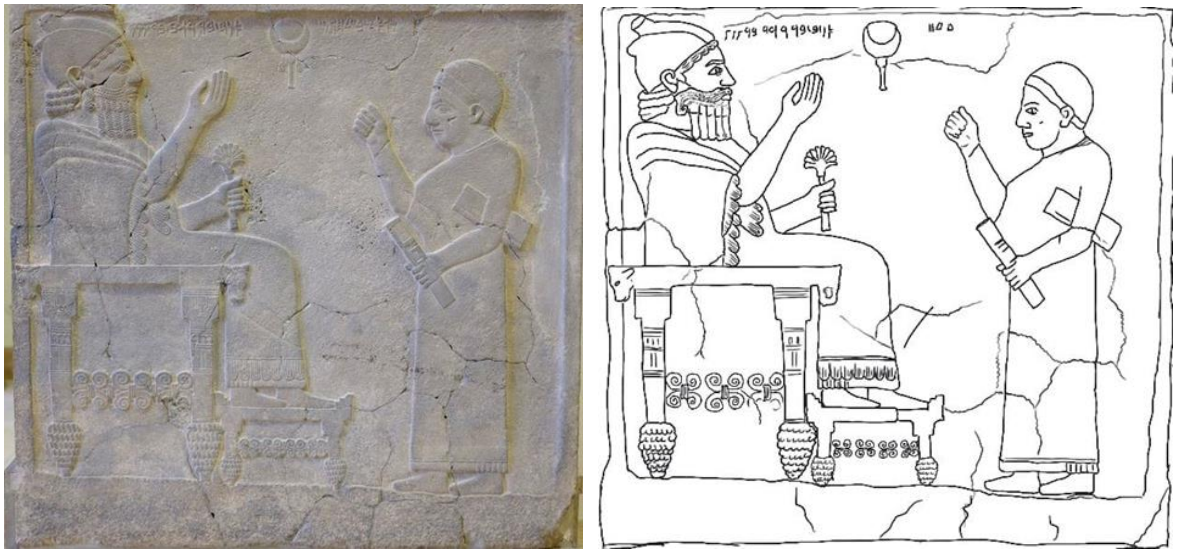

Resim 26: Barrakib Ortostatı (Akurgal, 1962, Pl. 131)

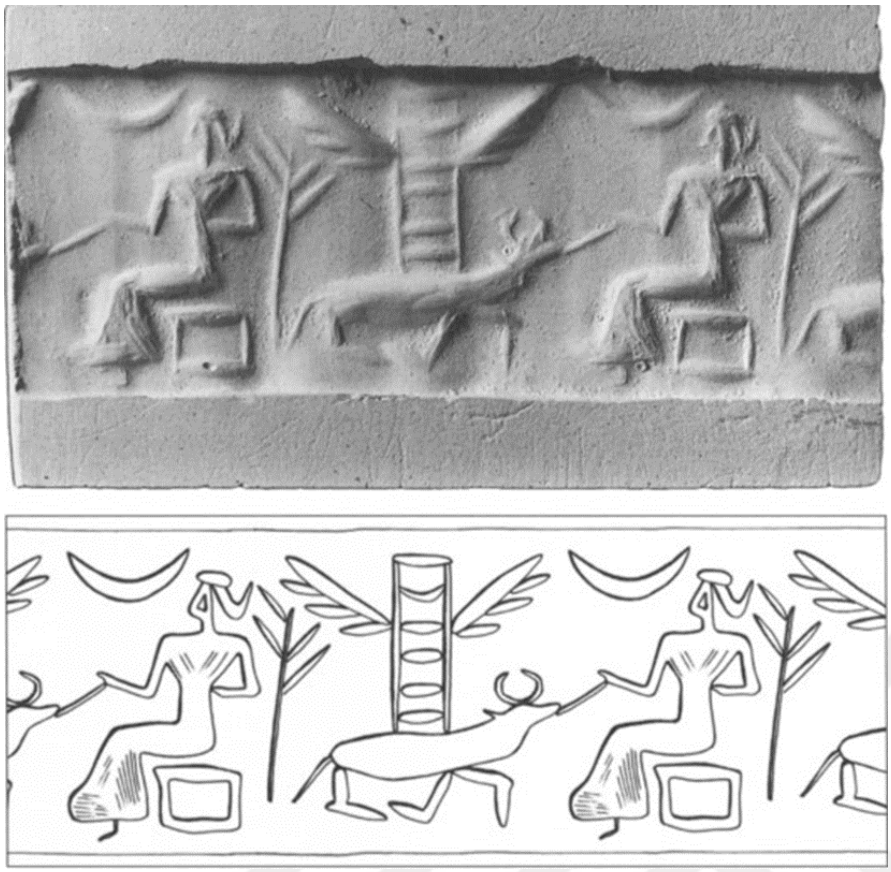

Resim 27: İsrail Müzesi'ndeki Akad Silindir Mührü (Ornan, 2001, Fig. 4)

Resim 28: Er Hanedanlar Dönemi Silindir Mühür (Ornan, 2001, Fig. 3)

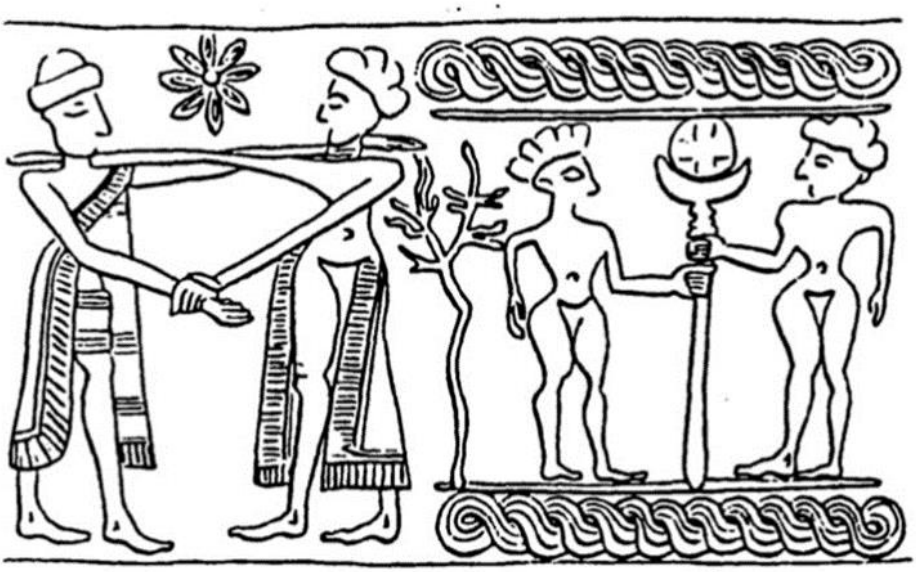

Resim 29: Alalah'ta Bulunmuş Silindir Bir Mühür (Keel, 1994, s. 164:57)

Resim 30: Alalah'ta Bulunmuş Silindir Mühür (Keel, 1994, s. 164: 56)

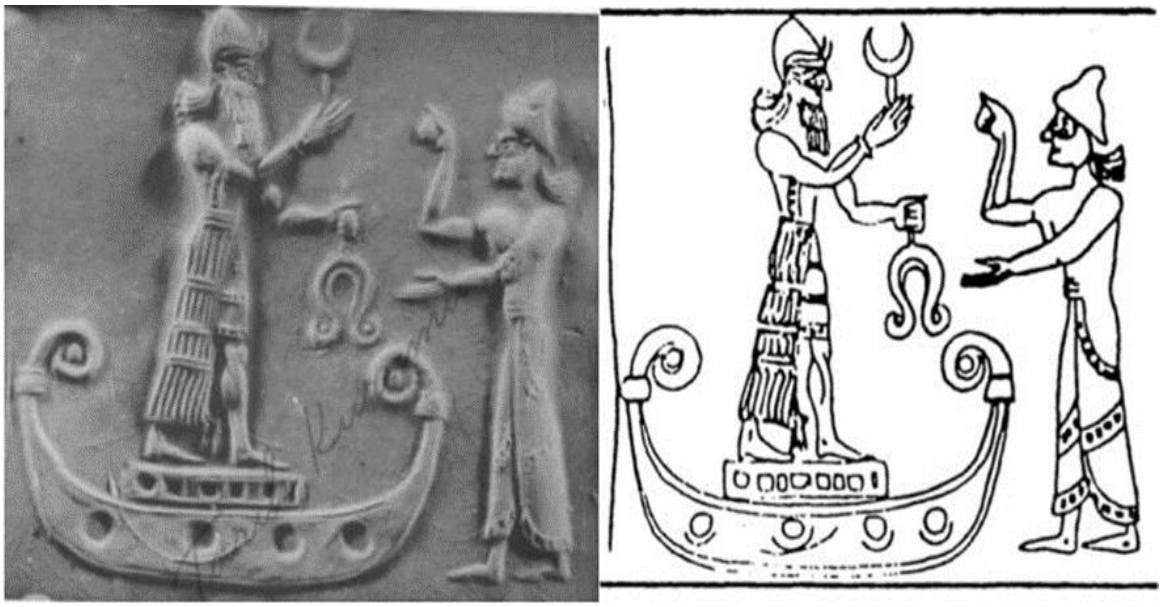

Resim 31: Adıyaman Samsat'tan Bir Mühür Üzerinde Ay Tanrısı figürü (Özgüç, 1987, s. 436- 438; Keel, 1994, s. 172)

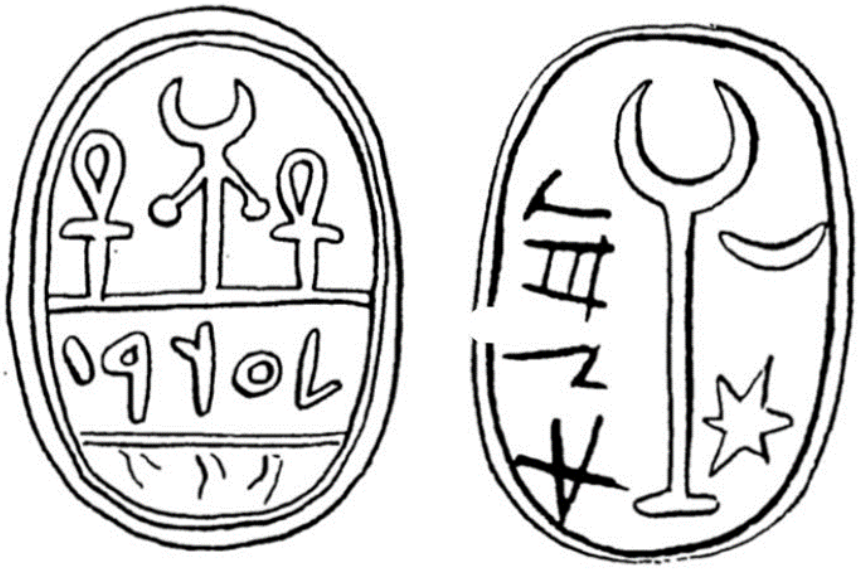

Resim 32: Kuzey Suriye kökenli Arami Dönemi Mühürleri (Keel, 1994, s. 195: 77, 78)

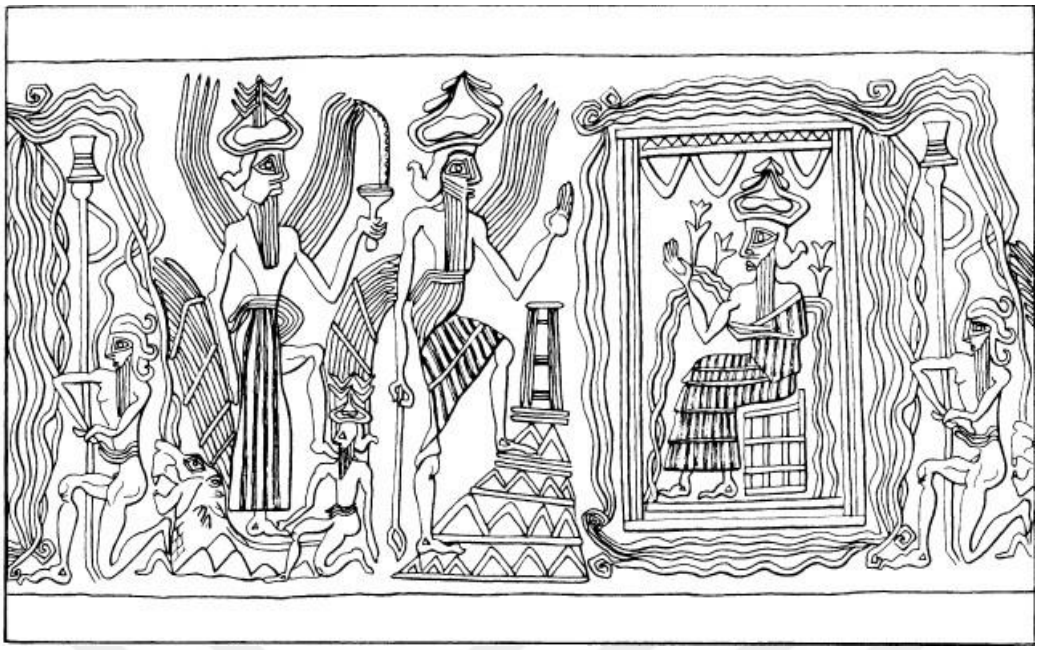

Resim 33: Akad Dönemi Silindir Mühür (Fischer, 2002, Fig. 1)

Resim 34: Nippur'dan Akad Mührü (Fischer, 2002, Fig. 2)

Resim 35: Yeni Assur Dönemi Mühür Örnekleri (Keel, 1994, s. 186, 187: 16, 17, 18)

Resim 36: New York Pierpont Morgan Kütüphanesi Geç Hitit dönemi Mühür Örneği (Kubala, 2015, s. 32: 65b)

Resim 37: Pierpont-Morgan Kütüphanesi Koleksiyonu'ndaki Mühür (Ornan, 2001, Fig. 8)

Resim 38: Aššur'un hadımı Adad-nāṣir mührü (Keel, 1994, No. 84)

Resim 39: Yeni Babil Dönemi bir Mühür (Collon, 1995, No. 37)

Resim 40: Dūr-Katlimmu'dan bir Mühür (Kühne, 1997, Abb. 1)

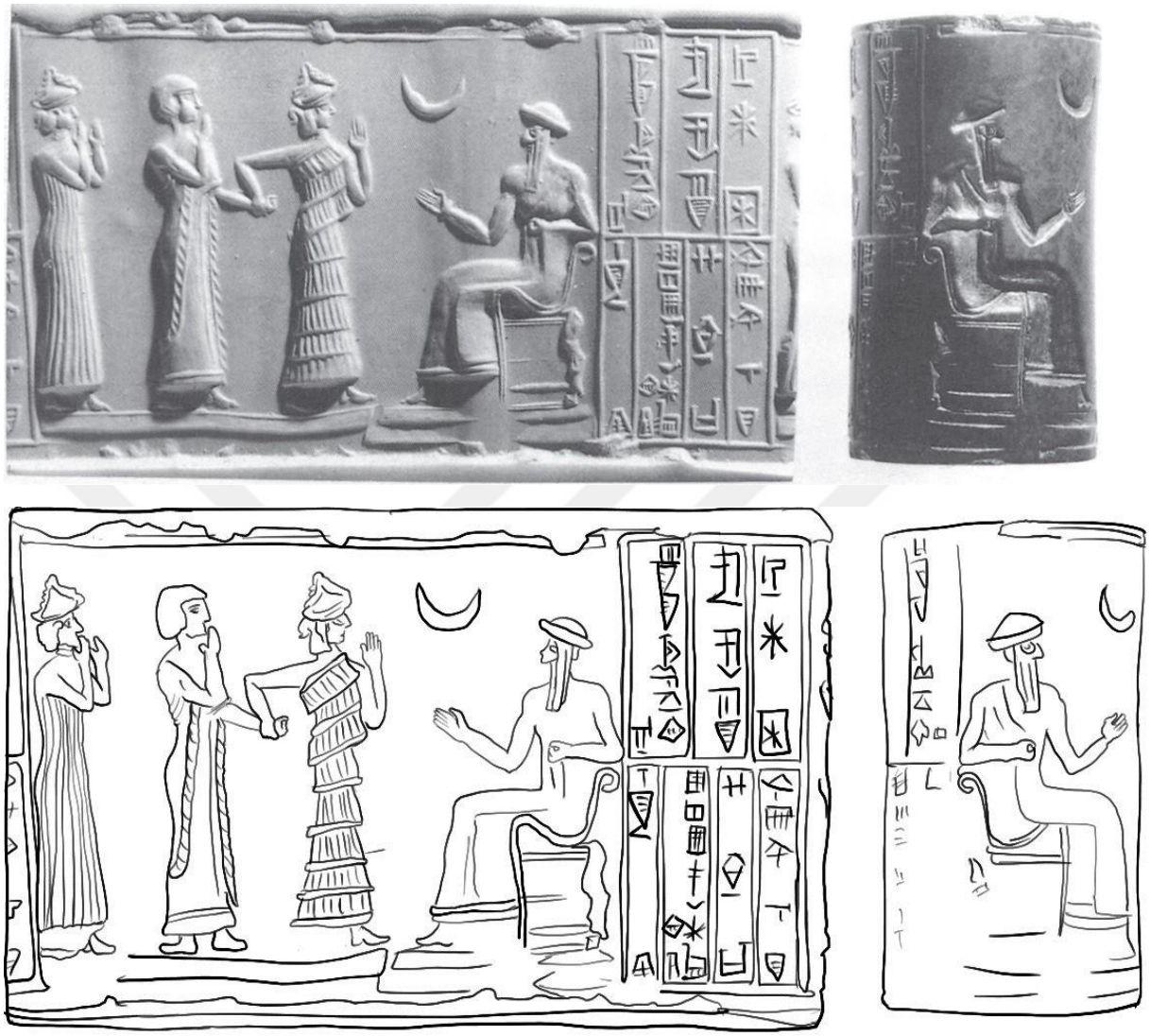

Resim 41: Ur-Namma döneminde İşkun Sin valisi Khashkhamer'in Mührü (Matthiae, 2000, s. 61)

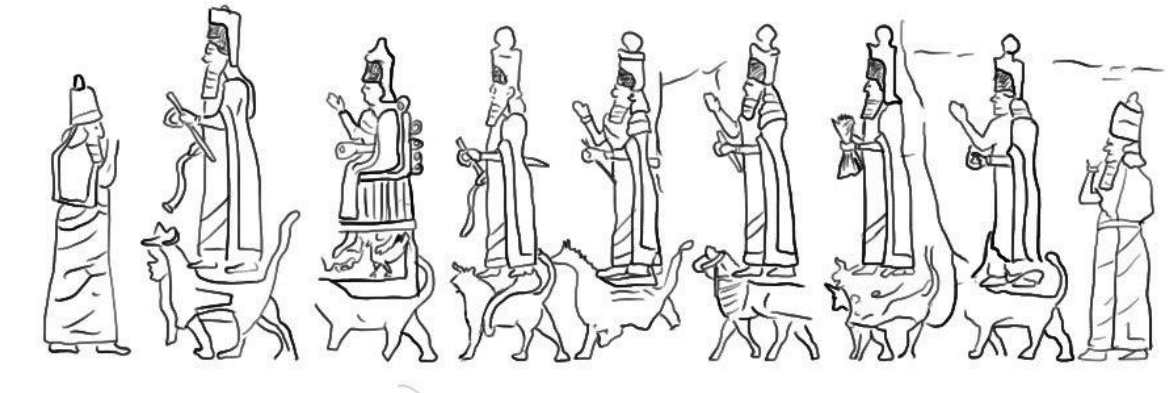

Resim 42: Maltai Kabartması (Sevin, 2010, Res. 21)

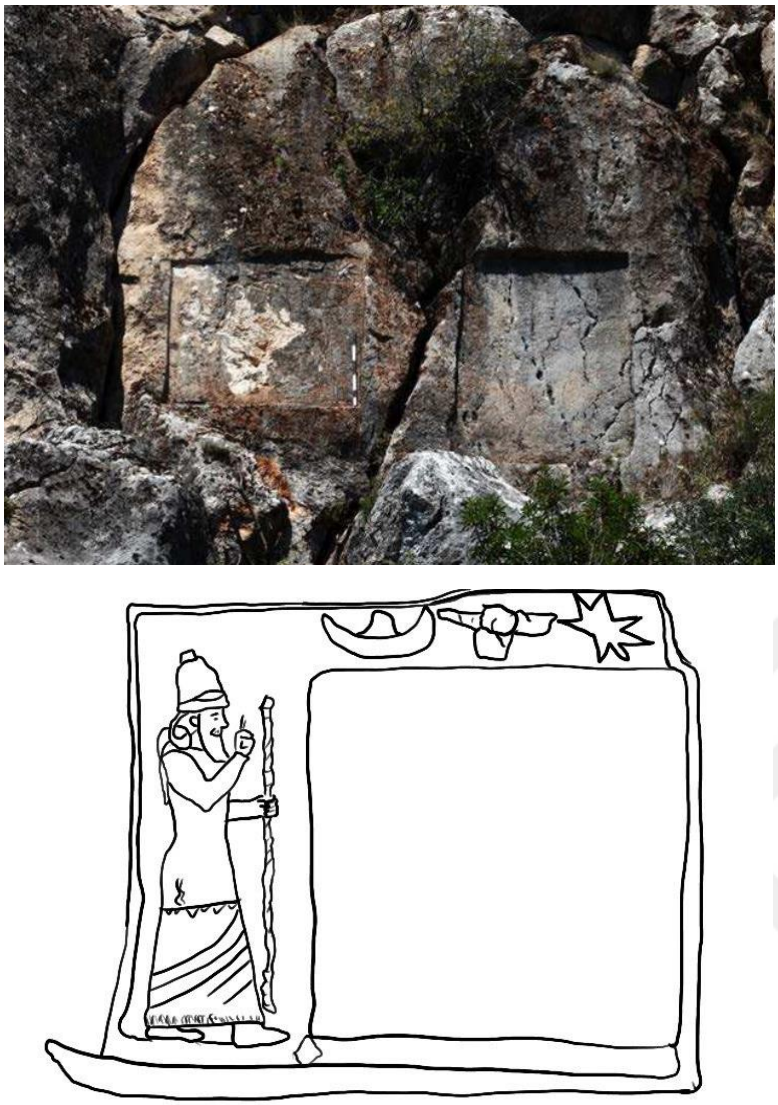

Resim 43: Ceylanlı Kabartması ve Yazıtın Bulunduğu Nişler (Özkan ve Kara, 2017, Res. 2-9)

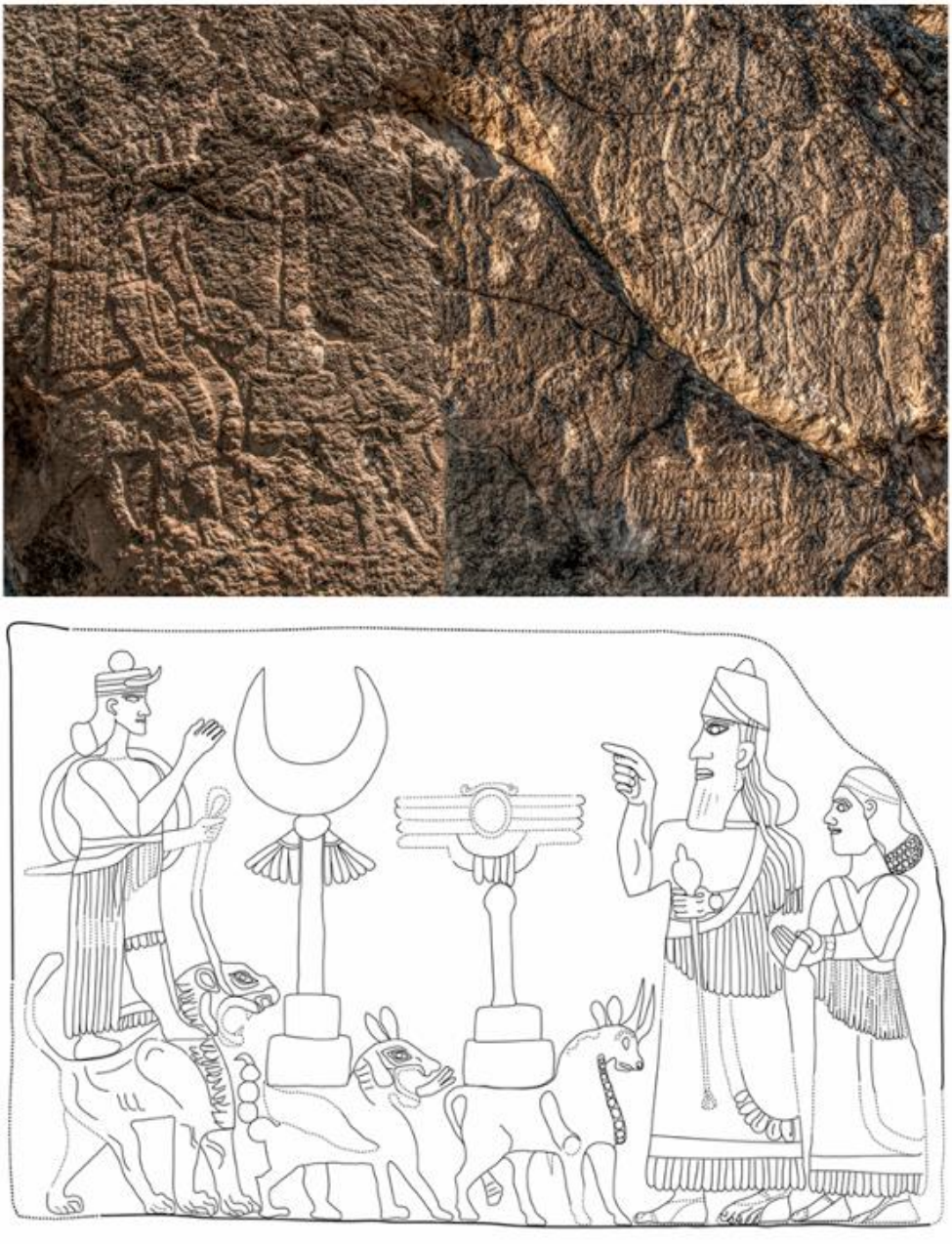

Resim 44: Ergani- Gisis Kabartması (Köroğlu, 2018, s. 162-207: 193: 19).

Resim 45: Kenk Boğazı, III. Salmanassar Kabartması ve Yazıtı (Köroğlu, 2018, Fig. 15a-b)

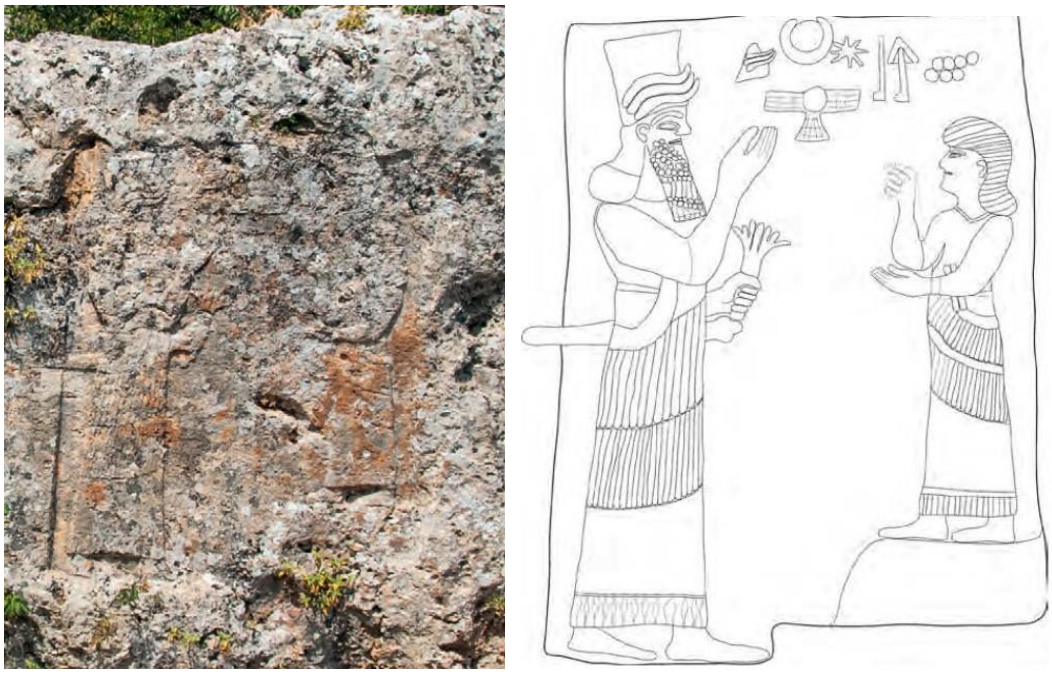

Resim 46: Karabur 2 Kabartması (Köroğlu, 2018, Fig. 17c-d)

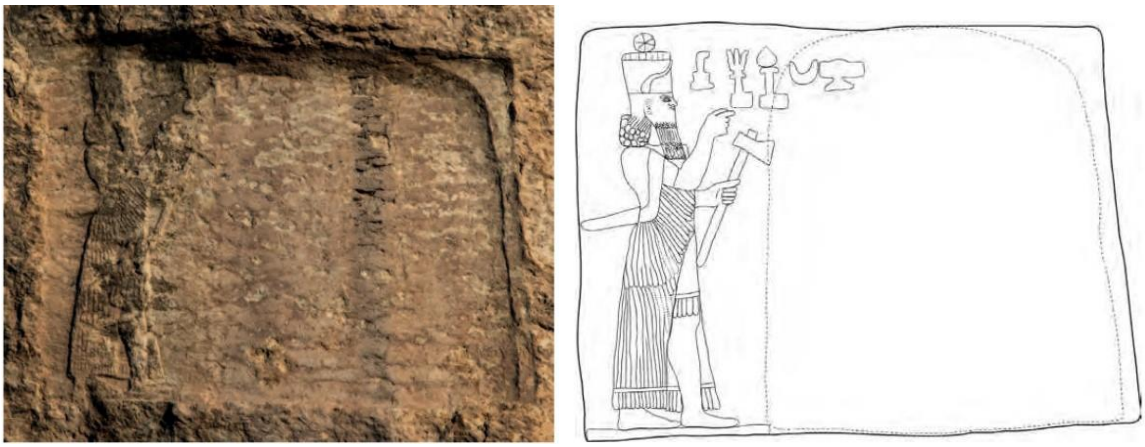

Resim 47: Eğil Kabartması (Köroğlu, 2018, Fig. 20a-b)

Resim 48: Cudi Dağı, Şah 1 Kabartması (Köroğlu, 2018, Fig. 21a)

Resim 49: Plaka Üzerinde Ay Tanrısı Sembölü Hilal (Ornan, 2001, Fig. 10)

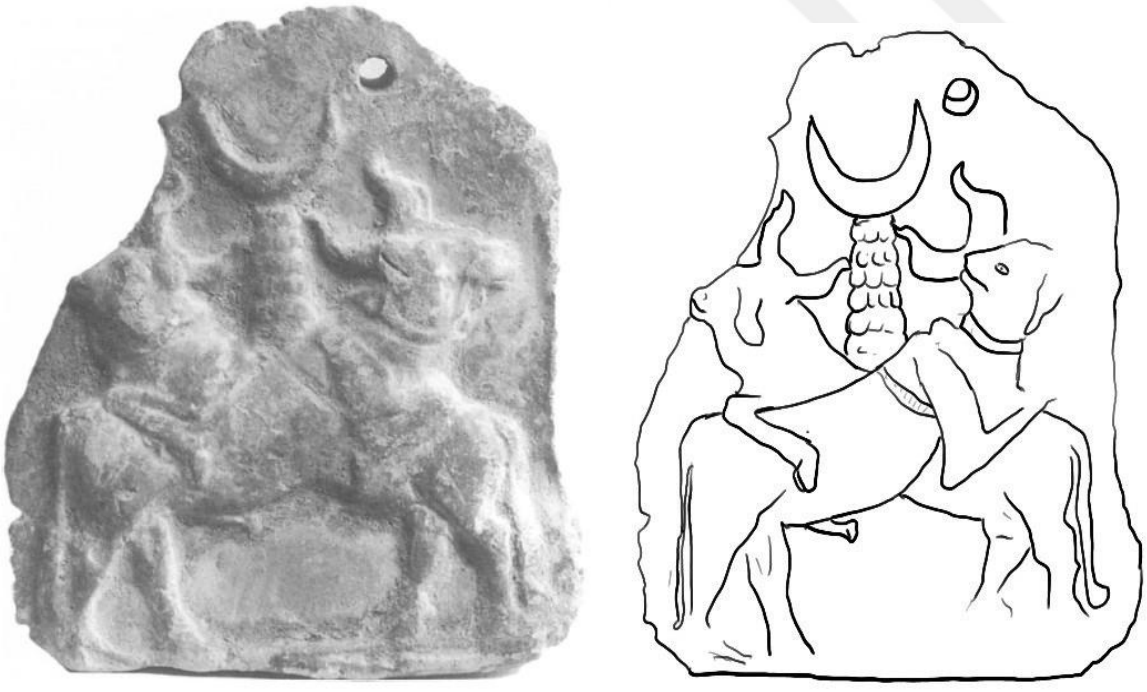

Resim 50: Plaka Üzerinde Ay Tanrısı Sembölü Hilal (Ornan, 2001, Fig. 11)